

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TANRI DİNİ ŞAMANİZM

Dünya'nın ilk tek tanrılı dinini yaratanlar Türkler'dir.

Arif ERMAN

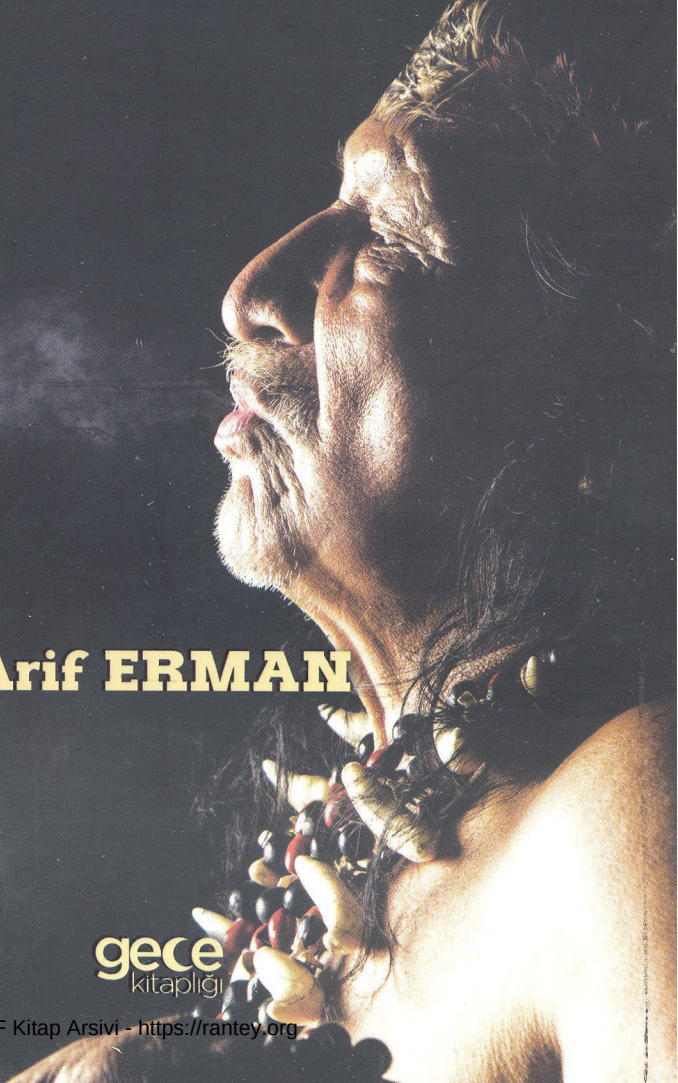
TANRI DİNİ ŞAMANİZMİ

Arif ERMAN

gece
kitaplığı

gece
kitaplığı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

TANRI DİNİ
ŞAMANİZM

Arif ERMAN

Genel Yayın Yönetmeni • Yaşar HIZ
Editör • Ahmet ŞİMŞEK
Kapak Tasarım • Esra YILDIZ
Dizgi • Hatice UZUN

Birinci Basım • © Haziran 2016 /ANKARA
ISBN • 978-605-180-420-0

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres : Elif Sokak (Büyük Sanayi Sitesi),
Sütçü Kemal İş Hanı, 7 / 111 İskitler / Ankara
Tel :0312 384 80 40
GSM :0505 145 68 68
gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt
Bizim Büro Matbaa
Sertifika No: 26649

TANRI DİNİ ŞAMANİZM

Arif ERMAN

ARİF ERMAN

İzmir'lidir. 1960 yılında İstanbul'da doğdu. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Matematik okudu. 12 Eylül Askeri darbesinden sonra yurt dışına çıktı. İsveç Uppsala Üniversitesi'nde İktisat ve Uluslararası İlişkiler okudu. İktisat tarihinde yüksek lisans derecesi aldı. İsveç'te gıda ve metal sektörlerinde çalıştı. Bir ara Günaydın gazetesine köşe yazıları yazdı. Bir süre Türk-İsveç Ticaret Odası genel müdürlüğünde bulundu. Daha sonra ABD'ye yerleşti ve inşaat sektöründe çalıştı. Bu arada dıraşından Türkoloji okuduktan sonra Maryland Üniversitesi'ne bağlı The National Foreign Language Center'de Türk dilleri uzmanı olarak görev yaptı. Bir süreden beri de Almanya'da yaşıyor. Arif Erman'ın *Küresel Ekonomik Kriz / Sermaye Birikiminin Analizi*, *Kimlik ve Egemenlik / Ulus, Devlet ve Güvenlik Sorunları* ve *Türklerin Gerçek Tarihi / Türk Dili ve Tarihi Üzerine Tezler* adlarında Türkiye'de yayımlanmış üç kitabı bulunmaktadır.

İçindekiler

“Şamanizm”	13
Tengricilik.....	27
Üç Dünya İnancı	61
Şamanlık.....	81
Sibiryalı Türklerinde Tengricilik.....	107
Yaratılış Destanı	137
Türklerin Müslüman Oluşu	171
Tanrı Dini'nin İslam İçindeki Evrimi.....	221
Türk Toplumlarında Tengricilik İzleri	273
Öze Dönüş	325
Kaynak	337

ÖNSÖZ

“Şamanizm” olarak adlandırılan Türklerin eski inancı Tengricilik, günümüzde halen Sibiry ve Orta Asya'da kendi başına bir din olarak sürdürölmektedir. Günümüzde Saha, Hakas, Tuva ve Altay Türkleri ile Moğolların kuzey kolu olan Buryatlar Tengricilik olarak anılan bu dine inanan halklardır. Ayrıca Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan gibi ölkelerde Tengrici topluluklara rastlanmaktadır. Sayıları gittikçe azalmakla birlikte, bu dinin yaklaşık olarak 650.000 kadar inananı olduğu sanılmaktadır.

“Şamanizm”in, bir din mi, yoksa kökü çok eski çağlara dayanan bir költür mü olduğu sorunu henüz tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Bugün kabul edilen tez, “şamanizm”in ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmaya dayanan eski bir inanç olduğu biçimindedir. Hatta daha ileriye gidip, “şamanizm”in tek tanrılı dinler gibi bir inanç sistemi olmadığı, diğör dinlerden etkilenmiş ve zamanla kendi költür kimliğini oluşturmuş bağımsız bir költür olduğu iddia

edilmektedir. Bu iddiada bulunanlara göre “şamanizm”, ilkel doğa tanrılarının gücüne inanmaktan ortaya çıkmış olan bir olaydır. Çünkü “akademik” ve “bilimsel” araştırmalar yapmış olan Çin, Rusya, İskandinavya ve Amerika kaynaklı bu kesime göre “şamanizm” bir dini sistemin özelliklerini üzerinde taşımadığından dolayı, bir din olarak kabul edilmesi mümkün olmayan, kökü tarihin derinliklerine kadar uzanan köklü bir kültür yumağıdır”.

Kısacası burada gözüken sorun, Türklerin bu en eski inancının kendi öz adıyla değil de, sonradan uyduran “şamanizm” adıyla adlandırılmasından kaynaklanmaktadır. Şimdiye dek bu saçmalığa ilk ciddi itiraz Bahaiddin Ögel tarafından gelmiştir. Ögel'e göre, “Eski Türk topluluklarının şamanistler olduğu hakkındaki görüşler çok yanlıştır”. Binlerce yıllık geçmişi olan Türklerin bu eski dinini, dünyanın diğer yerlerindeki ilkel dini inançlar ve hekimlik-büyücülük gibi uygulamalarla birbirine karıştırıp “şamanizm” diye uyduruk bir kavram olarak ortaya

atanların amacı bellidir: her zaman olduğu gibi Türkleri ve Türk kültürünü aşağılamak.

Türklerin Tanrı Dini tabii ki Musevilik, Hristiyanlık ve İslam gibi Semitik dinlerden çok farklıdır ve bu farklılık onu özgün kılmaktadır.

Elinizdeki bu kitap, Tanrı Dini'nin Türklerin ve dünyanın en eski tek tanrılı dini olduğunu ve sonradan türetilen bağnaz Semitik dinlerin Tanrı Dini'nden bozulan kopyeler olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymaktadır.

“ŞAMANİZM”

“Şamanizm” terimi ilk kez, Rusya'nın 1552'de Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesinden sonra ortaya atıldı. Ruslar Türkleri ilkel ve barbar bir halk gibi gösterebilmek için yalnızca Türk tarihini değil, Türk kültürü ile ilgili ne varsa çarpıtmaya çalıştı. Bunlardan biri de “şamanizm” olarak adlandırılan Türklerin inanç sistemidir. Sibiry'a'da yaşayan Türk hakları “şamanist halklar” olarak tanıtılarak, onları Hıristiyanlaştırma çabaları haklı gösterilmeye çalışıldı. Bu siyaset biçim değiştirerek Sovyetler Birliği döneminde de sürdü. Mikaylovskiy, Haruzin, Potapov, Alekseev, Fedotoviç gibi eski Sovyet bilim adamları, “şamanizmi” Türklerin gerçek dini olarak göstermeye çalıştılar. Böylelikle ateizmin doğruluğu kanıtlanmış olacaktı. Daha sonra

da kimi antropologlarca bu terim Asya, Afrika, Avustralya ve Amerika'da yapılan, hekimlik ve büyücülük yanında tüm dinsel pratikleri de kapsayan bir kavram durumuna getirildi. Şamanizmi bir din olarak değil de, Kuzey Asya topluluklarının dini uygulamalarını içeren ve öteki dünya varlıklarına hükmeden bir tür "kült" olarak gören Mircea Elide, Jean Paul Roux, V. Jochelson, V. Bogoras gibi bilim adamları da bulunuyor. Türklerin ve Türklerle akraba olan diğer halkların inanç sistemlerini bir "kült" olarak gören bu anlayış, bir öncekinden daha da aşağılayıcıdır.

Şamanizmin günümüzde genel kabul gören bir tanımı henüz bulunmuyor. İngiliz tarihçi Ronald Hutton'a göre şamanizmin birbirinde ayrı dört değişik tanımı var¹. *Birincisi*, "değişik bir bilinç düzeyinde ruhlar alemiyle ilişki kurabilen kişileri" vurgulayan bir tanımdır. Ne var ki bu tanım şamanlar dışındaki bireyleri de çok rahat kapsayabilir. *İkincisi*, "değişik

¹ Hutton, Ronald, *The Triumph of the Mon. A History of Modern Witchcraft*. Oxford University Press. 1999.

bir bilinç düzeyinde başkasının isteği sonucu ruhlar alemiyle ilişki kurabilen kişileri” vurgulayan bir tanımdır. Bu tanımın da birincisinden pek bir farkı yoktur. *Üçüncüsü*, şamanları “medyum”, “doktor”, “cadı”, “ruh sağaltıcı”, “peygamber” gibi büyücü-dinci uzmanlardan ayırt eden bir tanımdır. Ancak bu tanım oldukça yuvarlaktır ve neyi vurguladığı belli değildir. *Dördüncüsü* de, şamanizmi Sibiryâ yerli halklarının dini olarak belirleyen bir tanımdır. Bu tanım, başta da vurgulamaya çalıştığım gibi bölge halklarını ilkel-barbar topluluklar gibi göstermek için ortaya atılmış olan bir iddiadır. “Şaman” kavramını “şamanizm” kavramıyla birbirine karıştıran tüm bu tanımlar, şaman kültürüne yabancı olan ve bu kültürü gerçekten anlamaya çalışmak istemeyenlerin yaptıkları tanımlardır.

“Şaman” sözü ilk kez bir Rus rahip tarafından kullanılmış ve Hollandalı bir gezgin tarafından da Batı

Avrupa'ya taşınmıştır². Bugün “şaman” sözünün kökeni için çeşitli görüşler öne sürülüyor. Bunlardan ilki, Sanskritçe “gezgin keşiş” ya da “kutsal kişi” anlamına gelen *şramana* sözünün Budizm’le birlikte Asya'ya yayıldıktan sonra “şaman” biçimine dönüştüğüdür. Ancak bu iddia oldukça zorlama bir iddiadır ve inandırıcı değildir. Diğer bir görüş, bu sözün Tunguzca (Evenkçe) “bilmek” anlamına gelen *şa* sözünden geldiği biçimindedir. Tunguzca “man” sözünün ne anlama geldiği ya da Tunguzcada “man” diye bir sözün olup olmadığı ise bilinmez. Bu iddianın pek tutmadığı anlaşılmış olacak ki, buna benzer başka iddialar da ortaya atılıyor; *şan-man* Tunguzca “büyücü” demektir ya da *saman* Mançu-Tunguz dilinde “oynayan zıplayan”, “bir iş görürken sürekli olarak hareket eden” anlamına gelir gibi. Ne var ki, bu iddiaların hiç biri kanıtlanamamıştır.

² Brand Adam, A journal of an Embassy, London 1698; bkz. Bremmer, J. N., The Rise and Fall of the Afterlife, London, Routledge, 2002.

Finli etnolog Juha Janhunen daha kestirme bir yoldan giderek, “şaman” sözünün olasılıkla Tunguz dilindeki *şaman* sözünden geldiğini öne sürmektedir³. Ancak “şaman” sözünün gerçekten Tunguzca olduğu henüz kanıtlanmamıştır ve etimoloji de olasılıklarla açıklanabilecek bir bilim dalı değildir. Antropolog ve Arkeolog Silvia Tomaskova ise spekülasyonda daha da rahat davranıp, *şaman* sözünün Arapça *şeytan* sözünden geldiğini öne sürerek, 16. yüzyılda Avrupalı misyonerlerin yerli halkların Hristiyan olmayan pratiklerini Arapça “şeytan” olarak adlandırdığını ve bu sözün Tunguz lehçelerinde “şaman” sözüne dönüştüğünü iddia etmektedir⁴. Bu iddia da, içlerinde en tutarsız ve ciddiyetsiz olanıdır.

Rus Etnograf L. P. Potapov’a göre, “şaman” sözü “din adamı” anlamında ilk kez Rusların Sibirya’ya gönderdiği memurların yazılarında yer almış, Tunguzlardan alınan bu söz daha sonraları Avrupa’ya

³ Janhunen, Juha. Siberian shamanistic terminology. *Memories de la Societe Finno-Ougrienne*. 1986.

⁴ Tomaskova, Silvia, *Warward Shamans. The Prehistory of an Idea*. 2013.

taşınmış ve evrensel bir söz haline gelmiş; Türklerde şaman sözünün yerine “kam” ve “oyun” sözleri yaygınmış. Popatov bu düşüncesini, Y. Nemeth'in “şaman” sözünün Türk-Moğol kökenli olduğu ve Tunguzcadaki *sam* (şam) sözünün Türkçedeki *kam* sözünün fonetik karşılığı olduğu iddiasına dayandırmıştır.⁵ Görüldüğü gibi, dilbilimci bile olmayan bu Avrupalı “bilmcilerin” öne sürdüğü görüşler kanıtlanabilmesi olanaksız olan iddialardan öteye gidememektedir ve “şaman” sözünün etimolojisi üzerinde büyük bir kafa karışıklığı bulunmaktadır.

“The Golomt Center for Shamanic Studies” adlı bir Moğol şaman örgütüne göre ise, *şaman* sözünün tam anlamı “din adamı” demektir⁶. Tunguzca “şaman” sözünün karşılığı bilinmiyor. Belki Tunguzlar “şaman” için kendi dillerinde bir söz kullanıyorlar ya da daha önce kullandılar ve unuttular. Ama bu sözün ne olduğu bilinmiyor. Anlaşıldığı kadarıyla “şaman” sözü

⁵ Potapov, L. P., Altay Şamanizmi, (Çeviren: Metin Ergun). Konya. Kömen Yayınları. 2012.

⁶ www.tengerism.org

Tunguz dillerine sonradan girmiş bir sözdür. Moğollar yüksek düzeydeki erkek şamanı “cigari”, kadın şamanı da “abciya” olarak adlandırıyorlar. Alçak düzeydeki şamanların erkeğine “böge”, kadınına da “idugan” diyorlar. Altaylılar ve Tuvalılar şamanı “kam” olarak adlandırıyorlar. Sahalar erkek şamana “oyun”, kadın şamana “udagan” diyorlar. Kazaklar ve Kırgızlar ise “baksı” adını kullanıyorlar.

Hal böyle olunca, yani “şaman” sözü Ruslardan ortaya çıkınca, akla “Bu sözün kökeni acaba Türkçeye mi dayanıyor?” sorusu geliyor. Romanya’nın Köstence ve Tulça illeriyle Bulgaristan’ın Dobriç ve Silistre illerini kapsayan Türk nüfusun yaşadığı Dobruca bölgesinde “şam atlama” adında, ateş yakıp üzerinden atlama geleneği yaşatılmaktadır. Günah ve hastalıklardan kurtulmak için ilk baharda yapılan bu ayinde, köy meydanında yakılan ateşin üzerinden atlanırken “*avurluğum yavura, cengilliğim özüme*” (ağırlığım gavura, hafifliğim kendime) diye bağırlır⁷. Buna

⁷ Kırıcı, Emine, Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar, www.turkoloji.cu.edu.tr

benzer gelenekler Anadolu'nun bir çok yerinde de görülmektedir. Yine benzer biçimde Türkmenistan'da Nevruz kutlamalarında “şaman odu” (şaman ateşi) denilen bir gelenek bulunmaktadır. M. Y. Hamzayeva'ya göre “Eski devirlerde büyük bir ateş yakıp günahlardan arınmak için üzerinden atlama geleneği” günümüze kadar ulaşmıştır⁸. Halk arasında yaygın olarak kullanılan ve yaşatılan “şaman odu” geleneği, “şaman” sözünün Türkmenler arasında bilindiğini gösteriyor. Bu söz Türkmenlerde bilindiğine göre, kökeninin Ön Türkçeye dayanması gerekiyor. Gerçekten de öyledir. Bir Ön Türk dili olan Sümercede *şamaini* ve *şimmu* sözleri “din adamı” demektir. Diğer Türk halklarında *şaman* yerine yaygın olarak kullanılan *kam* da “din adamı” anlamına gelir ve yine çok eski çağlardan beri kullanıla gelmiş olan bir sözdür. Sümerce *kamu*, “din adamı” anlamına gelen sözlerden biridir.

⁸ Hamzayeva, M. Y., Türkmen Dilinin Tüştündirişli Sözlüğü. Aşğabat. Türkmenistan SSR İlimler Akademisi. 1962.

Şamanizmi bir din olarak gören ve göstermeye çalışanlara göre şamanizm, ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmaya dayanan eski bir inançtır ve bu inanç önce Orta Asya Türkleri arasında ortaya çıkmış, daha sonra da diğer Türk boyları arasında yayılmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki “şamanizm” bir din değildir ve içeriği oldukça çarpıtılmış bir kavramdır. “Şamanizm”, terimi Rus yayılmacıları tarafından bilinçlice ortaya atılmıştır. Bugün “şamanizm” olarak adlandırılan inanç sistemi, kökleri binlerce yıl öncesine dayanan tek tanrılı bir inanç sisteminin çarpıtılarak “çok tanrılı bir din” ya da bir “kült” olarak gösterilme çabasıdır. Çarpıtılmaya, saptırılmaya, unutturulmaya ve örtbas edilmeye çalışılan bu inanç sistemi, “Tengricilik” olarak da adlandırılan Tanrı inancıdır. Altaylı şaman Nadya Yuguşeva “Şamanizm sözünü Ruslar getirmiş Altay’a. Bizde bu, ‘kötü söz’ olarak geçiyor.” demektedir⁹.

⁹ Yuguşeva, Nadya, Altaylarda Şamanlık ve Anadolu Yansımaları, www.bilinmeyenturktarihi.com

“Şamanizm” olarak adlandırılan Türklerin eski inanç sistemi, bugün Sibiry ve kimi Orta Asya Türkleri arasında hala yaşıyor. Şamanizmin bir din mi yoksa bir kültür mü olduğu sorunu, bu konuyla ilgilenen bilimciler arasında henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Bir çok bilimci, dini bir sistem özellikleri taşımadığı iddiasıyla, şamanizmi çok eski bir kültür olarak görmektedir. Buna gerekçe olarak da şamanizmin, din olarak sınıflandırılan başta Musevilik, Hristiyanlık ve İslam gibi Semitik dinler olmak üzere, tek tanrılı dinlerdeki gibi sıkı kurallara dayanan bir inanç sistemi olmadığı görüşünü öne sürmektedirler. O zaman “din nedir?” sorunu ortaya çıkmaktadır. Ancak öncelikle “şamanizm” olarak adlandırılan inanç sistemiyle, kökleri çok eski çağlara dayanan ve devlet dini olarak uygulanmış olan Türklerin Tengri dini arasında bir ayrım yapmak gerekiyor. Çünkü eğer Türklerin tek tanrı inancı barındıran Tengri dini ile bir “kültür biçimi” olarak nitelendirilen “şamanizm” arasında bir ayrım yapılmazsa, “din nedir?” sorununun açıklığa kavuşturulması zorlaşacaktır.

Yaratılışı gereği bir nesneye inanma ve tapınma gereği duyan insanoğlu, çok eski çağlardan beri çeşitli inançlar uygulamıştır. Doğa ve evrende bulunan dağ, deniz, ırmak, ay, güneş, gezegenler, yıldızlar gibi varlıklara ve ateş, fırtına, yağmur, şimşek, gök gürültüsü gibi doğa olaylarına karşı şaşkınlık ve korkuyla karışık bir saygı duygusu ilk çağlardan beri var olmuştur. Bundan dolayı doğadaki kimi nesneler ve doğa olayları dokunulmaz ve saygı duyulması gereken kutsal nesneler haline dönüşmüştür. İnsanoğlu doğaya egemen olamadığı ölçüde, ona tapınma zorunluluğu hissetmiş ve güçlü gördüğü çeşitli doğal varlıklara ya da en güçlü gördüğü doğal varlığa inanma-tapınma temelinde çeşitli ilkel inanışlar yaratmıştır. Bu ilkel inançlara sahip olan insanoğlu, genellikle doğal felaketler, hastalıklar ve anlam veremediği doğa olaylarını tanrının ya da tanrı-ların insana bir cezası olarak görerek, bu cezalardan kurtulabilmek için birçok dini ritüel geliştirmiştir. Böylece doğa üstü, kutsal ve ahlaki değer yargıları taşıyan; çeşitli ritüel ve uygulamalar barındıran ve tapınma kurum ve kurallarına sahip olan inançlar bir

ölçüde sistematikleşerek, bugün din olarak adlandırdığımız inanç sistemleri ortaya çıkmıştır.

Bir inanç sisteminin din olarak nitelendirilebilmesi konusunda da konuyla ilgilenenler arasında henüz ortak bir görüş bulunmamaktadır. Ancak, değişik din tanımlarının ortak noktaları bir araya getirildiğinde ortaya çıkan görünüm, dinin sistematikleşmiş bir duygu, düşünce ve davranış düzeni olduğu yönündedir. Bu duygu, düşünce ve davranış düzeni; bireylerin toplumu ve doğayı/evreni açıklayabilecekleri, kişisel eylemlerinin sonuçlarını yargılayabilecekleri bir kurallar bütünü içermelidir. Bu açıdan bir din; doğanın ve toplumun belli bir bilimsel açıklanmasına ya da en azından bu konularda bilime açık olmaya, belli bir hukuka ve ahlaki kurallara, belli bir tanrı ya da yaratıcı güç kavramına ve belli bir inanç düzenine sahip olmalıdır. İşte bu noktada dinlerin bağnaz ya da esnek olmaları gibi bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Bir çok bilimciye göre, bir inanç sisteminin din olarak nitelendirilebilmesi için, o inanç sisteminin bağnaz, yani sorgulanamaz olması gerekmektedir; esnek ve

sorgulanabilir inanç sistemleri ise din değildir. Bu, yanlış bir yaklaşımdır. Türklerin inanç sistemi, kabul edilen ve uygulanan öğretinin hiç bir zaman değişmeyen kesin bir değerler bütünü olduğunu kabul etmediği ölçüde inceleme, araştırma ve tartışmaya açıktır. Bu açıdan Tengricilik bağnaz olmayan bir dindir ve tarih boyu hep böyle olmuştur.

TENGRİCİLİK

Bugün “şamanist” olarak adlandırılan Orta Asya ve Sibirya halklarının inanç sistemi, her ne kadar bu inanç sistemini uygulayan halklar arasında küçük ayrıntılar içerse de, tek bir yaratıcı tanrıya tapınma ve “iye” olarak adlandırılan kutsal ruhlara saygı gösterme temelinde yükselir. Tengri dışındaki kutsal ruhlar imgesel olarak tanımlanmış iyelerdir. İyeler, evrendeki tüm varlıkların sahipleridir ve bu inanca göre evrendeki her şeyin; yıldızların, gezegenlerin, doğadaki dağların, kayaların, canlı ve cansız tüm varlıkların birer sahibi vardır. Günümüzdeki Türk ve Moğol dillerinde *Tanrı*, *Tengri* (Orta Asya), *Tengre* (Tatarca ve Başkırca), *Tingir* (Kırgızca), *Tenger* (Buryatça), *Tangara* (Sakaca), *Turo* (Çuvaşça) gibi biçimlerde

söylenen söz, bir Ön Türk dili olan Sümerce “tanrı” ya da “kutsal ruh” demek olan *dingir* (ya da *dimir*) sözünden kalmadır. Sümerce *gir* sözü “yaratmak”, *dim/din* sözü ise “armağan/bağış” anlamının yanında “öfke” anlamına da gelir. “Gir” sözü olasılıkla bu iki farklı anlamı da içermiş olmalıdır. Bu açıdan *dingir* sözü, hem “bağışlayan/esirgeyen”, hem de “öfkelenen” anlamına gelmektedir. Türk dillerinde “iye”, “iyge” (Kazakça, Kırgızca), “eye” (Azerce), “ayığ” (Sahaca), “aza” (Tuvaca) gibi biçimlerde söylenen söz ise, “sahip” demektir. Sümerce “kuşatmak”, “çevirmek” anlamına gelen *aya* sözünden günümüz Türk dillerine “aya” (avuç içi), “ayalamak” (ele geçirmek), “iye” (sahip), “iyelemek” (sahip olmak) gibi biçimlerde evrilen bu söz, ruhlar için de kullanılmıştır.

Sümerce *dingir* sözü genel ad “tanrı” ve “iye” (kutsal ruh) anlamlarına gelmesine karşın, daha sonraki Türk dillerinde yalnızca “tanrı” anlamını kazanmıştır ve bugün hem özel, hem de genel ad olarak kullanılmaktadır. Sümerler inandıkları tanrıyı ise *An* (ya da *Anu*) olarak adlandırmışlardır. Sümerce

“gök” anlamına da gelen *an*, günümüz Türk diline yine “gök” anlamına gelen *tan* olarak evrilmiştir. Bu benzerlik bir Ön Türk halkı olan Etrüsklerin inanç sisteminde de görülüyor. Etrüskler iyeleri *ays* ya da *eys* olarak adlandırmalarının yanında “kutsal” (ilahi, tanrısal) anlamına gelen *tin*, *tiniş* ya da *tineri* olarak da adlandırmışlar ve *tin/tiniş/tineri* sözünü “tanrı” anlamında genel ad olarak da kullanmışlardır. Ancak inandıkları tanrıya “gök” anlamına gelen *Ani* adını takmışlardır. Sibiry’a’daki Tengricilik inanç sisteminde de bugün buna benzer bir durum gözükmemektedir; Tanrı ve iye adlandırmalarında bazen çok ender olarak bir ayrım yapılmayıp *tengri* adı da kullanılabilmektedir. Bu doğal olarak bir kavram bozulmasıdır. Ancak yaratıcı tanrının kendisi vurgulanmak istediğinde özel ad “Tengri” adının yanında “Kök Tengri”, “Ak Tengri”, “Gök Baba” gibi adlar seçilmektedir. Kısacası Sümerce *dingir*, Etrüskçe *tineri* sözü daha sonraki Türk diline hem genel, hem de özel ad olan “Tengri” olarak evrilmiştir.

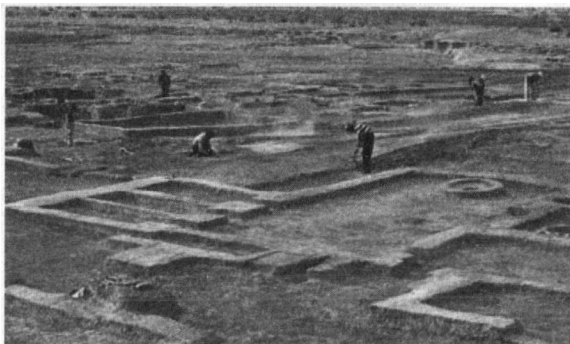
Tanrı kavramını geliştirenler ve dünyanın ilk tek tanrılı dinini yaratanlar Türklerdir. Bu tek tanrılı din yalnızca Orta Asya'da varolmamış, tüm dünyaya da yayılmıştır. Bundan binlerce yıl önce yaşamış olan Sümer, Etrüsk gibi Ön Türk halklarında da tek tanrı inancı sistematikleşerek, belli kurallara ve ilkelere sahip dinlere dönüşmüştür. Türkmenistan Ön Türk kültüründe binlerce yıl önce sistematikleşmeye başlayan bu tek tanrı inancı, Avrasya'nın diğer bölgelerine yayılarak Semitik dinlerin öncülleri haline gelmiştir. Eski Türk kültüründe Tanrı, genellikle özel bir adla adlandırılmış, tüm iyeler ise bugün “tanrı” olarak yorumlanan adlarla anılmıştır. Günümüzün araştırmacıları ise yüzeysel bilgilerle ve art niyetle davranarak, Tanrı ile iye arasındaki farkı görmek istemeyip Ön Türk dinlerini, mitolojilerle de harmanlayarak, çok tanrılı dinler gibi göstermektedirler. Örneğin Sümercedeki *dingir*, *ilu*, *kiti* ya da Etrüskçedeki *tin*, *tiniş*, *tineri*, *ais* gibi kavramların hepsi “Tanrı” olarak çevirilmektedir.

Bir Sümer tabletinde Tanrı An figürü

Oysa Sümerce *ilu*, tanrı anlamına gelen bir genel addır ve günümüz Türk diline “ulu” olarak evrilmiştir. Akadçaya da “ilu” olarak geçen bu söz, onun ardıllarından olan Arapçaya “ilah” olarak geçmiş ve başına “al” tanımlığı alarak da “Allah” sözüne dönüşmüştür. Yine “tanrı” anlamına gelen *kiti* de bir genel addır ve “yükselmiş/yücelmiş” anlamına gelen *ila* sözüyle -ki bu söz günümüze “ile-ri” olarak evrilmiştir- birlikte *kiti-ila* olarak kullanılarak “yüce tanrı” anlamına gelir. “Kiti” sözü Türk diline Tanrı anlamına gelen Kuday/Kutay/Huday olarak evrilmiş, Farsçaya da Tanrı anlamına gelen “Khuda” olarak geçmiştir. Tanrı anlamına gelen Latince *Deus* ile günümüz Latin dillerindeki bu sözün türevleri ve

Yunanca *Teos* ise, Etrüskçe Tanrı anlamına gelen *Tiniş* sözünden kalmıştır. Yine Mandarin dilinde tanrı demek olan *Tian* (okunuşu “Tiin”) sözü de Ön Türkçe tanrı demek olan *Tin* sözünden kalmazdır. Buna karşın Germen dillerindeki tanrı anlamına gelen *god*, *got* ve *gud* gibi adlandırmalar, Etrüskçe Güneş iyesi anlamına gelen *cath* yani “od” (ateş) sözünden gelmektedir. Arnavutça Tanrı ve bey anlamlarına gelen *zot* sözü de Etrüskçe kökenlidir ve bir kutsal ruh adı olan *zath* sözünden kalmazdır. Slav dillerindeki zengin, yüce ve tanrı anlamlarınana gelen *bog* sözü ise Türkçe zengin ve yüce anlamına gelen “bag” (bay/beg/beğ/bey) sözünden gelmektedir.

Türkmenistan'da Ön Türklere ait binlerce yıllık bir tapınağın kalıntıları.

Tengri inancının kökleri Sümer, Elam, Etrüsk gibi Ön Türk halklarının inanç sistemlerine kadar uzanır. *Sag-ba* adlı bir Sümer tabletinde “*Tanrı tektir ve değiştiremez, Tanrı ve insan birbirinden ayrılamaz*” diye yazar. Bu da Türk halklarının çok eski çağlardan beri tek Tanrı inancını benimsediklerini kanıtlamaktadır. Sümerlerde de evrende ve doğada görülen ve duyulan her nesnenin bir iyesi vardı. Ayrıca her şehrin de bir koruyucu iyesi bulunuyordu. Bu iyeler, insanüstü güçleri olan ölümsüz varlıklardı. İyeler insanlara iyilik ya da kötülük yapabilir, ama onlardan ne istediklerini bildirmezlerdi. İyelerin ne istedikleri, kurban edilen hayvanların karaciğerlerindeki işaretlerden anlaşıldı. Etrüsk dininde de Sümer dinindeki gibi iyelerin önemi görülüyor; onlarda da doğada bulunan her nesnenin bir iyesi vardı ve her şehri bir iye korurdu. İyelerin istekleri ve kehanetleri, kurban edilen hayvanların karaciğerlerindeki işaretlerden din adamları tarafından tahmin edilirdi. Etrüsklerin ardılları olan Romalılar da herkesin, her yerin ya da her şeyin ölümsüz bir ruhu olduğuna inanmışlar, iyelerin isteklerini kurban ettikleri hayvanların

ciğerlerindeki işaretlerden öğrenmeye çalışmışlardır. Eski Roma dininde tek Tanrı olan Jupiter dışındaki tüm “tanrılar”, *numina* olarak adlandırılıp imgesel bir şekilde tanımlanmış olan iyelerdir.

Yahudi inanç sistemindeki On Emir, Adem ile Havva, Nuh Tufanı gibi ögeler hep Sümer inanç sisteminden devralınmıştır. Daha sonra bu ögeler Hristiyanlık ve İslam'a da geçmiştir. Semitik dinlerin paylaşmadığı İbrahim peygamber ise aslında bir Sümerlidir. Anlamı bilinmeyen ve İbraniceye Avraham, Arapçaya da İbrahim olarak geçen, ama orijinalinin Abram olduğu sanılan bu peygamberin adı, Sümerce “baba” anlamına gelen *ab* ve “kusursuz/olgun” anlamına gelen *rum* sözlerinin birleşiminden oluşmuş olan *Abrum*, yani “olgun baba” ya da “kusursuz baba” demektir. Sümerce *ab* ve *rum* sözleri Semitik dillere “baba” anlamına gelen *ab* ve “esirgeyen”, “koruyan” ve daha bir çok anlama gelen *raham*, *rahim* olarak geçmiştir. İbrahim Peygamber, Semitik halkların istilaları sonrasında onların pagan inançlarıyla karışarak çok tanrılı bir hale gelen tek

tanrılı Sümer dinini yeniden diriltmeye çalışmıştır. Günümüzde çok dar bir kitle tarafından inanılan Sabiilik, Sümer dininin Semitikleşerek bozulmuş bir biçimidir. Sabiilikte Güneş, Ay ve o dönemde bilinen beş gezegen için günde yedi kez namaz kılınır. Oruç tutma, kurban kesme ve kutsal yerleri ziyaret etme gibi ibadet biçimleri, her namaz öncesinde abdest alma gibi gelenekler Sabii kökenlidir. Bu tür ritüeller Sümer dininden değişerek ve dönüşerek günümüze ulaşmıştır. İslam dini de Sabilikten evrilmiştir.

Sümerce *maş* sözü “arınmak”, “temizlenmek” anlamına, *maşuş* sözü de “arınış”, “temizleniş” anlamına gelmektedir. Moses, Moşeh ya da Musa olarak adlandırılan Maşuş da Sümer soyundandır ve İbrahim Peygamber'in savunmuş olduğu tek tanrılı dini diriltmiştir. Tevrat'ta bulunan ve bu kitabın temelini oluşturan anaya babaya saygı, kimseyi öldürmemek, zina yapmamak, çalmamak, yalan tanıklık etmemek, komşunun karısına ve malına göz dikmemek gibi kurallar Sümer yasalarından kalmadır. Musa Peygamber'in kurucusu olduğu din, yüzyıllar

içinde bölgedeki Semitik halkların pagan kültürleriyle karışarak Yahudilik dinine dönüşmüştür. Etrüskçe *aislu* ya da *eislu* (Türkçe *Ays-lı/Eys-li*) ve *aisiu* ya da *eisiu* (Türkçe *Ays-sı/Eys-si*) sözleri kutsal; ilahi, *aisius/eisius* (Türkçe *Ays-sış/Eys-siş*) sözü de kutsal olan; ilahi olan demektir. İsa Peygamber'in "kutsal" anlamına gelen adı, Etrüskçeden Latince'ye İesus ve Yunanca'da İesous olarak geçmiştir. Hristiyanlık, Eski Roma diniyle Zerdüştlük ve Yahudilik karışımı bir dindir.

Bugün Farsların eski dini olduğu iddia edilen Elam dini Zerdüştlük de bir Ön Türk dinidir. Bir Ön Türk halkı olan Elamlılar döneminde ortaya çıkan ve daha sonra İran'daki Agameniş, Part ve Sasanlı Ön Türk uygarlıklarının da inancı olan bu din, Tengri inancının kollarından biridir. Zerdüştlükte ateş, hava, toprak, su gibi doğa parçaları kutsal sayılır ve kirletilmekten kaçınılır. Tanrı parçası olan Güneş'e ya da ateşe bakılarak ibadet edilir. Ama daha sonra bu dinin ad, kavram ve ayinleri, bu dini kabul etmiş olan

Medlerin ardılları tarafından oldukça değiştirilmiş ve bu dine kendi pagan inançları karıştırılmıştır.

Ön Türklerin tek tanrı inancı Semitik halklarca kopyelenirken, Tanrı'nın yanında Tanrı'nın “en sevdiği kulu”, “yüzü suyu hürmetine alemleri yarattığı” ya da düpedüz “oğlu” olan peygamberlere, meleklerle ve “gökten indirilen” kitaplara da “iman” edilmesi (inanılması) gereken inanç sistemleri haline gelmişlerdir. Yahudilikte Tanrı Yehva yanında Musa Peygamber'e, Tevrat'a, Mesih'e; Hristiyanlıkta Tanrı Rab'ın yanında İsa Peygamber'e, Kutsal Ruha, Meryem Ana'ya, Kilise'ye; İslamda Allah'ın yanında Muhammed Peygamber'e, diğer peygamberlere, Kuran'a ve meleklerle “iman” varken, Tengri inancında yalnız ve yalnız Tanrı'ya “iman” vardır. İyelere ise “iman” edilmez, yalnızca saygı gösterilir. Çünkü iyeleri de insanlar ve diğer varlıklar gibi Tengri yaratmıştır. Yalnız iyeler insanlardan daha güçlüdür ve insanlara iyilik ya da kötülükte bulunabilirler. Bu nedenle onlar saygı gösterilmesi gereken varlıklardır. Kutsal kitaplar ve peygamberler, Türklerin Tanrı

inancında ortaya çıkmış ve Semitik dinlere geçmiş olan olgulardır. Ancak Türklerin dininde kutsal kitapların ve peygamberlerin Semitik dinlerdeki gibi işlevleri yoktur. Semitik dinler sorgulanması yasak olan bağnaz dinlerdir. Tengri dini ise bağnaz değil, esnektir. Türk inanç sistemi değişmeyeceği varsayılan ilkeleri, öğretileri ve kesin değerleri kabul etmez; bunların değişmez gerçekler olduklarını savunmaz ve inceleme, tartışma ya da araştırmaya gerek olmadıklarını reddeder. Bu özellikler Sümer, Elam, Etrüsk/Roma ve Orta Asya Türk dinlerinde açıkça gözükmektedir.

Türklerin ve dünyanın en eski dini olan Tanrı Dini (Tengricilik), tek tanrı inancının en arı biçimidir. Kutsal, ahlaki ve doğa üstü öğeler taşıyan; çeşitli ayinlere, uygulamalara, değerlere ve kurumlara sahip inançlar ve tapınmalar bütünü olan tüm diğer dinler gibi Tengricilik de bir dindir. Bu inanç sisteminde Tengri, kendi kendine var olmuştur ve evrenin kendisidir. Tengri, evrenin kendisi olarak, evrendeki dengeyi yaratıcısı ve koruyucusudur. O, evrendeki

her şeyin üzerindeki tek güç ve akıldır. Tengri'nin ne yapacağı bilinmez, onu anlamak zordur. Tengri bilinmeyendir, ancak O her şeyi bilir. Tengri her şeyi denetler, insanların ve ulusların kaderlerini belirler. İnsanların iyi ve kötü eylemlerini yargılayan tek kutsal varlık Tengridir; iyileri kutsar, kötülerini ise cezalandırır. Evrendeki her şey Tengri'nin birer parçasıdır. Yıldızlar, gezegenler, doğadaki tüm canlı ve cansız varlıklar birer Tengri parçalarıdır. Tengricilikte Tanrı ile insan bir bütündür. Herkesin yardım için Tengri'ye başvurma hakkı vardır. Bayramlarda Tengri'ye kurbanlar ve adaklar sunulur, dualar edilir.

Tanrı Dini'nde evreni Tanrı olarak tanımlama anlayışının kökleri olasılıkla basit bir doğa olayına dayanır. Tengri tamgasının, daire içindeki bir haç (çarpı) imgesi olarak soyutlanması atmosferik optik bir olgudan kaynaklanmaktadır; -20 derecenin altında gökte görünen Güneş'in çevresindeki su damlalarının kristalleşmesiyle oluşan yanılsama sonucu, Güneş çiftmiş gibi gözükür. Doğada pek sık görülmeyen bu gökyüzü olayı doğal bir Tengri tamgası gibidir. Ön

Türklerin tek Tanrı inancını oluştururken, dünyadaki tüm yaşamın kaynağı olan Güneş'i ilk kez Tanrı olarak algılamalarına kadar uzanan bir inançtır bu.

*Tengri tamgası biçimindeki Güneş yarılsaması,
Stockholm-İsveç*

Tanrı Dini'nde üç ana kavram vardır. **Birincisi**, dünya yaşayan bir varlıktır; dünya üzerinde bulunan tüm insanların, hayvanların, bitkilerin, kayaların ve suların ruhları vardır. Bu ruhlara saygı gösterilmeli ve korunmalıdır, yoksa toprak çoraklaşır ve verimsizleşir. Bu nedenle doğayı korumak çok önemlidir. **İkincisi** kişisel sorumluluktur; Kişinin kendi eylemlerinden

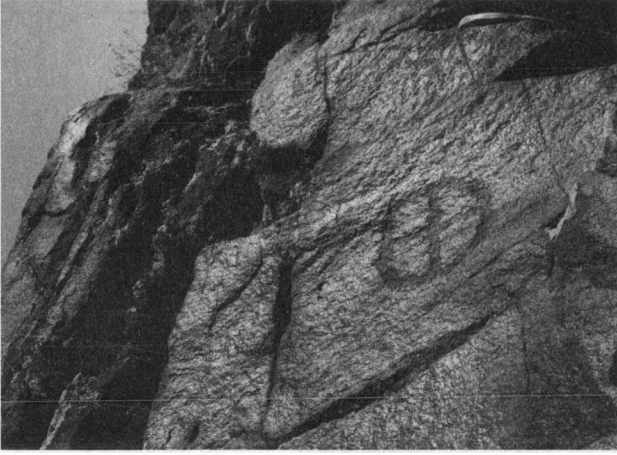
sorumlu olması, dürüst bir insan olmasının göstergesidir. Günümüzde bu kavram “eline, beline, diline sahip olmak” anlayışında somutlaşır. *Üçüncüsü* de, dengedir. Denge, kişinin kendisiyle, toplumla ve doğayla uyumlu olabilmesi için önemlidir; eğer denge bozulursa bunun sonucu yıkımdır. Yaşamın amacı, dünya ile dengeli bir biçimde yaşamaktır. Kişi, düzgün ve onurlu bir yaşam ile çevresini dengede tutar ve kişisel gücünü en üst düzeye ulaştırır. İnsanların doğa ile ilişkisi sömürü üzerine değil, karşılıklı dayanışma üzerine kuruludur. Doğaya karşı gösterilen saygı, bu kültürün binlerce yıldır çevreyi bozmadan yaşamasını sağlamıştır. Bu kültür, yaşamı dünya ile dengeli bir biçimde sürdürmek ve doğa ile insan toplumu arasındaki dengeyi korumak üzerinde yükselmiştir. Doğanın birer parçası olan insanlar, diğer yaşayan varlıklardan daha üstün olarak görülmez.

Tengri inancında evren yalnızca üç boyutlu değil, aynı zamanda da bir *daire* gibidir. Evrendeki her nesnenin dairesel bir devinimi vardır. Yıldızların, Güneş'in ve gezegelerin yörüngesi, mevsimlerin

döngüsü bunu gösterir. Dört yönün eksenleri ve sonsuz gökten alt dünyaya inen eksen, daire ile kesişir. Ön Türkler bu felsefeyi soyutlaştırarak “Tengri tamgası” dedikleri tamgaya dönüştürmüşler ve kayalara çizmişlerdir. Daha sonra da bu tamga, kurgulanan dogmalarla Hristiyanlığın simgesi haline dönüştürülmüştür. Haçın Hristiyanlığın simgesi olarak kabul edilmesi 4. yy'da ortaya çıkmıştır. Hristiyanlık'ı kabul ettiği iddia edilen (Doğu) Roma İmparatoru Konstantin (Constantinius, 272-337) Licinius liderliğindeki Batı Roma ile olan iç savaşta (314), askerlerinin kalkanlarına haç işareti çizdirmiş, böylece haç, giderek Hristiyanların simgesi haline gelmiştir. Oysa Konstantin bu işreti Avrupa Hunlarından almıştır. Bayraklarına Tengri damgası işleyen Avrupa Hunları 150 yılından başlayarak Avrupa'da güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmış, 370 yılında da imparatorluğa dönüşmüştür.

Tengri Dini'nde evren bir daire gibidir, bu nedenle de Güneş'in devinimleri, tüm doğal süreçlerin döngüsünü ve zamanı gösterir. Zaman sonsuza dek

bir daire gibi dönüp dolaşır ve her noktası, diğer bir noktasıyla ilişki halindedir. Bu evrimi bir Ön Türk dili olan Sümer dilinde de görüyoruz. Sümerce *ud* sözü “Güneş”, “Ay”, “yaz”, “ateş” ve “zaman” anlamlarına gelir; “Güneş”ten başlayarak bir sonsuzluk kavramı olan “zaman”a dek uzanan bir adlandırmadır bu. Fonetik dönüşümlerle bu söz da sonraki Türk diline *ud-ay*, *ud-yay* (yaz), *ud-od* (ateş), *ud-öd* (zaman) sözlerine dönüşmüştür. Günümüz Türk dillerinde *gün/güneş* anlamında olan *gün*, *kün* (Orta Asya), *kön* (Tatarca), *kun* (Çuvaşça) sözü ise, Sümerce “ışılıklı parlamak” anlamına gelen *kun* sözünden kalmıştır.

Tengri tamgası, Almatı-Kazakistan

Ön Türklerde tek Tanrı inancı birden bire ortaya çıkmadı doğal olarak. Bu inanç sisteminin gelişmesi ve düzenli bir yapıya kavuşması çok uzun bir süreci kapsamış olmalıdır. İnsan bilincinde yaratıcı bir tanrının oluşması, onun çok değer verdiği ve doğadaki tüm yaşamın kaynağı olarak gördüğü bir nesneyi tanrısallaştırmasıyla başlar. Dünya gezegeni için bu nesne, yer yüzünde yaşamın başlangıcı olan Güneş'tir. Güneş'le simgelenen Tanrı, daha sonra tüm göğü ve giderek tüm evreni kapsayarak, evrenin kendisine dönüşmüştür. Tengricilik'te bayramlar bile Güneş'in

döngüsüne ve Ay ile olan ilişkisine göre belirlenir. Yılın en uzun gününün yaşandığı ve gündüz ile gecenin eşit olduğu günler, en önemli bayramlardır*. Güneş, Tanrı'nın insanlara bir armağanıdır. Işıkları dünyaya parlayan Güneş, Tanrı'nın gücünü gösterir. Tanrı, kendisinden bir parça olan Güneş ile doğadaki yaşamın sürmesine izin verir. Bu nedenle Tengricilikte ateş kutsaldır ve ona saygı gösterilir. Çünkü ateş, yeryüzünde Güneş'i temsil eder. Bir Tengri parçası olan ateşe hakaret edilmez, tükürülmez ya da su dökülerek söndürülmez. Ateş ruhları temizler ve eğer üzerinden atlanırsa kişinin temizlendiğine, günahlarından arındığına inanılır. Ateş, hastalıklara neden olduğuna inanılan kötü ruhları kovar ve hastalıkları iyileştirir. Ateş, Tanrı'ya ve ruhlara sunulan kurbanların aracısı olur. Kurban ateşte yakılırsa, Tanrı'ya ulaştığına inanılır.

[* Örneğin yılbaşı 21 Aralık'tan sonra gelen ilk yeni ayda, Kızıl Güneş Bayramı da 21 Haziran'dan sonra gelen ilk dolunayda kutlanır.]

Bir Sümer kabartmasında tengri tamgası

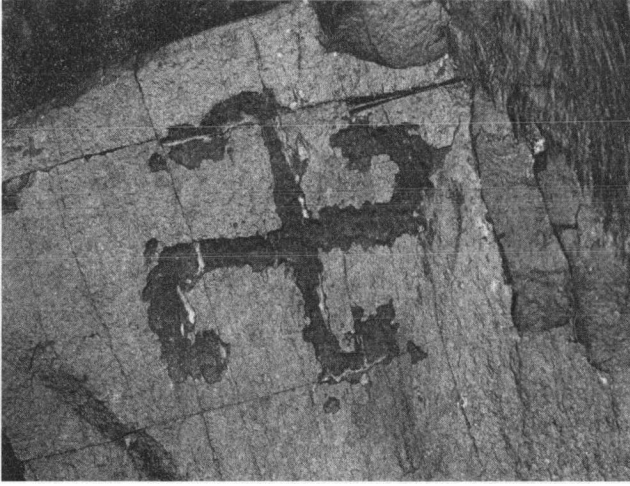
Bu inanç sisteminde insanların başlarının tepesinde bireyle gök arasındaki ilişkiyi sağlayan, Tengri'nin küçük bir parçası olduğuna inanılır. Bu bölge Tengri'den gelen enerjinin alındığı yerdir. Başın tepesinde olan Tengri parçasının gökyüzünde bir yıldız karşılığı olduğu var sayılır. Yıldız kişinin gücüne göre parlak ya da sönük yanar. Kişi öldüğünde, yıldız da söner. Evrende ruhsal güçlere sahip olan gök

varlıkları vardır. Bunlardan biri, hem sabah hem de akşam saatlerinde gözükebilen Venüs gezegenidir. Venüs'ün gücü, çağırılmak için şaman davullarında resmedilir. Ülker yıldız kümesi de diğer bir güçlü gök varlığı olarak görülür. Bu yıldız kümesinde, gök iyeleri toplanıp yeryüzüne bir kartal biçiminde ilk şamanı gönderme kararı almışlardır. Büyük Ayı takım yıldızı ve Kutup Yıldızı diğer güçlü gök varlıklarıdır.¹

Büyük Ayı takım yıldızının Kutup Yıldızı çevresindeki devinimi, Büyük Ayı takım yıldızının konumunu gösteren oz tamgasının yaratılışına yol açmıştır. Bu devinimin planı yılda dört kez çıkarıldığında oz tamgasının biçimi ortaya çıkar. Tanrı'ya erişmeyi; Tanrı içinde erimeyi temsil eden Oz tamgası, panteist (tüm tanrı) din anlayışının simgesi olarak, evrenin Tanrı ile aynı olduğunu anlatır. Bu tamga yalnızca Orta Asya ve Sibiry'a'da değil, Amerika'daki bir kaç yerli kültüründe de bulunmaktadır ve çok eski bir kültür birliğinin göstergesidir. Ancak daha sonra bu

¹ Stewart, Julie., *Moğol Şamanizminin Ana Hatları*,
<http://www.hermetics.org/samanizm.htm>

tamga “gamalı haç” adıyla Naziler tarafından kullanılarak, kötülğün simgesi haline getirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde bunu bilmeyen bir çok kişi, Oz tamgasını faşizmin sembolü sanmaktadır.

Oz tamgası, Saymalıtaş, Kırgızistan

Tek tanrı inancı, Türkler arasında bin yıllardan beri süregelen bir inanç sistemidir. Tengri, tek yaratıcı olarak görülmüş, kurban sunulan en kutsal varlık olarak kabul edilmiş ve inanç sisteminin merkezinde yer almıştır. Tarih boyu bu böyle olmuştur. Çin'deki ilk uygarlığı kuran Ön Türk

toplumunun tapındığı tanrı tektir ve bütün doğa olaylarını o denetler. Kırallar Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcileridir. Daha sonraki dönemde Çin'de iktidarı elinde tutmuş olan Türk halkı Tabgaçlarda da bu inançlar varolmuştur. Tengri, Asya Hunları arasında da tek bir ulu varlığı temsil etmiştir. Daha sonra Kök Türkler de aynı inanç sistemini sürdürmüşlerdir. Avrupa Hunları ve Hazar Türkleri de tek bir yaratıcı Tanrı tanımışlardır. Asya Hun, Avrupa Hun, Kök Türk, Avar, Bulgar, Hazar, Moğol ve diğer tüm Türk kağanlıklarının dini, Semitik dinleri ve Budizmi kabul etmelerinden önce hep Tengrcilik olmuştur.

Çin kaynaklarına göre Hunlar, “Gök'ün doğurduğu” ya da “Gök'ün oğlu”, sanlarını kullanmışlardır. Örneğin Hun kağanları için Mandarin dilindeki okuma ile -ki Mandarin okuması orjinalinden oldukça uzaklaşmış olan bir okumadır- “t'ien-nan” sanı geçer. “T'ien-nan”, “tanrısalsal”, “kutsal” anlamına gelir. Mete Çin kağanına yazdığı bir mektupta, kendisini tahta Tanrı'nın çıkardığını bildirmiş, Gök'ün yardımıyla ve kendi askerlerinin ve atlarının çabalarıyla çevresindeki

26 devleti ve bir çok halkı yendiğini belirtmiştir.² Doğu Roma kaynaklarına göre, Tükler ateşe olağan üstü derecede saygı gösterirler, suyu ve havayı kutsal sayarlar ve toprağı överlerdi. Ama gökyüzünü ve yeryüzünü yaratan tek bir tanrıya inanırlar ve tapınırlardı. O tanrı için kısırak, boğa ve koç kurban ederlerdi. Geleceğı okuduklarına inandıkları kahinleri (şamanları) vardı.³ Moğollar göğün her şeyi gördüğüne inanırlardı. Yemin ederken, “Gök bilsin ki” ya da “Gök şahit olsun”, dua ederken de “gök bunu bilsin” derlerdi. Gök ile ilgili kuyruklu yıldız, kuraklık, su baskını gibi işaretleri Tanrının hoşnutsuzluğunun haberleri ve düzenlemeleri olarak yorumlardı. Komutanlar savaştan önce Tanrıya yakarmak için dağ tepesine çıkar, ordu da çadırlarına çekilir ve dua ederdi.⁴

² Liu, Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Selenge Yayınları, İstanbul*

³ Mangaltepe, İsmail, *Bizans Kaynaklarıda Türkler. Doğu Kütüphanesi. İstanbul.*

⁴ Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Çev: Lale Arslan, c. 3, Kabalcı yayınları, İstanbul 2003.*

Orhun Yazıtları'nda “*Üze kök tengri asra yağız yir kılındıkda ikin ara kişi oğlu kılınmış.*” (Üstte Gök Tanrı, altta yağız yer kılındığında, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.) diye yazar. Gökten (evrenden) ayrı görülmeyen Tanrı, kendi kendine kılınmıştır. Ancak O, aynı zamanda tüm evrenin de yaratıcısıdır: “*Türük Tengri ıduk yiri subı anca itmiş erinç*” (Türkün Tanrısı, kutsal yeri ve suyu öylece yaratmıştır). Tanrı sonsuzdur, “*...Öd Tengri yaşar kişi oğlu kop ölgeli türümiş*” (Zamanı Tanrı yaşar, kişi oğlu hep ölümlü türemiş). Burada yaratanın (kılınanın) aynı zamanda yaratmış (kılmış) olması gibi bir çelişki yoktur. Çünkü Tanrı göklerin (evrenin) kendisidir; “Yeri O töritti, O’na yer olmaz”⁵. Tanrı sonsuzdur; ezeli ve ebedidir. Tanrı en yüksek iradedir. Tanrı en üstün güçtür. Tanrı eşi ve benzeri olmayan, doğayı ve insanları yaratan, onlara yol gösteren yüce bir yaratıcıdır. Tanrı her şeyi belirler. Tanrı her şeyi yaratır, yaşatır ve öldürür. Tanrı insan kaderini belirler, insana güç ve başarı

⁵ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev: Reşit Rahmeti Arat, *Türk Dil Kurumu Yayınları*.

verir. Tanrı her şeyi en iyi bilendir, insana bilgi verendir. Tanrı esirgeyici ve koruyucudur.

Siyasal egemenliğin temeli olan “kut”, kağanlara Tanrı tarafından verilir: *“Tengri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kağan olurtum.”* (Tanrı buyurduğu için, kendim “kut”lu olduğum üçün, kağan oturdum). Kut, Tanrı'nın bir armağanıdır. Kutadgu Bilig'e göre⁶ Kut'u Tanrı verir, Tanrı yükseltir ve Tanrı kime Kut vermişse onun işi yükselir, dünya onun olur. Töre'yi de Tanrı verir, çünkü töreyi gerçekte var eden “törütken” (türeten; yaratan) Tanrı'dır. Ay gibi olan Kut, görünür hale gelmesini töreye borçludur, ancak kaynağı Tanrıdır. Töre ne kadar iyi uygulanırsa, Kut o kadar güçlenir. Kut, Tanrı ile kişi arasındaki ilişkiyi gösterir. Kut, Tanrı'dan gelir ve insanı insan yapan özüdür. Bu nedenle, Kut'a vurmak isteyen kendisi vurulur, onu ezmek isteyen kendisi ezilir. Kim özünü tutar (nefsine hakim olur), cevherini zararlı hırslardan arındırırsa Kut'a kavuşur. Kim de nefsine uyar,

⁶ Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, Çev: Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları.

törenin yasakladığı, insani özellikleri öldüren işler yaparsa Kut'u yitirir. Kut, "erler eridir," ona boyun eğmek gerekir, ona kafa tutan kaygı ile güreşir, iç ahengi, "unsurlar arası dengesi" bozular. Kut geldikten sonra kişi doğru davranırsa Kut ona siner, güzelliği eksiksiz olur. Kut'u korumak için kişi yaşamını, davranışlarını, işlerini Kut'a uygun olarak düzenlemeli ve adalet ile doğruluktan hiç bir zaman ayrılmamalıdır.

Kağanları Tanrı seçmiştir; kağan Tanrı'nın elçisidir. Halk kağanın sözünü dinlemediği zaman da Tanrı onları cezalandırmıştır: *"...igidmiş kağanının sabin almatın yir sayu bardığ. Kop anda alkıntığ, arılığ anda kalmış yir sayu kop toru ölü yonyur ertig."* (...seni beslemiş olan kağanının sözünü dinlemeden her yere gittin. Orada hep mahvoldun, yok edildin, geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölecek yürüdü.). Orhun Yazıtları'na göre Tanrı izin verdiği için düşmanlar yenilmiş ve devlet sahibi olunmuş, savaşlar hep Tanrı'nın izniyle kazanılmıştır. Türkler Tanrı'nın yalnızca kendi uluslarını koruduğuna ve

bütün dünyaya egemen kıldığına inanmışlardır. Yazıtlarda geçen “Kişioğlunun üzerinde atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş” sözleri, tüm toplulukların ve toprakların Tanrı tarafından yalnızca Türk kağanlarının yönetimine verildiği inancını göstermektedir. “Tanrı istediği için tahta oturdum ve dört yandaki ulusları düzene soktum” ve “Gün doğusundan gün batısına kadar bütün boylar bana baş eğerler” sözlerinde de bu inanç gözükmektedir.

Mengü Han’ın Rubruk aracılığıyla Fransız kiralına gönderdiği mektupta, “Ebedi Tanrı’nın buyruğudur bu; Gök’tte ancak ebedi bir Tanrı vardır. Yeryüzünde de ancak bir sahibin olması gerekir; O da Cengiz Han’dır” diye yazar. Cengiz Han’ın damgasında da “Gökte bir tanrı, yeryüzünde bir Han. Dünyanın efendisinin damgası.” yazılıdır⁷. Oğuz Kağan Destanı’na göre de, Oğuz Kağan gökten gelmiştir ve yine kendisi gibi gökten inen bir kızla evlenir. Tahta çıkıp kağanlığını ilan ettikten sonra dört yanda

⁷ Eliade, Mircea, *Dinler Tarihi, Serhat Kitabevi, İstanbul, 2006.*

bulunan bütün boylara elçiler göndererek, “Ben artık bütün dünyanın kağanıyım” der ve hepsini kendine baş eğmeye ve bağlılığa davet eder. Oğuz Kağan’ın veziri Irkıl Hoca, “Ey kağanım, Tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın” sözleriyle, Tanrının dünya egemenliğini kendisine verdiğini müjdelar.

Buna karşın “*Tengri teg tengride bolmış Tűrük Bilge Kağan*” (Tanrı gibi tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan) ya da “*Tengri teg Tengri yaratmış Tűrük Bilge Kağan*” (Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı) gibi kağanı sanki Tanrı’ya eş koşan biçimde çevirilen sözler de bulunmaktadır. Ancak bu sözler kağanı tanrısallaştıran değil, Tanrı’nın yüceliğini pekiştiren sözlerdir; “*tengri teg tengri*” (Tanrı gibi Tanrı) deyimi, Tanrı’nın tekliğini ve ululuğunu vurgulayan bir deyimdir. Kişi Tanrı tarafından yaratılmış ya da kişi Tanrı’dan olmuştur. Kişinin Tanrı’dan olduğu, ondan yaratıldığı anlayışı, kişinin Tanrı’dan bir parça olduğu inancından gelmektedir.

Yazıtların yanlış çevirilmesi sonucu eski Türk dini çok tanrılı bir din gibi tanıtılmaktadır. Bunun en bilinen örneği Tonyukuk Yazıtı'ndaki bölümdür: “...*Tengri Umay iduk yir sub basa berti erinç neke tezerbiz*” sözleri “Tanrı Umay, kutsal yer su üzerine çöküverdi her halde, niye kaçıyoruz?” biçiminde çevirilmektedir. Eğer Umay, Tanrı olarak nitelendirilseydi Türk dil kurallarına göre “Tengri Umay” değil, “Umay Tengri” olarak yazılması gerekirdi; aynı “Kök Tengri” ya da “Türük Tengri” gibi. Bu açıdan yukarıdaki sözlerin doğru çevirisi “Tengri, Umay, kutsal Yer-Su basıverdi erinç, neye tezeriz?” (Tengri, Umay, kutsal Yer-Su dirlik, rahatlık vermişken niye acele ederiz?) biçimindedir. Burada bir hiyerarşi vardır; Önce Tanrı, sonra Umay gibi gök ruhları, sonra da doğa ya da ata ruhları olan Yer-Su ruhlarıdır. Kurban sunumlarında da bu hiyerarşi izlenir.

Eski Türk yazıtlarının yanlış çevirilerek Tengri inancının çok tanrılı bir din gibi gösterilmesine başka bir örnek de bir Kök Türk kağanı olan Eletmiş Yabgu (Bilge Ataçım) adına 716 yılında dikilen yazıttır.

Yazıtta şöyle yazar: “*Üze Tengri kan ülüg yılda yetinç ay küçlüg alp kağanımda adrılı bardıngız Bilge Ataçım yoğın oluruğın kazğantım sub yir Tengri öd ç eki erür erti*”. Orhun alfabesinde -ö ve -ü sesleri aynı harfle yazıldığı için bu yazıttaki “üze” sözü “öze” olarak okunup, “*Üze Tengri kan*” sözleri “Yüce Tanrı kağan” olarak çevirilmektedir. Oysa yazıtın günümüz Türkçesine çevrilişi şöyledir: “Yukarıda Tanrı, kağanı yılan yılının yedinci ayında yitirdik. Bilge Atam için ağlayarak yoğ töreni yaptık. (Yalnızca) Suyun ve yerin tanrısı zamana karşı güçlüdür.” Burdan da anlaşıldığı gibi, Tengri dininde yalnızca yukardaki Tanrı, yani gök/evren sonsuzluğu (zamanı) yaşar, insanlar ölümlüdür. O, suyun ve yerin (tüm doğanın) tanrısıdır; O, yaratıcı olan tek varlıktır. Türk yazıtlarının çevirilerini yapanların niyetleri bellidir; amaç, eski Türkleri çok tanrılı bir dine inanan ilkel halklar gibi göstererek Semitik dinlerin doğru dinler olduklarını kanıtlamaktır. Eski bir Türk adı olan “Tengriken” adını bile çarpıtarak “Tengri kağan” ya da “Tengri” olarak çevirmektedirler. Oysa Tengriken, tanrıya inanan demektir. Yapılan yanlış çevirileri hiç sorgula-

madan onaylayanlar ise, bu “çok tanrılı” Tengri inancını hoş bir şeymiş gibi görmeye çalışmaktadırlar. Bu, gereksiz bir çabadır.

Tengricilik inancı bugün Orta Asya ve Sibirya'da Altay, Saha, Tuva, Hakas gibi Türk halklarının yanında, Moğol, Buryat, Tunguz, Samoyed gibi kimi halklar arasında da yaşıyor. Bu halklar gerçek anlamda göçebe olmasalar da, genel olarak yaylak-kışlak arası bir yaşam kültürüne sahipler. Bu yaşam kışın köylerde orunma, kış bittiğinde de hayvanlarını yaylalara çıkararak baharı ve yazı orada geçirme biçimindedir. Bu açıdan bu yaşam kültürü, hayvanları ve çadırlarıyla sürekli olarak dolaşma biçiminde bir yaşam kültürü, yani göçebelik değildir. Ancak bu yaşam kültürü yine de kırsal bir yaşam biçimidir. Her ne kadar son yüzyılda bu halkların önemli bir kesimi şehirlere yerleşmiş olsa da, yüzyıllardır yaşatmış oldukları dinsel gelenekler sözlü aktarımlarla dönüşerek, değişerek ve kısmen de bozularak günümüze dek süregelmiştir.

Günümüzde bu halklar arasında yaşayan Tengricilik, Ön Türk dininin şehirleşmiş bir evrimi değil, kırsallaşmış bir biçimdir. Bu nedenle de yeteri kadar sistematikleşememiş; dinsel ilkeler, kutsal kitaplar, tapınma yeri (tapınak) ve biçimleri, kurallara bağlı din adamlığı gibi kurumlar yeterince gelişememiştir ve bu inancı benimseyen halklar arasında farklılıklar göstermektedir. Bu evrimin sonucunda, tapınak olgusu yok olmuş ve doğanın her yeri tapınak haline gelmiştir, din adamlığı kurumu evrilememiş ve şamanlık gibi genelde kalıtsal olan ve bilgi birikiminden yoksun bir din adamlığı ortaya çıkmıştır, geçmişteki kutsal kitapların unutulmuş olması ise dinsel ilkelerin belli bir düzene girememesini doğurmuştur. Oysa Etrüsk, Elam, Saka gibi Ön Türk halklarında kutsal kitaplar ve peygamberler hep var olmuştur.

Şehirlerde yerleşik bir yaşam sürdürmüş olan Ön Türk halkları ise giderek Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi Semitik dinleri benimsemek zorunda kalarak, Tengri inancından uzaklaşmışlardır. Bu da,

kırsal alanlarda yaşayan diğer Türk halklarının şehirlerde yaşayan kardeşleriyle olan kültürel bağlarının kopmasına neden olmuştur. Geçmişteki tüm eski Türk inançlarında Tengri dini sistematik bir din haline dönüşmüştür. Örneğin tapınak; Hun, Kök Türk, Uygur, Tabgaç gibi eski Türk halklarında her zaman var olmuştur. Bugün bunların kalıntılarını bulamıyoruz. Çünkü Semitik dinleri ya da Budizm'i kabul ettikten sonra bu tapınaklar kendileri tarafından ortadan kaldırılmış ya da yok olmaya terkedilmiştir.

ÜÇ DÜNYA İNANCI

Tengri inancında evrende üç ayrı dünya vardır. Bunlar *gök* (üst dünya), *yeraltı* (alt dünya) ve *yerdir*. Üst ve alt dünyalarda da dünyadaki gibi güneş, ay, doğa ve doğa sakinleri vardır. Üst ve alt dünyaların sakinleri yer sakinlerince görünmezler. Bu tür varlıkların gelişi ateşte bir çıtırdı, köpeklerin havlaması ya da şaman tarafından görülmesi ile belli olur. Bu dünyalar üst üste yığılmış bir durumda değil de, paralel dünyaların iç içe geçmeleri biçimindedir. “Yerin ekseni” kavramı; insanların yaşadığı yer, ölüle-
rin göçtüğü *yeraltı* (öte dünya) ve ruhsal anlamdaki kutsal *gökten* oluşan üç ortamı, merkezlerinden geçen direk ya da kazıkla birbirine bağlayan bir eksenidir. Bu eksen *göğün göbeği* ile *yerin göbeği* arasında yer alır.

Göğün göbeği bir yıldızdır (Demir-Kazık ya da Altın-Kazık yıldızı), dünya göğes bu yıldızla bağlıdır. Bu yıldız, Tengri'nin ışıklı ülkeleri olan "gök" ile "yer"i birleştiren bir kapıdır. Gök ile yeri, ruhsal âlem ile maddi âlemi ve Tengri ile insanı ayıran bir sınır olan bu yıldız, bütün gezegenlerin bağlı olduğu, "göğün direği" ve "göğün kapısı"dır. Tengri insanları bu kapıdan esirger. Şamanlar da bu kapıdan gökle bağlantı kurabilir. "Yerin göbeği" ile "göğün göbeği" arasındaki eksenin geçtiği, bu ortamların ortasındaki delikler ya da açıklıklar bir tür geçittir. Gökyüzünün (evrenin) sonsuz bir derinlikte olduğuna inanılır, ama şamanlar için yine de göklerin ötesine yol açan bir kapı bulunur.

Yaşam ağacı, dünyayı göbeğinden öte dünyaya ve Demirkazık Yıldızı'na bağlayan bir ağaçtır ve dalları aracılığıyla şamanlara yeryüzünden yüksek âlemlere yolculuk yapma olanağı sağlar. Dünya, "göğün göbeği" ile bu ağaç sayesinde ilişki halinde olup, bu ağaç ile beslenir. Gök katları, kayın ağacından yapılma bir direk üzerine ya da bir kayın ağacının üzerine

kertikler açılarak temsil edilir. Kutsal kayın ağacına açılan bu kertiklerin sayısı yedi, dokuz ya da onikidir. Yaşam ağacını ve yerin eksenini, şamanın transa geçtiği çadırının ortasındaki kayından yapılmış direk temsil eder. Şamanının uçuş denilen trans deneyiminde son gök katına varabilmesi yedi, dokuz ya da oniki katla ilişkilendirilen bu yaşam ağacına tırmanmasıyla açıklanır. Yaşam ağacı “Dünya dağı” kavramıyla ilişkilidir; ağaç dağın ya ortasında ya da tepesinde bulunur. Ölümden sonra bedenlerini terk etmiş olan ruhlar ve yeniden doğmaya hazırlanan ruhlar, yaşam ağacının dallarına tünemiş, bekleyen küçük kuşlar olarak tanımlanır.

Üst dünya aynı alt dünya gibi dünyaya büyük bir benzerlik gösterir. Dünyamızdan daha aydınlıktır, bazı inanışa göre yedi güneşi vardır. Dünyaya benzediğine, ama doğasının bozulmadığına ve sakinlerinin de atalarının geleneksel tarzında yaşadıklarına inanılır. Bazen dünyalar arasındaki kapı aralandığında üst dünyanın aydınlığı açığa çıkar. Tengri inancına sahip olan halkların geleneklerine gök yedi, dokuz ya da

daha çok katlı olabilir. Ancak göğün en üst katında tüm evreni yaratan Tengri, alt katlarda ise güçlü iyeler orunur.

Üst dünyanın sahibi Ülgen'dir. Ülgen, iyilik iyesidir ve gökte yaşar. Altın Dağ'da, altın kapısı olan altın bir sarayda orunur ve altın bir taht üzerinde oturur. Gök cisimlerini yönetir. Biri ak, diğeri kara iki taşla gelerek insanlara ateş yakmayı öğretmiştir. Uzun saçları vardır. Yanında büyük bir kalkanı bulunur. Göksel ve meteorolojik olayların ilk kaynağıdır. Elinde yıldırımlar gönderen bir yayı vardır. Yıldırımlar ve şimşekler onun silahıdır. Yıldırımla vurduğu yer kutsallık kazanır. Yedi oğlu ve yedi kızı vardır. Mavi renk ile simgelenir. Elindeki topuzu, yaşam ağacının köklerine benzer ve dallı budaklıdır. Güneş, Ay ve yıldızlardan çok uzakta yaşar. Biri sağında ve diğeri solunda iki ak güneş bulunur. Bu gök nesnelerinin her biri kendisine ulaşmak isteyen şaman için bir engeldir. En güçlü şaman bile en fazla Altınkazık (Kutup) Yıldızına kadar ulaşabilir. Daha öteye gidemez. Ülgen

ezeli ve ebedi kabul edilir. Evrenin başlangıcından beri var olmuştur.

Diğer bir üst dünya iyesi Umay'dır. Umay, doğum ve berketin simgesi olan iyedir. Umay Ana olarak da anılır. Gökyüzünde yaşar. Bazen yeryüzüne iner. Yanında bir kuğu ya da zarif bir at ile betimlenir. İyilikler yapar. Ak giysilidir. Yere kadar uzanan ak, gümüşten saçları vardır. Görünümü yaşlı değildir, orta yaşlıdır. Kuş kılığına bürünebilir ve kanatlıdır. Yaşam ağacının sahibidir. Üç boynuzu vardır. Yeryüzüne bereket dağıtır. Çevresine ışık saçar. Kimi zaman kızarak insanları korkutabilir. Doğacak çocukları belirler. Çocukları, gebe kadınları ve yavru hayvanları korur. Çocuğu olmayanlar kendisine kurban adarlar. Umay, bir çocuk doğacağı zaman oraya varır ve gök alemindeki süt gölünden getirdiği bir damlayı çocuğun dudaklarına sürer, böylece ona bir ruh vererek, üç gün boyunca anne ve çocuğu korur. Çocuğun gülümsemesi, Umay'ın çocukla birlikte olduğu anlamına gelmektedir. Umay çocuğun yanından uzun süreli ayrılırsa çocuk hasta olur.

Bunların dışında gökte başka iyeler de bulunmaktadır. Bunlar aşk, güzellik ve Ay iyesi *Ayzıt*, Güneş iyesi *Gün Ana*, Ay iyesi *Ay Ata*, Ev hayvanlarının koruyucu iyesi *Alasbatır*, yıldırım iyesi *Ancasın*, haber iyesi *Erdenay*, şans iyesi *Taş Gaşı*t, ateş yesi *Andarkan*, kötülük iyesi *Satılay*, kış iyesi *Kış Han*, ateş ve ocak iyesi *Od Ana*, atların koruyucu iyesi *Kambar Ata*, koyunların koruyucu iyesi *Gölpön Ata* gibi iyelerdir.

Aynı şekilde, dünyanın derin ve çok katı olduğuna inanılırken, ruhların ve şamanların alt dünyanın ötesine geçebilecekleri birçok geçit vardır. Şamanlar, uçuş (trans deneyimi) sırasında bir ortamdan diğerine geçerken bu ulaşım geçitlerinden yararlanırlar. Yeraltına giden şamanlar oraya *yerin deliği* geçidinden geçerek gider, yine bu delikten geriye dönerler. Şamanın yeraltına inebilmesi ya da göklere çıkabilmesi için önce *yerin eksenine* çıkması gerekir. Yeraltına inmesi gereken şaman uçuş yolculuğunda önce *Demir Dağ'a* tırmanır. "Yerin eksenine çıkması" bu sembolik dağı aşır *yerin göbeği* denilen delikten girmesiyle gerçekleşir. Ölen kimseler de bu yolculuğu

yaparlar. Bu yolculukta ölümler eğer yerin göbeğinden geçemezlerse, acı çektikleri bir köprüyle karşılaşılır.

Yeraltı (alt dünya) genel olarak dünyamıza benzer, ancak sakinlerinin insanlar gibi üç ruhu değil tek ruhu vardır. Bedende solunum ve sıcaklığa neden olan ruh eksiktir, dolayısıyla alt dünya sakinleri soğukturlar ve karanlık renkte kanları vardır. Ayrıca, alt dünyanın bazı sakinleri yeniden doğmayı bekleyen insanların ruhlarıdır. Güneş ve ay bu dünyada dünyamız kadar parlak değildir ve her ikisi de yarım küre görünümündedir. Alt dünyanın aynı dünyamız gibi orman, dağ ve yerleşimleri ve sakinlerinin de şamanları vardır. Alt dünyaya birçok değişik yolla girip çıkılır.

Alt dünyanın hakimi Erlik'tir. Erlik, ruhların ne zaman ve ne nerede yeniden doğacakları konusunda karar verir. Eğer beden ölmeden bir ruh alt dünyaya kayarsa, şaman onu geri geri getirmek için Erlik'e başvurur. Erlik kötülüklerin kaynağıdır ve yeraltında demir sarayında yaşar yaşar. Saçları, gözleri ve kaşları

ile atı karadır. Çatal sakalı dizlerine kadar uzamıştır. Boynuzları ağaç köklerine, bıyıkları yaban domuzunun dişlerine benzer. Yatağı kunduz derisindendir. Kadehi insan kafatasındandır. Kamçısı karayılandandır. Körüğü, çekici ve örsü vardır. Dokuz oğlu ile dokuz kızı vardır. Çenesi tokmak gibidir. Eyerlenmiş dokuz boğası vardır. Gümüş bir tahtı vardır. Yassı demirden bir kalkanı bulunur. Kılıcı geniş ağızlı bir paladır. İhtiyar ve çirkin bir görüntüye sahiptir. Kara renkle simgelenir.

Kuzey ve Orta Asya Şamanizm’inde yeraltı âlemi 7 ya da 9 katlıdır. Ölüm olayı ile beden terk edildikten sonra ruhların kimileri yeraltı katlarındaki ortamlara, kimileri ise gök katlarındaki ortamlara giderler. Şaman da, trans deneyimi sırasında, yapacağı uygulamanın amacı ve türüne göre, ya yeraltına iner ya da göğe çıkar. Örneğin, hastaları iyileştirmek için göğe çıkarken, ölülerin ruhuna eşlik etmek, hastaların ruhunu geri getirmek ya da yeryüzünü terk etmek istemeyen ölüleri gölgeler diyarına götürmek için yeraltına iner. Ancak herhangi bir nedenle göğe

çıkacak bir şamanın önce yeraltı denilen dünyaya inmesi gerekir. Yani hiç kimse yeraltına (öte dünyaya) inmeden göğe çıkamaz.

Tengricilik inancında herkesin, her yerin ya da her şeyin ölümsüz bir ruhu olduğuna inanılır. Ruhlar her yerde ve her şeyin içindedir. Ruhların bedenli varlıklardan farklı özellikleri vardır; onlar istediklere yere çok hızlı bir şekilde uçabilirler ve geçmiş ya da gelecekteki şeyleri görüp hissedebilirler. Gökte ve doğada çok sayıda değişik iyeler vardır. Kimileri çok güçlüdür, kimileri ise değil. Dengeyi yeniden kurma dışında, hiç bir iye rahatsız edilmemeli, kontrol edilmeye çalışılmamalı ya da onlarla gereksiz yere ilişki kurulmamalıdır. İyeler bedenli canlı varlıklardan ne üstün ne de aşağıdır, yalnızca özde ayrırırlar. Bu açıdan insan ve hayvanlara gösterilen saygı iyelere de gösterilmelidir. İyeler insanlara ne istediklerini bildirmezler. Onların ne istediklerini ancak gücünü göklerden ve atalarının ruhlarından alan şamanlar bilirler. Bu nedenle iyelere kanlı ya da kansız kurbanlar sunulur.

Tengri inancında insanın en az üç ruhu olduğu kabul edilir. Bunun nedeni; insanın yer, gök ve yeraltı ruhlarının kesişmesini temsil ettiğine inanılmasından kaynaklanır. Bu ruhlar bedeni saran enerji alanında bulunur. Bu ruhlardan birincisi olan ilk ruh, ölümden sonra doğada kalır. Diğer ikisi ise yeniden doğar. İlk ruh bu dünya ile bağlantılıdır, çünkü başka bir yerde yaşayamaz ve eğer bedenden ayrılırsa ölüm hemen hemen kaçınılmazdır. Yalnızca bir kez bir fiziksel bedene yerleşir. Ölümden sonra bir süre bedeninin çevresine bulunur ve yaklaşık olarak yedi-sekiz kuşak sonra bir doğa ruhuna dönüşür. Bu ruh, hiç bir geçmiş yaşam deneyimi taşımaz, dolayısıyla kişiyi diğer insanlardan ayırt eden özellikleri geliştirir. Karizma ve itibar güçlü bir ruhun belirtileridir, bundan dolayı dağ ve ağaçların ihtişamını belirtmek için de kullanılır.

İnsanın ikinci ve üçüncü ruhları olan diğer iki ruhu ise herhangi bir zarara neden olmadan fiziksel bedenden geçici olarak ayrılabilirler ve beden eksenindeki deliklerden girip çıkabilirler. Bu ruhların

dengesi ruhsal bir saldırı ya da fiziksel bir travmayla bozulabilir. En ciddi durumlarda bedenden dışarıya atılabilirler. Eğer bu “dışarıya atılma” uzun sürerse, hastalığa ya da zihinsel dağınıklığa neden olabilir. Ruh kayıplığı ya da dengesizliği durumunda düzeni yeniden kurmak üzere bir şamanın yardımına gerek duyulur. Bu iki ruhtan ilki, bir üst dünya varlığıdır. Bu ruh bedene dirilik veren ruhtur ve kişiliğin gelişmesine katkıda bulunur. Ama aynı zamanda geçmiş yaşamların birikimini de taşır. Bu ruh, kişinin akrabaları arasında yeniden doğar. Diğer ruh ise alt dünyaya aittir ve yeniden doğumları arasındaki sürede alt dünyada kalır, ama dost ve akrabaları bir hayalet biçiminde ziyaret edebilir. Bu ruhun ne zaman ve nerede doğacağını alt dünya belirler.

Ölümden sonra doğa ruhuna dönüşen insanın birinci ruhu, zamanla kutsal sayılan ataların ruhları haline gelir. Bu ruhlara “Yer-Su” da denir ve bazen bir ağacın, kayanın, dağın, gölün, ırmağın ya da bütün bir ülkenin ruhu olurlar. Ataların ruhları genelde birer koruyucu ve yardımcı olarak torunları ve diğer

akrabalarıyla ilişkide kalırlar. Birkaç kuşak sonra bu ruhlar akrabalarının meskenlerinden uzaklaşabilirler, ama çağırıldıklarında yardıma hazır bulunurlar. Bu ruhlar kutsal birer güç ve yaşam enerjisidir. İnsanların doğadan aldıkları her şey bu ruhların izniyle olur. Bu yüzden ata ruhlarına şüküredilir. Eğer belli kurallara uyulmazsa doğadan gelen bereketin azalacağına inanılır. Ata ruhları akrabalarının orunlarından ayrıldıktan sonra genelde kaya, ırmak ya da ağaç gibi doğal varlıklara yerleşirler ve ayinler sırasında şamanlar tarafından yardımcı ruhlar olarak çağırılırlar. Dağlar, ırmaklar, ormanlar ve kayaların hepsi Toprak Ana'nın birer parçasıdır ve doğa ruhlarının orunlarıdır. Bu ruhlardan kimileri artık unutulmuş olan eski ataların ruhlarıdır. Taş ve ağaçların da güçlü ruhlar barındırdıklarına inanılır ve onlara saygı gösterilir. Bu ruhlar doğanın her yerinde bulunduğu için gereksiz yere doğal yapıları yok etmek ya da ağaçları kesmek tabu sayılır. Bu ruhların son derece güçlü olduklarına inanılır ve onlara dua edilir.

Hayvanlarda da insanlar gibi bedene solunum ve sıcaklık veren bir ruha sahiptirler. Ölen hayvanların ruhları genelde kendi türünden yavrulara geçer. Ruhlara sahip oldukları için hayvanların da insanlar gibi kişiliklerinin, dillerinin ve yeteneklerinin olduğu kabul edilir. Bu nedenle ruhları gücenmesin diye öldürülürken uyulması gereken birçok kural vardır. Yoksa, öfkelenebilir ve avlanma sahasına gelmeyebilirler ya da diğer hayvan ruhlarına uzak durmalarını söyleyebilirler. Büyük bir hayvan öldürüldüğü zaman ya da büyük balık yakalandığı zaman, avcı ya da balıkçı, hayvan ruhunu yatıştırmak için yas tutabilir. Avcılar ayrıca hayvan öldürdükleri zaman onlardan özür dilerler, hayatta kalmak için ete ve deriye ihtiyaçları olduklarını anlatırlar.

Doğada gözüken hayvanlar bazen işlerini yapmak üzere ruhsal yolculukta hayvan donuna bürünmüş olan şamanlardır. Şamanlar kuş, memeli hayvan, sürüngen ve balık donuna girebilirler. Ata ruhları ya da sıradan insan ruhları da zaman zaman hayvan donuna girebilir. Hayvan ruhları ayrıca şamanlar için

rehber ve öğretmendirler. Bazı hayvanlarsa boyların totemleri ya da sembolik ataları sayılır. Totem sayılan hayvanın adı tabudur ve adı anılmayıp, günlük konuşmalarda ondan değişik adlarla söz edilir. Kimi hayvan ruhları ata olmadıkları halde, ata ruhları olarak kabul edilirler. Bunlar Kök Börü (Mavi Kurt), Kızıl Geyik, Boğa Baba gibi hayvan ruhlardır.

Hayvan ruhlarına karşı bu saygı, av konusunda bazı kuralları getirir. Ormana girerken saygılı davranıp gülünmez, bağırılmaz ve konuşulmaz. Bir hayvan gibi sessiz ve dikkat çekmeden hareket edilir. Su birikintilerine idrar dökmek ve taş atmak da yasaktır. Hayvanlar yiyecek ya da deri ve kürk gerekleri dışında hiç bir zaman öldürülmez. Hayvan öldürmek gerektiğinde bu iş hızlı ve saygılı bir biçimde yapılır. Av toplum içinde paylaşılır ve et geleneklere uygun olarak kesilir. Evcil hayvanlar da saygılı bir biçimde öldürülür. Baş kesilmez, çünkü gırtlak kesmek ruhu incittir. Toplu olarak baş, gırtlak, akciğer ve yürek bir hayvan ruhunun yerleştiği yerdir ve tek paça olarak bedenden çıkarılmalıdır. Hayvan,

kurban etmek için öldürüldüğünde ise, derisi direklere ya da ağaçlara asılır.

Tengri dininde kötü ruhların etkisiyle insanların huzurlarının bozulabileceğine inanılır. Huzurun yeniden sağlanabilmesi için Tanrı'ya ve iyelere kurbanlar sunulur. İnsanların başarılı, sağlıklı ve varlıklı bir yaşam sürmeleri, ailede hastalık olmaması, hayvanların ölmemesi, yiyeceğin eksilmemesi, yağmurun yağması, savaşlarda zafere ulaşılması ya da barışın ve anlaşmaların onaylanması gibi dilekler, Tanrı'ya ve iyelere kurban nedenleridir. Kurbanlar kansız ve kanlı olmak üzere ikiye ayrılır. Kansız kurbanlar araga (rakı), şarap, kırmızı, süt, yağ, buğday, darı, tütün gibi içecek ve yiyeceklerden oluşan "saçı", doğaya salınan hayvanlardan oluşan "iduk" ve ağaçlara ya da şaman davullarına bağlanan bezlerden oluşan "yalma" biçimlerindedir.

Saçı, evin üzerine ve dört ana yönün her birine doğru serpilerek kurban edilir. Her gün yapılan ve en sık rastlanan saçı, bir tas kırmızın göğün dört yönüne

doğru biraz serpilerek adanması ve gerisinin bir kerede içilmesi biçimindedir. Genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilebilen bu kurban eylemi; ocağa (ateşe) yağ atmak, saç, dua vb. biçimlerde yapılır. İduk, bir hayvanın bağışlanarak başı boş olarak salıverilmesi biçimindedir; bu hayvanlara yük vurulmaz, sütü sağılmaz ya da yünü kırpılmaz. İduk, kutsal demektir.

Kanlı kurbanlar ise toplu biçimde yapılır. Toplumdaki her üye katılmakla yükümlüdür ve bunun dışında kalmak ya da bırakılmak kişinin artık grubun bir parçası olmadığına göstergesidir. Tanrı ya da büyük iyeler için yapılan kurban törenleri birkaç yılda bir olur. Bu törenlere boyun bütün halkı katılır. Hatta bazen başka köylerden ya da başka boylardan da insanlar katılır. Kanlı kurbanlar genellikle at, koyun, sığır ya da geyiktir. Kurban edilecek hayvanların erkekleri seçilir. Kurban hayvanının başı kesilmez, çünkü ruhu başında, boynunda ve solunum yollarında bulunur ve bu yüzden bölünmemesi gerekir. Ayrıca kanının toprağa akmaması, kemiklerinin kırılmaması

ve hayvanın karnındaki bir yırtığın dışında tek parça kalması gerekir. Bu nedenle hayvan göğsü kesilerek kurban edilir. Daha sonra ikiye bölünür ve iki ayrı ateşin üstüne asılır. Hangisinin dumanı dik bir şekilde göğe doğru çıkarsa o bölümü kül olana kadar ateşin üzerinde bırakılır. Kurbanı yakmak Etrüsklerde de vardır. Etrüsklerin kutsal kitabı Ketten Kitapta “*tövbe edin, şarap adayın, kurbanlık hayvan kesin ve yakın*” diye yazar¹.

Dağlar, göğe yakın yerler, su kaynakları, ırmak kenarları, mağaralar (ata mezarları), büyük kayalar, ulu ağaç altları kurban sunulan yerlerdir. Kurban sunulduktan sonra bölgeye ağaç dikilerek kutsal ormanlar oluşturulur. Atalara sunulan kurbanlar önemli kurban ayinleridir. Ölmüş ataların ruhları Türkler için koruyucudur ve unutulmamaları gerekir. Ata ruhlarına yardımcı olmaları ve dileklerin kabul olması için kurban sunulur. Bu kurban ayininde de en önemli kurban hayvanı ak aygır ya da koçtur.

¹ Erman, Arif. Türklerin Gerçek Tarihi, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara. 2015.

Mezar başlarında dilek tutulur ve ant içilir. Ayrıca Ülgen ve Umay gibi güçlü gök iyelerine de açık renkli at ya da koyun gibi kurbanlar sunulur. Bunun dışında, kötülüklerinden sakınmak için yeraltı iyesi Erlik'e de kurban sunulur ve kötülüğün gelebileceği her yer kurban yeri olabilir. Erlik için her türlü hayvan kurban edilebilir, ancak en önemli kurban kara renkli öküzdür ve genellikle ormana götürülüp boğularak kurban edilir.

Kurbanlar toplu olarak yapılır. Ancak en önemli kurban ayini, ilk bahar ya da yazın yapılan Tanrı kurbanı ayinidir. Ayin, bir dağ kenarında ya da yüksek bir dağ tepesinde şamanın yönetimi altında yapılır. Kurban için ak renkli aygır ya da koçlar seçilir. Ayine giderken herkes yeni elbiseler ve aklar giyinir. Yolda mezarlığa uğranır ve mezarlar üzerine rakı dökülür. Dağda biri “ulu ateş” diğeri “küçük ateş” olmak üzere iki ateş yakılır. Ulu ateşte hiçbir şey pişirilmez, kurbanlar ve diğer ufak tefek şeyler küçük ateşte pişirilir. Pişen kurban kayın ağacından yapılan tepsilerin üstüne konduktan sonra orda bulunanlar

tarafından havaya kaldırılarak büyük ateşin karşısında durulur ve hep bir ağızdan dualar edilir. Dua bitirilince sofraya kurulur, önce şaman bir kadeh rakı içer, sonra herkes birer kadeh rakı ya da kımız içer. Kurban pay edilir ve sofrada eğlenilerek yenilir. Bu ayinde içilecek rakı özel bir törenle çekilir. Kımız kaynatılarak damıtılır ve buna “araga” denir. Araga, ibadet sırasında kurban kabul edilir ve aragasız ibadet, ibadet sayılmaz. İbadette kadın erkek ayırımı yapılmaz ve kadınla erkek birlikte ibadet eder. İbadet sırasında araga içilir ve dans (semah) edilir. Tanrı, kendisi için içki içilmesini, dans edilmesini ve eğlenilmesini ister.² Araga ile kımız Türklerde kutsal görülmüş ve devlet büyükleri tarafından ant kadehine doldurularak törenle içilmiştir. Etrüsklerde de şarap kutsal görülmüştür. Etrüsklerin kutsal kitabında sık sık, “içki

² Yörükan, Yusuf Ziya, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, Ötüken Yayınları, İstanbul. 2009.

töreni düzenleyin, kadeh dağıtın, şarap için, şarap adayın” diye yazar³.

Elinde ant kadehi olan bir Türk heykeli, Moğolistan

³ Erman, Arif. Türklerin Gerçek Tarihi, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara. 2015.

ŞAMANLIK

Tengricilik inancında şamanlar din adamlarıdır. Yalnızca bozulan dengeyi yineden kurmak ya da hastalıklara şifa getirmek için bir şamanın gücüne gerek duyulur ve çağrılır. Denge felaket ve ruhsal karışmalarla bozulduğunda, din adamı olan şamanlar dengeyi yeniden kurmaya çabalarlar. Bir hastalık ya da bir felaket sonucu denge bozulmuşsa, hastasının Tengri ile bağlantısını ya da evrendeki dengeyi yeniden kurmak için şamanlar ruhların güçlerini kullanırlar. Şaman, atalarının ve doğanın ruhlarıyla konuşarak kehanette bulunabilen ve geleceği tahmin edebilen, ruhlarını kaybetmiş ya da hastalıktan acı çeken kişileri iyileştiren ve topluluğun sağlığı için ayinler yapan dinsel uygulayıcıdır. Şaman, olumlu

eylemler gerçekleştirmek isteyen, kara büyüyle uğraşmayan ve hiçbir zaman kötülük yapmayan bir kişidir.

Şamanları diğer insanlardan farklı kılan yönleri, kalıtsal bir şaman ruhuna sahip olmalarıdır. Şamanlar gelecekte haber verme, olacakları önceden bilme, hastalara şifa dağıtma, metafizik varlıklarla ilişki kurma, kötü ruhlardan insanları arındırma gibi olağanüstü durumları yöneten din adamlarıdır. Yusuf Has Hacıp Kutadgu Bilig'de¹ şamanları otaçılar (hekimler) ile bir tutmuş, onların insanlar için yararlı olduklarını belirtmiştir. Kutadgu Bilig'te şöyle yazar: “Kerek tut otaçı, kerek kam ölügligke her giz asığ kılma em” (Gerek hekim tut, gerek kam, eceli gelene ilaç yara vermez”. Bir başka yerde de açgözlülüğün ilaçsız bir hastalık olduğunu anlatırken şöyle yazar: “Bu sukluğ ig ol bir otı yok emi anı emleyumez bu dünya kamı” (Aç gözlülük bir hastalıktır, ilacı yoktur, bu hastalığı bütün dünya kamları tedavi edemezler).

¹ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev: Reşit Rahmeti Arat, *Türk Dil Kurumu Yayınları*.

Şaman, içinde bulunduğu toplumda önemli olaylara ya da kişisel rahatsızlıklara çare bulmak için ruhlar alemine uçabilen, trans haline girebilen bir din adamıdır. Şamanın transında, kendi başına yaptığı bir bilinç deneyimi söz konusudur. Trans halindeki şamanın hiçbir davranışı bilinci dışında değildir. Bununla birlikte şaman, gerekirse bir ruh ile bağlantı kurabilir. Şamanlar ayinler sırasında ruhların özelliklerini üzerlerine alırlar ve başka yerlere uçabilir ya da ruh aleminde olan şeyleri algılayabilirler. Şifacılık, geleceği bilme, saplantılara uğramış insanları kötü ruhları kovarak kurtarma ve büyü yapabilme şamanlarda sıkça rastlanan yeteneklerdir. Şamanlık, bir düş ya da belirti ile kişinin içine doğan bir yetenektir ve uzun bir eğitim gerektirir. Şamanlık inancına göre şamanın güçleri kalıtsaldır. Soylarının şaman atalarından geldiğini saptayabilen şamanlar, yani yetenekleri miras kalan şamanlar gerçek şaman olarak kabul edilir.

Bir Tuva şamanı

Şamanın görevleri arasında şifa, kutsama, av büyüğü ve arada bir iklim büyüğü gibi ayinler bulunur. Bunların arasında en önemlisi şifadır, çünkü hastalığın nedenlerinin ruhlar olduğuna inanılır. Ruhlar ayrıca korunma sağlamak ve şansını artırmak için de çağrılabilir. Av büyüğü ayinlerinde şaman, avı sağlayacak olan hayvan ve doğa ruhlarıyla ilişki kurar. İklim büyüğü genelde yağmur yağdırma ve yıldırımları göğe geri göndermeyi içerir ve Tanrı ile doğrudan ilişki gerektirir. Kimi ayinler günlerce sürer. Şamanın işi basit bir falcılıktan bir kaç gün süren şifa ayinlerine dek değişebilir. İşin zorluğuna göre şaman, yardım için ruhları çağırabilir ya da çok fazla güç gerekli olduğu zamanlarda ruhların kendi bedenine girmesini

sağlar. Şamanlar genelde çalışmalarında şarkı söyler, davul çalar ve dans ederler.

18. yüzyılda Rusya Bilimler Akademisinin üyesi Lepehin, Güney Urallarda Kızıl Mescit köyünde gördükleri şaman ayinini şöyle anlatır: “Bir lohusaya şeytan oyunu dedikleri töreni yaptırmak için Köreze’yi çağırdılar. Köreze dans ediyor; bağırıp çağırıyordu. Böylece cin ve şeytanları kovuyormuş. Gece yarısı olduğunda eline kılıç ve tüfek aldı. Birkaç adama kendi kuşağını sıkıca çekti. Bu, cinlerle savaş için hazırlıktı. Elindeki silahlarla cin ve perileri kovmaya (onlarla savaşmaya) başladı. “Nihayet cinleri kovdum. Eyek Irmağı’nda onları boğdum.” dedi.²

Bir şaman genç yaşta bazı şaman belirtileri sergileyebilir, ama şamanlık yeteneği genelde birden bire ortaya çıkar ve zihinsel ya da fiziksel hastalığa neden olur. Hastalık süresinde şaman adayı bir vizyon yaşar. Bu vizyondaki ortak unsurlar arasında üst dünyaya yolculuk, bedenin parçalanması ve yineden

² Salihov, *Ahat. Türksoy*, Sayı: 26, Şubat 2008.

bir araya gelmesi yaygındır. Şaman adayı hastalandığı zaman, onu muayene eden şaman onun bir kutsal ruh tarafından seçildiğini hemen anlar. Bu noktada aday eğer şaman olmayı kabul ederse tedavi olur, aksi halde genelde ölür. Şaman adayı çağrışı kabul eder etmez akrabaları onun donanımlarını hazırlarlar; bu gereçler ayin elbisesi, davul ve değnektir. Şamanların üyeliğe kabul töreninde aldığı ilk araç, kurdellalarla süslenmiş olan üç başlı değnektir. Dalgınlık, olup bitene ilgisizlik, birtakım nöbetlere tutulma gibi belirtiler gösteren adaylar arasından bir iç çağrısı alma ve mağaralarda haberci düşler görüp yol gösteren varlıklarla ilişkiye geçme gibi kutsal “seçilme” belirtileri göstermiş olanlara hazırlık eğitimi verilir.

Bir şaman adayı düşler, trans, ruhların ad ve fonksiyonları, şaman teknikleri, “gizli dil” gibi bazı konularda sıkı bir eğitimden geçtikten sonra şaman olabilir. Sibirya ve Orta Asya şaman geleneklerinde bir şaman adayı, “gizeme erme” olarak görülen “erginleniş ölümü” ya da “tamuya iniş” deneyimi yaşar; bu deneyim, genellikle orman, kır, mağara gibi

toplumdan uzak ve kutsal sayılan bir yerde yol gösteren varlıkların korunması altında “öteki dünyada” ya da “gök katları” arasında gerçekleşir. Önceden hazırlık eğitimini almış olsa bile, “gizeme erme” denilen bu deneyimi yaşamadan önce şaman adayının şamanlığı resmileşmez.

Davulu ya da zili transa girmeyi kolaylaştıracak bir biçimde kullanmayı öğrenmiş olan aday, birtakım acı verici sınavlardan geçirildikten sonra, ölüm deneyimini yaşamak üzere, transa girer. Şaman adayı birkaç gün süren bu deneyim boyunca, ruh ve beden bağları gevşemiş halde yatar. Erginlenişlerdeki tamuya iniş ya da ikinci doğuş denilen bu olgular şaman adayının gövdesinin sembolik olarak parçalanması yoluyla organlarına ayrılması ve sonra bu parçaların birleşmesi ya da etlerinden sıyrılmış kemiklerinin etlenmesiyle gövdesine yeniden kavuşması olarak simgelenir. Gizeme erme denilen bu süre içinde, yol gösteren varlıklar şamanın ruhuna şamanlığı için gerekli her şeyi öğretirler. Öğrettikleri arasında “meslek sırları”, “gizli dil”, “hastalıkların özellikleri”,

“iyileştirilme yolları” da bulunur. Bu işlemler bittiğinde ve hipnotik uykudan çıktığında, aday kendini birtakım güçlerle donanmış ve bir hayli değişmiş halde bulur. Artık yalnızca bedensel gözleriyle değil, yürek gözüyle görebilmektedir.

Gece uygulanan ayinler trans haline girme açısından daha etkindir. Gündüz çağırılan ruhların daha az etkili olduklarına inanılır. Ayine katılanlar şamanın trans haline geçmesine yardım ederler; şarkılardaki sözleri ve sesleri yekrarlayabilirler, davul çalabilirler ve davulla birlikte bağırabilirler. Çember dansları enerji üretir ve şamanı üst dünyaya kaldırır. Ayin sırasında bazı maddeler alınabilir. Şamanlar sıkça şaman ayinleri arasında alkol kullanırlar ve zaman zaman tütün içmek için duraklarlar. Ardıç dumanı yüze üflenip solunur. Kutsal dumanın ruh gücünü yükselttiğine inanılır ve ruhları memnun eder. Yaşam ağacına tırmanmak da diğer bir trans yöntemidir. Şaman sembolik olarak Yaşam ağacına tırmanmakla bu dünyanın dışına çıkıp ruhlar alemine girer. Yaşam ağacının dokuz basamağı vardır ve

şaman gırtlak şarkısı söyleyerek yavaş yavaş daha yükseklerle tırmanır.

Ruh kaybı nedeniyle hasta olan bir kişiyi iyileştirmek üzere bir şaman çağırıldığında, şaman ardıç tüttürerek evi temizler. Sonra davulu ateşin yanında ısıtılır. Şaman, toplanmış insanlara arkası dönük olarak oturur ve genellikle gözleri kapalı olarak ağır ağır yardımcı ruhları çağırmaya başlar. Hafifçe davuluna vurarak değişik bir bilinç durumuna girer ve davulun üstünde ruhlara doğru yola çıkar. Kişinin hastalığını kendi yardımcı ruhlarına anlatır ve hastalığa ya da ruh kaybına neden olan kötü ruhların dünyasına doğru gider. Bu ruhları bulduğunda onları gitmeye ikna etmeye çalışır. Bu başarılı olmazsa ruhla kavga etmeye başlar. Sonunda ruh yenildiğinde onu yurdun kapısından dışarıya atar. Aile ve komşulardan oluşan izleyiciler bu etkinliğe katılarak hastanın iyileşmesine katkıda bulunurlar. Ayin fal bakarak sona erer, şaman davulun değneğini hasta kişinin yanına fırlatır; kavisli yanı yukarıya bakıyorsa bu, kişinin iyileşeceği anlamına gelir. Kehanette bulunmanın

diğer bir yöntemi de çay dolu bir kaseyi kutsanmış bir atın sırtına koymaktır. At yurdun etrafında saat yönünde üç kez dolaştırılır. Kase ağzı açık olacak şekilde yere düştüğünde olumludur, ancak dibi havaya bakıyorsa kötü talih demektir.³

Şamanlar, köyün halkından kopmuş, daha yüksek bir sınıfa mensup olan biri değildir. Herhangi bir unvan taşımaz. Şaman olarak ruhlar tarafından seçilmiş kişi, köy ya da yaşadığı yöre halkı tarafından bilinir ama bir rütbe veya makamla onlardan ayrılmaz. Kendi geçimini kendi alın teriyle kazanır; tarlasında, bahçesinde çalışır. Şamanın varlığı sınıf farkı yaratmaz ama şamanın çuhası onun toplumdaki mevkiini ve prestijini belirler. Halkın arasında ona itibar kazandırır. **Şamanların zenginliği ve değerli mal-mülkleri yoktur. Onlar toplum içinde manevi makama sahip, aslında yoksul insanlardır. Onlar toplum tarafından beslenmediği için, kendi tarla ve**

³ Vainshtein, Sevyan. *Nomads of South Siberia: The Pastoral Economies of Tuva*, Cambridge: Cambridge University Press. 1980.

bahçesinde çalışıp, kendi geçimlerini temin etmek zorundadırlar. Şamanlar iyileştirdikleri hastalarından herhangi bir ücret talep etmezler. Hastası iyileşen kişi eğer isterse şamana koyun, dana ya da gönlünden ne koparsa bir hediye verir. Şamanın geliri eğer varsa, bunun gibi hediyelerden ibarettir. Şaman kendisini koruyan ruhun yol göstermesine ve onun öğütlerine uygun hareket etmezse, sözü edilen yardımcı ruh tarafından cezalandırılır. Eğer şaman çok ciddi şekilde hastalanırsa, bu, şamanın koruyucu ruhu tarafından işlemiş olduğu herhangi bir hatasından dolayı cezalandırılmış olduğunu gösterir.⁴

Bazı toplumların çok türde şamanları vardır; güçlerine göre derecelendirilirler ya da kullandıkları ruhlara ve yolculuk yaptıkları yerlere göre “kara” ya da “ak” olarak da ayırt edilirler. Altaylılar “Ak Kam” ve “Kara Kam”, Yakutlular ise “Ayı Oyun” (iyi şaman) ve “Abası Uyun” (kara şaman) derler. Ak Kamlar halk

⁴ Arslan, Ahmet Ali. Yaşayan Eski Türk İnançları sempozyumu, “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri” bildirisi, 16-17 Nisan 2007.

tarafından çok sayılırlarken Kara Kamlara halk arasında daha çok korku ile karışık bir saygı duyulur. Kimi topluluklarda şamanlar, ruh yardımcıları olan ve diğer geleneksel tedavi yöntemleri kullanan şaman benzeri şifacılarla birlikte çalışırlar. Kimi topluluklar ise ak, kara ve geleneksel şifacı rollerinin hepsini birden üstlenebilen tek bir şamana sahiptirler. Kara şamanlar, güçlerini kuzeyden alan en güçlü şamanlardır. Bunlar kötülüğü yenen savaşçı şamanlardır ve cesaret ile disiplin örnekleridir. Tarihsel olarak hem barış, hem de savaş zamanlarında önemli rol oynamışlardır. Savaş zamanlarında yaptıkları törenlerle askerleri yüreklendirmişler, barış zamanlarında da dış siyasette barış ve dengenin sağlanması için danışmanlık görevi yüklenmişlerdir. Günümüzde ise av ritüelleri, hastaları sağaltma, düşmanları lanetleme, koruyuculuk gibi görevler yapmaktadırlar.

Ak şamanlar ise güçlerini batıdan alırlar. Ak şamanlar, barış şamanlarıdır ve doğa ruhlarıyla özel bir ilişkileri vardır. Bunların en önemli görevi kızgın

ruhları sakinleştirmek ve insanların doğa ile uyum içinde yaşamalarını sağlamaktır. Ak şamanlar da kutsarlar, ancak kara şamanlar gibi lanetleyemezler. Kara şamanların törenlerde davul kullanmalarına karşılık, ak şamanlar törenlerde davul yerine tahta aletler ve zil kullanırlar. Ak şamanlar, kara şamanlar gibi boynuzlarla süslenmiş başlıklar yerine önu püsküllü takke takarlar ve pelerin giyerler. Şamanlar yaptıkları işler için ücret almazlar, yaşam gerekleri toplumca karşılanır; şamanın yiyeceklerini, içeceklerini ve giysilerini hizmet ettiği toplum ona bir teşekkür olarak sunar.⁵

Şamanlar çalışmalarında değişik aletler kullanırlar. Ayinlerde şarkı ve danslara tempo vermek için bir davul kullanırlar. Davul, çeşitli hayvan derilerinden yapılır, üzerine gök ve yeraltı ruhları ile ilgili semboller çizilir. Şaman davulundaki vuruşlar transı teşvik etmek için en güçlü yöntemdir. Şaman davul ritimlerinin sürekliliği yoktur, şamanın o andaki ruh

⁵ Steward, Jule. Mongolian Shamanism, www.tengerism.org

haline göre yavaşlar ya da hızlanır, yükselir ya da yumuşar. Davullar genelde çap olarak büyüktür ve şamanın bedeni boyunca titreşebilecek derin, çınlayan ve yankılanan bir sesi vardır. Davul genelde yüzde ya da başın üstünde tutulur, böylece vuruşlar baş ve üst beden üzerinde güçlü bir yankı yaratır.

Hakasyalı bir araştırmacı olan Katanov, Minusinsk Tatarlarından aldığı bilgilere göre şaman davulunu şöyle anlatır⁶:

Şaman davulunun önemli üç bölümü vardır: içi, dışı ve tokmağı. Davul, bir arşın çapındadır. İskeleti genellikle sepet yapımında kullanılan söğütten yapılır ve at derisiyle kaplanır. Davulun içinde dikey olarak duran sapı genellikle kayın ağacından yapılır. Sapta mars denilen, şamanın yer altı dünyasında yaşayan Erlik Han'a ulaşmasını sağlayan on iki delik bulunur. Deliklerin arasındaki kabartmalar, kamın uçarak ya da yürüyerek geçmek zorunda olduğu dağ

⁶ www.bilmeyenturktarihi.com

sıralarını temsil eder. Sapın üst kısmında, enlemesine şamanın kendisinin ya da hastasının düşmanlarını püskürttüğü yay kirişi olarak adlandırılan sopa bulunur. Bu demir sopaya hastanın içindeki kötü ruhları kovan on sekiz kadar demir çingirak bağlanır. Ayrıca, kamın habercilerini temsil eden iki çan da demir sopaya bağlanır. Davulun üst kısmında hastanın düşmanlarını temsil eden dört ya da altı demir kanca tutturulmuştur. Demir sopaya kamın kudretini simgeleyen bez parçaları asılır. Bu bez parçaları genellikle kamın hastaları tarafından bağlanır. Erlik Han'a herhangi bir hayvan adandığında bu hayvana demir sopadan alınan iki üç bez parçası bağlanır. Adak hayvanın boynunda asılı duran bu bez parçaları onu kötü güçlerden korur.

Davulun üst kısmında yedi renkli gök kuşağı tasvir edilir. Gök kuşağının iki ucundan da, iki geniş kare şeklinde merdiven sarkar. Bu merdivenle kam, Kan Kuday'ın huzuruna çıkmak için gökyüzüne yükselir. Kan Kuday'ın önünde beyaz boyayla çizilen iki kayın ağacı vardır. Kam, gökyüzüne yükselerek

Kan Kuday'dan hastayı iyileştirmek ya da ya da öldürmek için emir alır. Gök kuşağının altında ışıksağan iki daire vardır. Ayrıca 14-18 kadar yıldız bulunur. Merdivenin üst kısmındaysa beyaz renkle yedi dağ kızı resmedilmiştir. Bu kızlar eğer ruh erkeğe onu uzaklaştırmada Kama yardım ederler. Kız figürlerinin yanında iki kuş tasviri vardır. Kam bu iki kuşla göğe yükselir. Davulda bundan başka kırmızı renkte at, süvari ve keçi bulunur.

Davulun ortasındaki üç çizgi bu dünya ile öte dünyayı ayıran bir tabakadır. Davulun alt tarafında, kutsal koyunları himaye eden kurbağa resmi vardır. Ayrıca on sıradağın ardında, kara ve altın denizin kıyısında yaşayan hayvanları sulamak için altın oluğu ve at bağlamak için altın direkleri bulunan Erlik Han'ın kötü ruhları yargıladığı yere götüren yılan ve kertenkelenin resmi yer alır. Bu deniz doğudadır, kurbağa, yılan ve kertenkele, koyunlara dokunmak isteyen kötü ruhları korkutur. Aynı şekilde su iyelerini temsil eden iki balık tasvir edilir. Balıkların iç hastalıkları iyileştirdiğine inanılır. Eğer kam kötü

ruhlardan daha güçlüyse onları dağ ruhlarının Haninin yaşadığı dokuz denizin sonuna kadar sürebilir, eğer Kam zayıfsa, yolun yarısından döner ve balık hastayı yeniden alt eder. Bunun dışında davulun üzerinde kötü ruhların yaklaştığını kama haber veren kara ve ala renkli iki köpek resmi vardır.

Davulun alt tarafında yedi at ve yedi insan tasvir edilir. Bunlar Erlik Han'ın hizmetçileridir. Bütün kötülükler yeraltı dünyasında yaşayan Erlik Han'dan kaynaklanır. Davuldaki tavşan resmi, şamanın aletlerinin koruyucusunu simgeler. Davulun üzerinde “meme” diye adlandırılan altı kabartı vardır. Bunlar şamanın aletlerinin koruyucusu sayılan ruhu besleyip koruma işlevini üstlenir. Bir önemli öge de tokmaktır. Tokmak, ya tavşan derisiyle kaplanarak söğüt dalından; ya geyik kemiği ya da boynuzu ya da kayın ağacından yapılır. Tokmağın sapına hastaya gelen kötü ruhları kovmak için kamçı görevi üstlenen bez ve deri parçaları yapıştırılır. Şaman davulunun asıl kısmı olan ağaç ve demir parçalar asla değiştirilmez. Derisiyse değiştirilebilir. Biri ölen evde bulunan davul,

Erlik'in elçisi Aldaçı'nın yaklaşmasıyla kirlenmiş ve gücünü kaybetmiş sayılır. Kirlenmiş ve gücünü kaybetmiş davulların derisi derhal değiştirilir. Tedbirli davranmak isteyen şamanlar ve ev sahipleri, hastanın öleceği anlaşıldığı zaman şamana ait eşyaları evden çıkarırlar. Her davul Şamanın ölümünden sonra ormana götürülüp parçalanır ve bir ağacın dalına asılır. Şamanın ölüsü de bu ağacın dibine gömülür.

Davuldan sonra, şamanın en önemli aleti metalik yuvarlak bir aynadır. Şaman genelde giysisine birçok ayna takar, ama göğsü üzerindeki ayna çok önemlidir. Ayna zırh gibi davranıp ruh saldırılarını geri püskürtür, ruhları köreltmek için ışığı yansıtır. Ayrıca şamanın gücünü artırmak üzere evrenden enerji de çeker. Şaman, ruh yolculuklarında bindiği atları temsil eden bir ya da iki değnek de taşır. Şamanın diğer bir aleti de hastalardan ruhları kovmak için kullandığı bir tür yelpazedir. Şaman tarafından başka müzik aletleri de kullanılabilir, bunların arasında çene harpı en yaygın olanıdır. Bazı boylarda şamanlar maske kullanırlar, en yaygın olanı ayı maskesidir.

Ongonlar en önemli şaman araçları arasındadır ve şamanların çok sayıda ongonları vardır. Bunlar çok değişik biçimlerde bulunurlar; tahtadan oyulmuş, deri üzerinde boyanmış, tahta bir çembere takılmış ya da metalden yapılmış olabilirler. Bazı ongonlar ise soyuttur ve taş bebeklere benzerler. Ongonlar her ne kadar sıradan insanlar tarafından yapılsa da, onu diriltmek ve içine bir ruh yerleştirmek şamana düşer. Diriltildikten sonra ongon, evin (ya da çadırın) kutsal bir yerine yerleştirilerek onurlandırılır ve içki, kan, süt ya da yağ verilerek beslenir. Özel olarak hazırlanmış ruh orunları olan ongonlar, ruhlar ve fiziksel dünya arasında özel ilişki yeridir. Bunlara saygı gösterildiği sürece yararlıdırlar. Ongonlar kuşaktan kuşağa, elden ele geçer. Çünkü barındırdıkları ruh içlerinde yaşamaya devam eder. Şifa ve ruhları geri getirme ayinleri için özel ongonlar yapılarak tedaviyi sürdürmek ve ruhlarını korumak için hastanın yanında bırakılır. Tahta ya da ottan yapılı geçici ongonlar bazen ayinlerde bir hastalık ruhunu yakalamak için kullanılır. Sonra da bu ruh, ongon doğaya dağıtıldığı zamana serbest bırakılır.

Ongonların çoğu ata ruhlarını ya da hayvan ruhlarını içerir, ama kimileri de son derece güçlü olan doğa ruhlarını içermektedir.

Şamanın çeşitli bölgelere ve zamanlara göre değişen bir kıyafeti vardır. Örneğin genellikle bir cübbe veya hırka, başa takılan bir serpuş ya da maskeye benzer bir şey, eldiven ve yüksek konçlu ayakkabı, bazı aksesuarlarla beraber şamanların kıyafetini oluşturur. Şamanlar, çok ciddi ve önemli törenleri başlarına çok özel başlıklarını takmadan yapmazlar. Şamanlara göre, onların gücü, başlarına giydikleri başlıkta gizlidir. Başlığın asıl bölümü üç karış uzunluğunda kırmızı kumaştan olur, çevresine de üç tane düğme konur. Astarı kaba ve adi kumaştandır. Başlığın üç yerine vaşak derisi dikilir; bunlardan biri göz, biri alın ortası biri de ense hizasına konur. Böylece başlığın üç bölümü olur. Göz üzerindeki kısma türlü türlü boncuklardan diziler konur. Her dizide beş boncuk ve ucunda bir

yılan başı bulunur. Dizilerin sayısı 5, 9 ya da 16 olabilir.

Şaman, cübbe ve davulunu kendi arzu ve isteğiyle değil, hizmetinde bulunduğu ruhun emir ve ilhamına göre yaptırır. Cübbe ve davulun nitelikleri ve biçimi, süsleri bütün ayrıntılarıyla bu ruh tarafından belirlenir. Ruhun istediklerinden en ufak biri bile eksik kalsa cübbe ve davul ayın yapmaya yaramaz. Giysi hazırlandıktan sonra özel bir törenle ruhların beğenisine sunulur. Şaman cübbesi gelenek olarak otuz parçadan yapılmış sayılsa da gerçekte altmışa yakın çok çeşitli parçaya sahiptir. Cübbenin asıl kısmı maral ya da beyaz koyun derisinden yapılan ceketten ibarettir. Başka parçalar bu cekete dikilir. Bu parçalar şamanların ruhlar dünyasında bulunduğunu düşündüğü varlıkların sembolleridir. Söz gelimi cübbenin yakasından sallanan dokuz küçük kukla Ülgen'in dokuz kızını, küçük cübbeler onların elbiselerini temsil eder. Kötü ruhlarla mücadelede kullandığı

“manevi” yayın ve diğer silahların sembolleri, küçük yay ve çingiraklardır. Kötü ruhların fısıltılarını dinlemek için kulak, ay, güneş yıldızlar, Erlik dünyasında yaşayan kurbağalar, yılanlar cübbede tasvir edilir.⁷

Şaman giysisi Altay Türkleri tarafından “manyak” olarak adlandırılır. Bu cübbeyi, sırasıyla şaman başlığı veya tepeliği, yüze geçirilen veya takılan maske, ayağa giyilen ayakkabı ya da dize kadar çekilen çekme, demir ya da çeşitli metallerden kesilerek “manyak”ın üzerine dikilmiş mistik değeri ve anlamı olan semboller izler. Şaman giysisinin en önemli parçası, tabak edilmiş geyik veya keçi derisinden dikilmiş “manyak”tır. Bir şamanın halk arasındaki itibarı, üzerine giydiği çuhacübbenin görkemli olup olmamasıyla ölçülmektedir. Şaman cübbesinin üzerinde ne kadar çok metalden kesilmiş şekil, insan figürü ya da küçük bebekler ve deriden sicim varsa, şaman o kadar itibar kazanır. Şamanın cübbesinin

⁷ www.bilmeyenturktarihi.com

üzerinde taşıdığı bu mistik değeri olan şekiller ve semboller, şamanın ruhlarla olan ilişkilerine de ışık tutar. Ne kadar çok ruhun yardımını alırsa, kendisine gelen hasta insanların derdine o kadar çabuk çare bulur. Bu sembollerle temsil edilen ruhlar, şaman cübbesinin üzerine yerleşirler. Şaman ölünceye kadar bu cübbenin üzerinden ayrılmazlar. Bu şaman cübbesi olmadan, şaman, kötü ruhlarla vereceği savaşa girmez.⁸

Bir Altay şaman efsanesi şöyledir⁹:

Artık unutulmuş çok eski zamanlarda Altay'da, ayak basmamış taygada, dağ zirvelerinin arasında yaşlı ve bilge bir şaman yaşırdı. Yalnızca gerçekten çok ihtiyacı olanlar şamanın bulunduğu yerin yolunu bulabilirdi. Şamanın gücü çok fazlaydı. Altay Türklerinin refahı ve bereketi için Tanrı'ya nasıl hitap edileceğini, insanlara zarar vermesinler

⁸ Arslan, Ahmet Ali. Yaşayan Eski Türk İnançları sempozyumu, "Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri" bildirisi, 16-17 Nisan 2007.

⁹ www.bilmeyenturktarihi.com

diye hangi kelimeleri kullanarak konuşacağını bilirdi. Şaman kuşların ve hayvanlarının dilinden anlar, geçmiş ve geleceği görebilirdi. Altay'ın yüzyıllar boyunca refah içinde yaşaması için insanla, toprakla, suyla ve hava ile vahşi hayvanlarla ve kuşlarla barışık yaşamının sırrı ona açılmıştı.

Şaman çok uzun yıllar yaşamıştı. Ancak bir gün geleceğe bakar ve bu dünyada kendine biçilen zamanın biteceği anı görür. Şamanı derin bir düşünce alır. Eğer ölürse onunla beraber o büyük bilgelik de kaybolacaktır, çünkü ne bir oğlu ne de bir öğrencisi vardır.

Şaman uzaklardaki evini bırakır ve insanların yanına gider. Bilgilerini vereceği açık zihinli ve temiz ruhlu bir insan aramaya karar verir. Şaman uzun uzun dolaşır ama kimseyi bulamaz. İnsanlar çok basitleşmiş, onlarda gökyüzünün kıvılcımı sönmüştü.

Genç Avcı yabani hayvan ve kuşları avlamak için kendine çekmek amacıyla onların dilini öğrenmek

istiyordu. Kağan'ın akıllı ve güçlü oğlu Tanrı'dan yalnızca kendisi için nasıl refah ve başarı dileneceğini soruyordu. Anavatan konusunda ise kimse bir şey düşünmek istemiyordu. Ona bir şey olmaz, o kadar zamandır var, bir o kadar zaman daha var olur diyorlardı!

Şaman eve döner. Ülgen'e "Ne yapmalı?" diye başvurur. Şaman, büyü töreniyle altı gün şarkı söyler ve döner durur. Ülgen yedinci gün şamana cevap verir: "düzgün bir ağaç al, düz taşlar al, bunların üzerine büyük bilgeliği yaz! Bu yazılar Altay'ın derinliklerinde açık zihinli ve temiz ruhlu birinin gelmesini beklesinler!" Şaman aynen öyle yapar. Ancak kimse onun bilgilerinin nereye gizlediğini bilmemektedir. Yalnızca bir zamanlar kıyısında yaşlı şamanın evinin bulunduğu Samuralu ırmağı Altay'da, dağların zirvelerinin arasında akar dururdu. Bu ırmağın adı 'ağaç ve taşa yazılmış bilgelik kitabını gizleyen' olarak çevrilir. Altay Türkleri hala yaşlı şamanın bilgeliğinin açılacağı açık zihinli, temiz ruhlu ve gökyüzü kıvılcımı taşıyan birinin bir gün çıkıp

geleceğine ve o zaman Altay topraklarında ebedi huzurun ve refahın geleceğine inanırlar.

SİBİRYA TÜRKLERİNDE TENGRİCİLİK

Tuva inanç sisteminin tanrısı Azar Tenger'dir (Gök Tanrı) ve üç dünya varsayılır: yer, gök (Azar) ve yer altı. Gökte Güneş, Ay, Büyükayı (Cedi-Haan/Yedi Han), dokuz cennet, gökyüzü iyeleri ve ölmüş iyi insanların ruhları vardır. Göğün efendisi Kurbustu Han'dır. Yerde (bizim dünyamızda), dağların, denizlerin, pınarların, ocakların ve ağaçların ruhları vardır. İnsanlara kötülük yapan bir ruh olan Albıs ise, erkek kılığına da girebilmesine karşın, genellikle genç ve güzel bir kadın olarak görünen, bozkırda, bir ırmakta ya da ırmağın yakınında yaşayan bir yaratıktır. Aşağı dünyada yaşayan bir dizi iblis ve kötü ruh vardır. Bunların arasında insana benzeyen, erkek ya da dişi olabilen kötü niyetli ruhlar (azalar) vardır.

Tuva tengriciliğinde doğal güçler kutsaldır. Ağaçların, dağların, ırmakların ve pınarların ruhları vardır. Ağaçlar genellikle kutsal sayılırlar ve çok sayıda dalları olan tek bir ağaç ya da bir kökten büyüyen birçok ağaç olarak nitelendirilen özel bir tür ağaç kam-yiaş (şaman-ağacı) onuruna yere içki dökülerek ya da renkli bez parçaları bağlanarak ayinlerle onurlandırılır. Kam-yiaş şamanın ağacıdır ve genellikle melezçamdır. Şamanlar ağacın çevresinde ayinler yaparlar ve yılda bir kez ayinle kutsadıkları kendi ağaçları vardır. Tuva Tengriciliğinde şaman, hipnoz durumuna geçiş yoluyla atalarının ve doğanın ruhlarıyla konuşarak kehanette bulunabilen ve geleceği tahmin edebilen, ruhlarını yitirmiş ya da hastalıktan acı çeken kişileri iyileştiren ve topluluğun sağlığı için ayinler yapan bir din adamıdır. Tuvalı şamanların şaman olma yeteneği miras kalır ve ailelerinde şaman ataları vardır. Şamanlık yetenek, kişinin histerikleşmesi ve akıl rahatsızlığı biçiminde

ortaya çıkar. Bir şaman çağırılır ve şaman adayı ayınle şamanlığa geçer.¹

Saha Tengriciliğinde Kut Sür sistemi bulunur ve inandıkları tanrının adı Ürüng Tangara'dır (Ak Tanrı). Kut yaşamda kalmanın gücüdür, Sür ise yaşamı sağlayan güçtür. Kişide üç kut bulunur: Anne Kut, Toprak Kut ve Hava Kut. Anne-Kut'u yalnız Ürüng Tangara (Ak Tanrı) verir ve bu kut insanın gen . informasyonunu taşır. Toprak Kut kişi bedenini taşır. Hava Kut kişinin istek ve dileklerini gösterir. Bu üç kutun da insan bedenindeki yeri ayrıdır. Sür bu üç kutun durumuna bağlıdır. Tanrı öğretisinin temeli, düşünce ve gövde sağlam olursa Anne kut da sağlam olur biçimindedir. Tanrı'nın yolunu izlemek için kişi her zaman düşüncelerini terbiye etmelidir.

Saha Tengriciliğinde gök yüzü dokuz katlıdır. Dokuzuncu katta Ak Tanrı bulunur. Ak Tanrı bütün dünyayı (evreni) yaratandır. Sekizinci katta Odun ve Çingıs iyeler yaşar. Bu iyeler dünyanın değişmeyen

¹ Neumann Fridman, Eva Jane. <http://www.tarihtarih.com>

yasalarını canlandırırlar. Yedinci katta Cılha, Tanha ve Bilge iyeler yaşar ve bütün canlıların hükmünü taşırlar. Altıncı katta yaşayan iye Süyi-Cahın'dır (gök gürültüsü). Bu iyenin aracılığıyla doğa kendi gücünü gösterir. Gök yüzünün beşinci katında Ulu Sorun İye yaşar. Bu iye kişiye Sür'ü verir. Dördüncü katta, iktidar iyesi olan İa Hotoy yaşar. Üçüncü katta ilerlemeyi sağlayan Cöhögöy İye yaşar. İkinci katta İyehsit İye yaşar. Bu iye, kişinin merhametli, sevimli ve himayeci olmasını sağlar. Gök yüzünün birinci katında da sevgi ve sanat iyesi Ayıhsit yaşar. İyelerin yerdeki yardımcılarının adı İşi'dir. İşilerin sayısı çok olmakla beraber hepsi bir iye ile bağlantılıdır. İşilere de iyeler gibi saygı gösterilmelidir, yoksa iyeler insandan yüz çevirirler.

Şamanlar ak ve kara olurlar. Tanrı sistemine de ak şamanlar hizmet ederler. Şaman esriyerek (transa geçerek), kutu yükseltir ve Tanrı yolundan gökyüzünün dokuzuncu katına ulaşmaya çalışır. Onun yükseltmesine algıs (kutsama) yardım eder. Algıs Tanrı yolundaki engellerin aşılmasına yardımcı

olur. Şaman yükseldiğinde, yukarıdan Sür'ü alır ve geri döndükten sonra insana ve doğaya geri verir.²

Hakas Tengriciliğinde tüm evren yatay olarak üç dünyaya bölünür. Gökte doğayı ve tüm canlıları yaratan Ah Huday (Ak Tanrı) bulunur. Gökte ayrıca yıldırım iyesi Kugurt Çayaçı, yeri aydınlatan Çaltırah Çayaçı, insanların kişisel kaderini belirleyen Çarlıh Çayaçı, bereket iyesi, hamile kadınların hamisi ve çocuk ruhlarının koruyucusu İmay İce, insanı iyi niyete sürükleyen, onun maneviyatına eşlik eden Pulah Han gibi iyeler vardır. Her yıl haziran-temmuz aylarında Ah Huday onuruna toplu dualar yapılır, bu duaları ak giysiler içindeki özel algışçılar (alkışçılar; duacılar) yürütür. Yeraltı dünyasına Ayna Çir denir ve burayı Erlik Han yönetir.

Yeraltı iyeleri arasında Uzut Han, Tamı Han da bulunur. İnsanların yaşadığı Künnig Çir'de (orta dünyada) ise dağ, su, yel, ateş iyeleri bulunur. Bunlar, dağ iyesi Hubay Han, ırmak iyesi Sugday Han, yel iyesi

² Fedotoviç, Jelobtsov F. <http://dergiler.ankara.edu.tr>

Çildey Han, soğuk yesi Humduzah, ateş iyesi Ot İne gibi iyelerdir. Hakas Tengriciliğinde dağlar, ırmaklar, kayalar ve ata ruhları kutsaldır ve gök, yer, dağ, su, ateş için ayinler yapılır. İnsan doğayla uyumlu bir yaşam içindedir. Hakaslar “çılıpazı” (yılbaşı; nevruz), “çir ene” (toprak ana), “tigir tayıg” (göğе kurban sunma), “sug tayıg” (suya kurban sunma), “tag tayıg” (dağa kurban sunma), “pay hazın” (zengin kayın), “tun ayran” (baharın ilk ayranı) gibi bayramları kutlayarak törenler yaparlar.

Hakas şamanları halk tarafından olağanüstü güçlere sahip, ruhlarca seçilmiş kişiler olarak görülür. Ruhlarla ilişkiye geçen şamanlar, “yukarı”, “orta” ve “yeraltı” dünyalarındaki ruhlarla insanlar arasında aracılık yaparlar. Şamanlar aynı zamanda hastalıkları iyileştirmek, ruhları öteki dünyaya uğurlamak, kaybolan eşyaları bulmak gibi görevler de yaparlar.

Şamanlar, görünmeyen ebedi varlıklar olan “töz” denilen ruhlar tarafından seçilir.³

Altay Tengriciliğinde de inanç sistemi tüm doğayı ve evreni kapsar. Yaratanın adı Altay Kutay, inançlarının adı da Ag Tıyan'dır. Altay Türkçesinde Ag (ak) kutsal ve Tıyan da inanç demektir. Ag Tıyan dininde de diğerleri gibi tapınak yoktur, her yer tapınaktır. Altaylılar yaşlılar sabah erkenden ulu dağlara çıkarlar. Amaç bereket için Altay Kutay'ya dua etmektir. Altay'ın yükselmesi için özel tören yapılır. Buna Altay Kudureri denilir. Bu tören yazın ilk yarısında yapılır. Sabahın erken saatlerinde yapılan bu törene yaşlı erkekler ve çok yaşlı hanımlar katılabilirler. Yılda bir defa yapılan bu tören sabah erkenden güneşin ilk ışıklarıyla yapılır. Tören insanların bulunmadığı çok özel yerlerde diz çökülerek yapılır.

³ Arvas, Abdulselam. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5

Altaylarda kişi ölünce, ölen kötü kişi ise Yerlikbig'a, yani yerin altına gider. İyi kişi ise göğe, yukarı çıkar. Bazen ölen iyi insanın ruhu yeryüzünde kalıp iyi niyetli insanlara yardımcı olur. Ancak ölünün ruhu geri de dönebilir ve bu istenilmez. Eğer ruh geri dönerse, şeytan olarak döner ve ev halkına zarar verir. Altaylılarda erkekler ve kadınlar ölünün ardından ağlamaz. Ölen kişiyi Kutay almıştır, çünkü o ne yapacağını bilir. Tanrı'nın kararını göz yaşı ile karşılamak ona karşı saygısızlık sayılır. Agtiyan inancında Umay Ene kadınların, hamile kadınların ve çocukların yardımcısıdır. Kadın kutsaldır. Düğünde, misafirlikte ikram kadından başlar. Her kadın saygıya layıktır.⁴

Altaylı şaman Nadya Yuguşeva Altay Türklerinin inançlarını şöyle anlatır:

“Altaylılar çeşitli ruhların varlığına inanırlar. Altaylılar bütün Türk halklarında olduğu gibi boylara ayrılırlar. Bizde 39 boy vardır. Her boyda bir ya da iki

⁴ Kalafat, Yaşar. <http://www.yasarkalafat.info>

kam olur. Kam olacak insan, bilim adamlarının dediği 'kam hastalığını' geçirir. Bu bir tür sinir, ruh hastalığı olup, kam olarak doğan kişiyi 20-30 yaş arası yakalar; ancak daha erken hastalananlar da vardır. Hastalık geçince insan, kam güçlerine sahip olur, yani ruhlarla irtibata geçebilir. Kamın birçok yardımcıları olur; onlar ruh, peri ve cinlerdir. Bu ruhlar iyi ve kötü olarak ikiye ayrılır; kötü ve iyi işlerle uğraşanlar dersem daha doğru olur. Kamlar, kamı olan bir aileden gelir. Eğer birinin soyunda kam varsa, kam ruhları kendisine intikâl etmişse, o kişi kam olmak istemese de kam olma kaderinden kaçamaz. 'Ben kam olmayacağım' diye kaderi bozamaz. İnsan, kam olma yolunun başında, çok ağır ve büyük bir sınavdan geçirir. İlk önce ana karnındayken, sonra doğduğunda zorluklar atlatır ve en son olarak 'kam hastalığını' geçirir.

Kam kendine yardımcı olan ruhlar aracılığıyla, Altaylıların kötü ve iyi ruhlarıyla görüşür. 'Niye görüşür?' onu anlatayım. Önce kötü, kara dediğimiz ruhları tanıtayım. Erlik-biy, kötü, kara ruhların en

büyüğüdür. O yer altında yaşar, onun yardımcıları ve çocukları vardır; o, kam olana yaşamı boyunca sınavlar hazırlar. Eğer kam, yaşam yolunda yanlış bir şey yapmamışsa, yalan söylememişse, onu kendi ruhları korur. Kamın birçok yardımcı ruhu vardır. Kam olanlar, dünyadaki bütün ruhlarla, cinlerle, perilerle ilişkide bulunabiliyor. O, yalnızca yer üstündeki ruhlarla değil, yerin altındaki kara dediğimiz kötü ruhlarla da görüşür, onları hisseder. Kam, güçlü bir telepatiye sahiptir. Kamın yanına, hasta veya dertli biri gelince, o ak ve kara ruhlarla görüşüp, kişinin niçin hastalandığını anlayabilir ve onu iyileştirebilir. Kam, bütün bunları anlayabilmek için, gelenlerden, Altaylıların kutsal saydıkları artış otunu (ardıç ağacı) getirmelerini ister. Eğer hastanın iyileşmesi için kurban kesilecekse, hangi cinsten hayvan kesilirse hasta iyileşir diye 'cayaçı' dediğimiz ruha sorar. Bir iş için kurban kesilecekse kam, diplomat gibi davranmalıdır, yoksa ruhlar daha büyük kurban ister. Kötü ruhları kam, dualar okuyup, artış otunu yakarak onun kutsal dumanıyla yumuşatmaya çalışır.

Erlik-biy'e Altaylılar 'kara neme' (kara şey; kara basan) derler. O, hastalık, ölüm, kötülük getirir diye, ona hep saygılı dualar okunur. 'Akşamları şapkasız, örtüsüz dışarıya çıkmayın, Erlik-biy'in yardımcıları saçınızdan tutup, canınızı götürür' derler bizimkiler. Erlik-biy yardımcılarını, ay şekli eskiyse (dolunay) insan ruhunu avlamaya gönderir. Onlar sadece insan ruhunu değil, evcil hayvanların ruhunu da avlarlar. İnsan ruhuna 'süne' adı verilir. Kötü ruhlara 'süne'sini aldırان biri hastalanır, bir zaman sonra da ölebilir. Hastanın iyileşmesi için Erlik-biy'in istediğı hayvan kesilip kurban edilir. Daha çok kurban isterse 'kayrakan' diye seslenip kam duası okunur. Kurban eti büyük çana benzer bir kazanda kaynatılıp her parçadan alınarak ateşte yakılır, kalan kısmı insanlara dağıtılır. Kurban derisi, kafasıyla, eski yere yıkılmış uzun sırk üstüne koyulur ve doğru tarafa yönlendirilir. Kamlar, kötü ruhlar kurbanlığa gelince, fazla bir şey istemesin, korksun diye, yanlarına sarı diken asarlar. Kurbanlık ateşi, yine eski yerde yatan ağaçlarla yakılır.

Kamlar, Erlik-biy'in dış görünümünü şöyle anlatırlar: Yaşlı, uzun boylu, gözleri ara sıra masmavi ateşle yanar, kaşları kömür gibi kapkara, sakalı ikiye ayrılıp dizlerine kadar iner, bıyıkları kulaklarının üstünden geçerek sırtından bacaklarına kadar uzanır, dudakları kurumuş kurban derisi gibi, boynuzları eski ağaç dalları gibi, saçları boğanın alnındaki saçlar gibi kıvrıkcık ve dağınıktır.

Erlik-biy, yer altındaki 'Almış' (Albız) adlı bir yerde, simsiyah, karanlık bir sarayda yaşarmış. Sarayın yanında, gözyaşından dokuz ırmak akar. Irmağın sahibi olan ruhun adı 'Cutpa'dır. Bu yurdun üstünde at kılından yapılmış köprü vardır. O yurttan yaşayanlar sayılamayacak kadar can almıştır. Buradan kaçmak isteyen insanın canı (süne) kıl köprü'nün üstünden geçeyim derse, bu kıl köprü kopar. Almış'ın kapısındaki nöbetçiler, bu canı yakalayıp bataklığa batırmaya başlarlar. Onlar, Erlik-biy'in sarayını çok sıkı korurlar. Kam ruhu, Almış'tan insan canını alabilmek için büyük zorluklar ve engellerle karşılaşır. Kendisinin geçemediği yerleri, duman rengindeki yaşlı

geyiğe binip geçer. Erlik-biy kızıl akşamlarda akciğer kanı içer, taze et yer. Kötü ruhlara, kam duası okunurken evin sol tarafında, bulaşıkların bulunduğu yere gitmesini emreder. 'Kötü ruh, kötü, pis yeri sever' gelir derler. Erlik-biy'in kendine benzeyen dokuz oğlu vardır. Onun için Kamlık inancına bağlı olanlar, biri ölünce yedinci gün onu anarlar. Ruslardaki gibi dokuz gün değil. Yedinci günde, ölenin canını iyi ruhlara teslim etmeye çalışırlar. Yedinci gününü anarken güzel yemekler yaparlar, yani ruhları mutlu etmeye çalışırlar.

Yedi günün anılması iyi ruhlarla ilgilidir; çünkü iyi ruhların başı, en büyüğü yaratgan (yaratan), törütgen (türeten) olan Ülegen memnun olsun istenir. Bizim Ülegen dediğimiz Ülgen'in yedi oğlu vardır. Anadolu'da da bir kişi öldükten sonra, yedinci gün anıldığını ve anısına yemeklerin yapıldığını birçok kişiden duydum. Dokuz gün geçince, ölenin canı Erlik-biy'in yerine gider. Dediğim gibi Erlik- biy'in dokuz oğlu vardır; adları ise şöyledir: Taş-arçuldu, Karış, Çaş-arçuldu, Uçar-kan, Cabaş-kan, Kömür-kan,

Şaday-kan, Sokor-kan, Çolok-kan. Bu oğlanlar her gün birbirleriyle kavga edip, gürültü yaparlar. Onlar ölenlerin canlarını boya göre paylaşırlar. Bunlar genelde insanın yaşadığı yerlerde, evlerin çevresinde dolaşırlar. Onun için kızıl akşamlarda 'Kapıları açık bırakmayın, uyumayın, geceleri fazla gürültü yapmayın' diye Altaylılar çocuklarını uyarırlar.

Geceleri yemek yedikten sonra, ağzınızı silmeden, ateşe üflemeden çocukların dışarı çıkmasını ya da sofradan kalkmasını yasaklarlar. Çünkü 'Kötü ruhlar dudaklarda kalan yağı, yemeği yalar ve ağzınızda uçuk çıkar' derler. Ayrıca, geceleri tırnak kesmek yasaktır. Tırnak kesilip toplandıktan sonra yere gömülür. Kaybolan tırnakla insan ruhunun kaybolacağına inanırlar. Anadolu'da ise geceleri tırnak kesilmezmiş ve tırnaktan büyü malzemesi yapıldığına inanıp, insanların bulamayacağı yere atarlarmış. Yine Kamlık inancına göre eve girerken eşikte durulmaz; çünkü Erlik-biy'in kızları canı alıp götürebilir. Canı çalınan kişi hastalanır veya ölebilir. Anadolu'da bu inancın izlerini görebiliyoruz. Kapı altında durulmaz,

oturulmaz, bunu yapanların kismeti kesilir derler birçok evlerde. Bir de Altay Türkleri, akşamları saç kesmezler; saçı çöpe de atmazlar; hanımlar saçını taradıktan sonra dökülen saç her zaman toplar ve bir yere saklar.

Erlik-biy'in kızlarının sayısı, bazılarının dediğine göre iki, bazılarının dediğine göre de dokuzdur. Birinin gözü hastalanıp akarsa, halk ona 'Gözünü Erlik-biy'in kızı aldı' der. Çünkü onun bir kızının sekiz tane gözü vardır. Kam ruhu, Almış giderken, o kızlar onu kandırmaya, onunla oynayarak sarhoş yapmaya; yol ortasında Erlik-biy'e kesilen kurbanı almaya çalışırlar. Erlik-biy'in Erke Solton adlı kızı bayram, toy ve mutluluk olan yerleri gezip, insan ve hayvan ruhu avlar. Böyle gezen ruhlar için kamlar şöyle derler:

*'Tomugi çok molgoştar
Şalban çok şaldandar
Çayım kara kaptular
Caltak kara çaçtular
Beş orogon tulundu
Uyadı çok kaçan'*

Bildiğimiz gibi kötülüğün yanında her zaman iyilik bulunur. Temiz, ak ruhlara Altaylılar 'ak eye' (ak iye) adını verirler. İyi ruhlar, kötü ruhlara göre daha çeşitlidir. Anadolu'daki kötü ve iyi ruh anlayışı da Kamlık inancından gelmektedir. Ülgen, göğün dokuzuncu katında oturur; ak ruhların başında Kurbustan gelir. Onun hakkında bir şey söyleyemem; çünkü, onu kimse görmemiş. Kurbustan yedinci katta oturuyor. Ülgen'in birçok yardımcıları vardır; o onlara dayanarak işlerini yapar. Bu ak ruhların bulunduğu yer, gökteki aydan, güneşten, yıldızlardan da yüksek bir yerdedir.

Kamlar iyi ruhlara kam dualarını okurken yedi daldan (kattan), engelden geçer. Herhangi bir kam, Ülgen'e kadar ulaşamaz. Ancak ruhları güçlü olan kamlar ulaşabilir. Kamlar, birbirlerine benzemediği gibi, onların duaları da birbirine fazla benzemez. Farklı kamlar, takma ad da kullanır; yani farklı kaynaklarda farklı adlarla da geçebilir. Kamın ruhları, kam yaşlandıkça güçlenir. Duyduğuma göre, bugüne kadar en güçlü kamlar, yalnızca beş dala kadar

çıkabilmişler. Ülgen'in insanlarla yakın ve yardımcı olmaya indiği yer beşinci göğ katında bulunur ve adı Altın-Kazık'tır. Ülgen iye, altın kapılı, altın kaplamalı, altın sarayda yaşamaktadır. Belki de ondan, Altaylıların Altın-Kazık dedikleri 'kutup yıldızı' hareket etmeden bir yerde duruyordur. Ay, güneş ve yıldızlar da onu dolanır diyebilirim. Altın-Kazık yıldızı bir yerde durduğu için, kam ruhları oraya yaklaşıyor. Başka yıldızlar, hareket ettiği için izlerini kaybettiriyor. Ülgen ruhu, Kurbustan'ın aracılığıyla, yer üstündeki varlıkları yaratıp, dağıtmış. Ülgen için okunan kam duasının parçası şöyledir:

'Aylu kündü cap caygal

Ayı, künü carıgan,

Adam Ülgün bıçırgan'

Ülgen gök kuşağını yaratmış, insanı da yaratıp kirpik verip, göbeğini bağlamış. İnsan göbeği bağlanmazsa, hayatı da, gücü de olmaz derler. O, insanın geçinebilmesi için ağaçları, bitkileri, hayvanları yaratmış, can vermiş. Ormanları, dağları, nehirleri

birbirlerine bağı olarak yaratmış. Ülgen'e dua ettikleri zaman şöyle yaparlar:

'Üç odındı küydürüp bergen

Üç oçağı kadap bergen

Adam Ülgen'

Altaylılar 'ateşi Ülgen yaratmış' diye ateşe çöp atmaz, ocağa tükürmez, üstünden geçmezler. Ülgen, her ne isterse olur; yıldırım çaktırır; yağmur, dolu yağdırır. Kuru havalarda insanlar, yağmur yağması için kamın yanına kurban olarak yiyecekler alıp gelirler. Kurban olarak bir şeyler getirilmezse iyi ruhlar bile kızar. Daha ağır bir dert için genelde üç yaşındaki at kesilir, ilk yazda 'Cılgayak' (Nevruz) bayramında kam, bütün halkın iyi yaşaması, avcılarının her zaman avlı gelmeleri, dışarıdaki evcil hayvanların çoğalması için büyük bir kam duası okur. 'Cılgayak' bayramı bizde beş bin yıldır yaşatılıyor.

Ülgen'in yedi tane oğlu var. Onlar farklı farklı boyların koruyucu ruhları olarak kabul edilir. Bu

boyların halkı, bu ruhları kendi özel koruyucusu sayıp, saygılı davranırlar. Onların adları: Karşıt, Pura-kan, Cecil-kan, Burça-kan, Karakuş, Paktı-kan, Arkanım'dır.

Bu ruhların en büyüğü Karşıt, ruhların en duygulu olanıdır. Kamlar, en çok ona kam duası edip yardım dilerler. Karşıt ise çeşitli istekler için yere inip istekleri yerine getirmeye çalışır. Ülgen'in kızları da var, ama adları yok. Dua okurken:

*'Aktu kulagıla kici bolup,
Aktu boyıla ay dip ber' derler.*

Ak ruhlar arasında, elçi olan 'Cayık ruhu' da vardır. Bu ruh Tanrı tarafından yer üstüne canlıları koruması için gönderilmiş. Cayık ruhu, insanları yer altındaki kötü ruhlardan korur. Bu ruhu genelde ilkbaharda ululayıp kutlarlar, Altaylıların millî içeceği olan sütlü, tuzlu çayı dört tarafa serpererek, yeni yılın iyi geçmesi için dua edip dileklerde bulunurlar. Kamın

ruhu, Ülgen'den dilenmek amacıyla giderken ona yardımcı oluyor.

Ak ruhların biri de 'Suyla'dır. Onu anarken 'Ak karaktu kaan Suyla' derler. Suyla, dünyada neler olacağını önceden görüp kama anlatırmış. Bir de insanın içine girip derdini anlatırmış. Suyla'yı kuşa benzetirler. Kam, dualarını okuyup, yukarıdaki ve aşağıdaki ruhlara dua ederken Suyla ona yardımcı olur. Kötü ruhlar, kötülük yapmak isterken onları durdurur. Hem alttaki, hem üstteki ruhlarla görüşen kamlara 'iki dilli' derler. Suyla ruhunun yanında, evli gibi her zaman 'Karlık ruhu' bulunur. Karlık da iyi ruhtur; Suyla'ya kurban verilirken ona da verilir. Karlık, kamin ufak tefek işlerinde ona yardımcı olur; görüp duyduklarını söyler. Ülgen'in en yakın yardımcısı 'Utkuçu'dur. O yeryüzünde olup bitenleri Ülgen'e anlatır. Yukarıdan aşağıya Suyla'ya, Karlık'a, Cayık'a haber getirir.

Kam, dilek dualarında önce Ülgen'in yardımcılarına seslenir. Onların gücü yetmezse Ülgen'e dua

okur. Altaylılar her vadiyi, dağı, nehri ruh sahibi olarak görüyorlar. Hatta yerli halk, ırmak (su) ruhundan çok korkar. Güneş battıktan sonra, ırmaktan su alınmaz. Eğer su alınacaksa, çok sessiz ve suyun aktığı yöne doğru alınır ve bir çeşit dua okunur. Yani ırmak ruhunu rahatsız etmemek için. Anadolu’ da çeşitli yerlerde bu inanç hâlâ sürdürölmekte. Anadolu’da suya tükürölmez, çöp gibi şeyler atılmaz derler. Bu ruhları herkes göremez. ‘Köstökçi’ dediğimiz insanlar görüyor. Bu ruhlar ayı, geyik, kurt, şeklinde görünür. Yerli halk, bu ruhlardan çok korkar ve eskiden beri hangi yerin ruhunun iyi, hangi yerin ruhunun kötü olduğunu bilir. Dolayısıyla, kötü ruhun bulunduğu vadiye, dağ eteğine yerleşmezler. Böyle yerlerden geçerken saygı duaları okuyarak geçerler. Köstökçi insan ruhunu da görebiliyor. İnsan korkunca, akşam sesli bağırınca canı ondan ayrılabilir. Altaylılar Köstökçi’yi köpeğe benzetirler. Çünkü köpek, kötü, iyi ruhları ve insan ruhunu da görebilir. Köpek, bir ruhu görünce ulumaya başlar. Bu köpekler genelde sarı kaşlı olur. Köpeği çok uluyan evde, yakında insan ölür

derler bizimkiler. Anadolu'da köpek uluması hemen hemen aynı anlama geliyormuş.

Bazılarının ruhu, öldükten sonra, yer üstünde yukarı veya alttaki dünyaya gitmeden geziyor. Böyle olaylar, insan, hayatında aynı derecede iyilik ve kötülük yapmışsa olur. Ölen kişinin akrabaları, kama istenen kurbanı getirir; kam ise dualarını okuyarak Ülgen ve Erlik-biy ruhuyla görüşür. Ülgen, insan iyilik yapmamış diyorsa, Erlik-biy ise kötülük yapmamış diyorsa, o zaman kam sonbahara doğru bütün ak ve kara ruhları toplayıp, insan ruhunu yargılar; sonuca göre nereye göndereceklerine dair bir karara varırlar. Kam, bu işin sonuna kadar durur, çünkü insan ruhu yer üstünde bırakılmaz.

Kam, dualarını okumaya başlayınca genelde transa girer. Yanındaki insanları, hatta ailesini bile unutur. Bu kam duaları günlerce sürer, kam günlerce yemek yemeden insanların işi için ruhlarla konuşur, pazarlık yapar. Günlerce ruhların arasında dolaşıp duran kamı kimse anlayamaz. Vadi vadi, yurt yurt

gezip insanlara yardım eder; eve gelince ailesi 'Günlerdir neredesin?', diye ona kızar. Belki birçok kamın orta yaşta yapayalnız kalıyor olması bundandır. Bir bakarsınız kam evden eve ambulans gibi koşuyor. Kama dertli biri gelecekse, ruhları ona önceden haber verir ve evden bir yere bırakmazlar. Kama dertli biri gelirken yolda kutsal sayılan yerlere, ruhlara saygı göstermek maksadıyla beyaz bez parçaları bağlar.

Anadolu'da da birçok yerlerde, genellikle türbelerde, beyaz bez parçası bağlanıp, ruhlardan dilek dilendiğini gördüm. Kam gelmekte olanların geliş niyetlerini anlar. Ara sıra, 'Beni kötöleyenler geliyor' der. Gelenlerin çoğunluğu 'Kama dua etmek için fazla kurban lâzım değil' derler. Kam o zaman 'Ben istemem, başkaları ister' der. Bu durumda kamın ruhları, gelenlere iyilik yapmaz, kötülük yapar. Yani hasta olan hastanelerden çıkamaz, ilaç için varlığını satar. Kamlar kendiliğinden 'Bu kadar kurban istiyorum' diyemez, ruhlar ne kadar isterse halktan da o kadar ister. Fazlasını isterse ruhlar kama kötülük yapar. Bunu çok gördüm. Kadın kam, dualarına

gebelik zamanında ara verir. Çocuğu büyüyüp, yürümeye başlayınca, insanların yardımına yine başlar.”⁵

Burada görüldüğü gibi, Tengricilik inancını sürdüren Sibiry Türklerinde tek tanrı inancı bulunmaktadır; Ülgen ya da Umay gibi gök ruhları tanrı olarak görülmez, onlar yalnızca iyelerdir.

Dualarda Tanrı'ya ve iyelere yalvarılır. Kötü ruhlardan korktukları ileri sürülür, kurbanlar vaat edilir. Ama bütün bunlar çapraşık ve karışık bir ifade ile olur. Altaylıların bir şaman duası şöyledir:

“Güneş dolaşamaz çelik dağ, ay dolaşamaz altın dağ
Aba ormanlarının örtüsü olan mukaddes büyük dağın.
Büyüklerimiz ve atalarımız sana ibadet etmişlerdir.
Bir defacık olsun Takdis eder mi teveccüh gösterecek mi?
Ellerle tutulan hak ve ardı kesilmeyen hisse.
(Kısmet veren) Beşik canını yavruları yaratan

⁵ Yuguşeva, Nadya. Altaylarda Şamanlık ve Anadolu Yansımaları, www.bilinmeyenturktarihi.com

Tanrı, güttüğümüz sürülere ket ver! Yurda, ahaliye refah versin. Ey kutsal büyük a kara kaya! Kutsal büyük Altay'a ulaşsın! Yargı hüküm yerine biriksin, bir hükmünü lehimize halledecek mi? Bereket refah verir mi? Her buudak, engel de konuşup, büyük Altay'a ulaşsın! Mübarek büyük Altay'ın hüküm yeri katarlar verilecek yeri! Kopmamak kesilmemek, devam etmek için his veren, yıpranmamak için karar veren ak rahat sağlayan sen, atalarımız, büyük babalarımız zamanında Tanrı olarak yükselmişsin, yer ve deniz yaratıldığı zaman atalarımız ve analarımız sen Tanrısın diye yukarı kaldırmışlar. Sonra hisse kısmet ve yargı hüküm yaratıcısın, kopanları bağlayıcısın.

Yıprananları sağlamlaştırmışın, akbaşlılar bir merhametin bereketin erişir mi? Mukaddes büyük Altaydan ses ilham alıp ses veren Altayın dağlarıyla konuşan sen! Göbeklileri yaradan, kirpiklilere suret veren, güttüğümüz sürülere bereket veren sensin. Güneş dolaşamaz kadar geniş çelik dağım, ay dolaşamaz altın dağım, yere dayanıp secde edip

sarayına girebilir miyim? Elâ gözlerle görebilir miyim? Aya benzer kulaklarla işitebilir miyim? Altın yargı, iyi hüküm versen ne olur? Ak, mübarek yürek yıprandı, az halk yorulurdu, ezildi. Mukaddes Altayım! Refah ve bereket versen ne olur? Göbeklerimize kir kondurmasan. Kirpiklerimize yaş düşürmesen ne olur? Altın yargı göndersen ne olur? Kesilmeyecek kısmet biçip versen ne olur? Esenliğe, sağlığa bereket versen ne olur? İmdi gelecek yıla bereket versen ne olur? Gümüş olmuş yargısını çıkarsa ne olur? Büyük Altayım, sana baş olsun secde ediyorum! Altın yargısını vere dursun! Her zaman ibadet ediyoruz. Tanrımızı bırakmayız. Aylı, güneşli Ayaz hakan, çaputlarla süslenmiş mübarek bozkır!

Yapraklı mübarek kayın ağacı! Alevlerin Hakan Ayaz'a ulaşmış, dumanın karaya ve denize yayılmış, sabah çıkan güneşten ışık almış, akşam çıkan aydan ışık almış, yol şaşıranı kavuşturan, Alevli ateşimin sahibi ruh! dumandan işlenmiş ocak, sıcak yanan güçlü alev! Ayaz hakanın parça ayın ve güneşin payı, altın yargı sen sor, alevli ateşe ulaştır! Halkalardı

arkası kesilmeyen kismet ver! Her zaman ala dursun; yıldırım Tanrısından ses ala dursun, halka bereket yetiştirip dursun! Alevli ateşin sahibi ruhu! Al alevin ulusu! Ayrılmaz can taratmış, doğru yoldan şaşmaz ruha biçim vermiş. Alevli ateş sahibi Ak Yayık! Gökte Tanrı! Bunun için yalvarırım. Ülgen beyden ayrılmış olan üç basamaklı Bay Karşıt! Geçmiş uluslar yaratıldıkları ve kadim dinimiz meydana geldiği zaman atam Ülgen! diye yalvarmışlardır. Bunların arta kalan torunları bizler yine o dinde bulunuyoruz. Kara ve denizlerin yaratıldığı zamandan ve yedi babadan beri tuttuğumuz dindir bu din. Atamız çakmak taşıyla yakmış alevli ateş, anamız kendi eliyle gömmüş taş ocak, hakana parlak gökyüzüne doğru süratle yükselen boz duman.

Çakmak taşıyla yaktığım sıcak alevli ateşim, bütün dünyayı dolaşır! Ak Yayık'tan Altay yargı istesin, aydan ve güneşten bereket yetişsin, Alevli ateşe ulaşsın! Aygır yeleli hakan, Çaptı Hakan sağ kulağıyla dinleyerek, sağ gözü ile görececek bakacak olursa, halinden biten (elde edilen) bu malımdan Çaptı

Hakan diyerek veriyorum kurban ediyorum. Bu malımı kurbanımı aygır yeleli Çaptı Hakan alacak kabul edecek olursa, bu kadehim alçı düş-sün! Bunu almayacak, gereği yok diyecek olursa, baş aşağı düşsün! Kurbanı ulaşsın! Mübarek borcumuz ödesin! Bu hazırladığım nesnelerden bana çok hazırlayıp versin! Burunlu hayvanı kurban ediyorum, yakalı elbise den hazırlayıp veriyorum Vergi vermeye mecbur olan kişinin sıkıntı ve acı görmemesi için veriyorum. Malıma mal katılsın nüfusuma nüfus katılsın, diyorum. Böyle verecek mi acaba? Aksakallı atam kapan tuzak yapmış, ay avlarken azık ve pay kısmet vermiş. Beslenecek çocuk canını yaratmış, çoğalacak olan sürülerin canını yaratmış mukaddes Altay yer-suyum! Deve yeleli geniş Altay!

Bin kulaklı yer-suyum! Mukaddes Altay, Çaptı Hakan, bunları soruyorum diliyorum! Ay ve güneşim olan Şulmuslar, bulut gözlü Buğra Hakan! Buz ayaklı bey kişi! Bulut tay Buğra! Mukaddes ve hepsi birbirine müsavi olan üç Yelbis! Ölen adam bulunan eve girmeyen, ayaz semaya şekil veren, üç boynuzlu kara

kaya Altayım! Süt Göl'ün kara buğrası! Ağaran gökte yıldız. Ak atamdan dökülmekte. Ala şahin tam önümde bağırsın, boz kartal iki omzunda bağırsın, boz kartal iki omzumda seslensin! Yezim dağından uzanan Çuyuk kam Eneğe ve Kadıl büyüklü küçüklü iki hemşire kamlar! Alaş Dağı ile Kemdik Dağı'na dayanmışlar. Ebedi göklerin kenarlarında kışlarım geçirmişler. Amcam kam Sanızak'a Mavi Ayaz adı verilmiş, Tanrılı ilahi kam denilmiş, ata Burkan denilmiş, Abu Kaan Dağı'na dayanmış, altın gölde yıkanmış amcam Sangızak! Yezim Dağı'na basmış, Sümer Dağı'na yaslanmış, ak ülbürek çaput yelpaze edinmiş, ak yalagası külahındaki kuş tüyleri dökülmüş, ay ve güneşe dua etmiş, benim mübarek dayım Sergey Semenek!

Dolaştığın bu yurt rahat olsun! Hiçbir zaman yaklaştırma, iyi ol-sun! Hem ben Tanrısına ibadet ederek kamlayarak dua ettim. Böylece kendi obama döneyim diye düşünüyorum. Yer üstünde Yüzünde ne kadar halk varsa o kadar iyilik versin. Şimdi obama

dönüyorum. Kollarımız arasında tutacağımız, kucaklayacağımız beşik canı kutu versen ne olur ya Rabbi!

Çadır-çevir sallamaya şaltırak canı yeni taylar versen ne olur? Kaplan dol-duran sağıma bereketli süt versen, ne olur ya Rabbi? Büyük yoğurt kaplan daima dolu bulunsa, mayası kesilmese ne olur? Dar otlaklar geniş, tayları bağlayan kısa bağlar uzun olsa ne olur ya Rabbi? Bu aylı ve güneşli Ayaz hanımız parlak gök, ormanlı, taşlı Altayımız! Yalvarmağa, ağlamaya bizi mecbur etme! Günahlarımız çoktur. Altay Tanrımızdır, diyerek yalvarıyorum. Nüfusumuz çoğalacak mı? Ölümsüz hayat diliyoruz, sönmeyecek ateş, ocak diliyoruz. Çok yalvarıyoruz, çok yakarıyoruz. Sersem ulus olan kötü ruhlar Körmös'ler bize baskınlar yapıyor!...⁶

⁶ www.bilinmeyenturktarihi.com

YARATILIŞ DESTANI

Sibirya'da yaşayan Türk toplulukları arasında dünya ve insanın yaratılışı hakkında birçok destan saptanmıştır. Bu destanlar, ayrıntılardaki kimi küçük ayrılıklar dışında temel olarak birbirlerine benzemektedir. Dünyanın ve insanın yaratılması, insanın cennetten kovulması konusunda Sümerlerin dini ile Tengri dini arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bir kaç değişik biçimi bulunan Sümer yaratılış destanı da her ne kadar “tanrılar” (ya da “iyeler”) ile süslü olsa da, oldukça mecazi bir anlama sahiptir.

Sümer mitolojisine göre başlangıçta yalnızca su vardır. Daha sonra gök ile yer birbirinden ayrılmıştır. Sümer inancında gök ve yer henüz yokken Ab-Zu

(ZU.AB) vardı. Sümerce *ab* “deniz/su”, *zu* da “bilmek/öğrenmek” ve “derin” anlamlarına gelir, yani Ab-Zu, “derin su” demektir. Ab-Zu'nun diğer adı da yine “yeraltı suyu” anlamına gelen Engur'dur. Ab-Zu'dan An (gök) ve Ki (yer) meydana gelir. An, göktür, yani evren, Ki ise yer, yani dünyadır. Gök (evren) Sümerlerin inandıkları tek tanrıdır. Sümerlerin evrenin yaratılış “bilimi” ya da “mistisizmi” bu kadardır. Ancak günümüzde de bilim, evrenin yaratılış konusunda Sümerlerden pek fazla ileriye gidememiştir. Bugün tüm bilimciler tarafından kabul edilen tez, Büyük Patlama (Big Bang) teorisidir. Bu teoriye göre yaklaşık 13,8 milyar yıl önce bir bilye büyüklüğündeki aşırı sıcak ve yoğun bir kütlenin patlamasıyla evren oluşmuştur. Günümüz bilimcilerinin Sümerlerden daha “ileride” oldukları nokta ise, suyun yerini ateşin almış olmasıdır.

Türk yaratılış destanlarına göre de, başlangıçta yalnızca su vardır, yer ve gök daha sonra yaratılmıştır: “Herşeyden önce su vardı. Yer, ay, gök, güneş yoktu.” ya da “Gök yoktu, yer yoktu. Yalnızca sonu olmayan

bir deniz vardı.” Sonra da gök ve yer yaratıldı: “Tanrı Kişi’ye ‘Suya dal, suyun dibinden toprak çıkar!’ diye buyurdu. Kişi, suyun dibinden çıkardığı toprağı Tanrı’ya götürdü. Tanrı, Kişi’nin getirdiğı toprağı suyun üzerine serperken ‘Yer olsun!’ diye buyurdu. Buyruk yerine geldi, yeryüzü yaratıldı.” ya da “Uçsuz bucaksız suyun içinden Ak Ene (Ak Ana), süzölüp Tanrı’nın karşısına çıktı ve üç kez ‘Yarat!’ dedi. Tanrı ‘Yer yaratılsın!’ dedi, yer yaratıldı, ‘Gökler yaratılsın!’ diye buyurdu, gökler yaratıldı.”

Sümer inancında An (gök) ile Ki’nin (yer) birleşmesinden “yel bey” demek olan En-Lil (en=bey/yönetici, lil=yel, rüzgar) meydana gelir ve yeri (dünyayı) ele geçirir. Bu da oldukça bilimseldir, Sümerlerin yelin (atmosferin) su, toprak ve gökten oluştuğunu düşünmüş olmaları hiç de ilkel değildir. Günümüzde bile atmosferin su buharı ve gazlardan oluştuğı sanılmaktadır. Bugünkü bilim, atmosferin 3,5 milyar yıl kadar önce olasılıkla karbondioksit, karbonmonoksit, su buharı, azot ve hidrojen gibi gazlardan oluştuğunu var saymaktadır. Dünyada da

yaşam, atmosferin oluşumundan sonra başlamıştır, yani atmosfer dünyayı (yeri) “ele geçirmiştir”. Daha sonra da Sümer inanç sisteminde, bugün “tanrılar” olarak adlandırdığımız çok sayıda iye ortaya çıkmaktadır. Bunlar da evrendeki ve yeryüzündeki tüm varlıkların sahipleridir. Bu iyelerin en önemlileri ise En-Lil ve “yer bey” demek olan En-Ki’dir (en=bey, ki=yer, kır).

Sümer mitolojisinde insanın tanrılara hizmet etmesi için yaratıldığı anlatılır. En-Ki, Ab-Zu’nun temsilcisi olan Namma’ya (ya da Nammu) Ab-Zu’nun üstündeki topraktan (balçıktan) insanı yaratmasını önerir. Sümerce *namma* ya da *nammah*, “ululuk”, “yücelik” anlamına gelir. Diğer iyelerin bu işte kendisine yardımcı olacaklarını söyler. Nammu, iyelere benzeyen ancak onların ölümsüzlük yeteneklerine sahip olmayan insanı balçıktan yapar, sekiz tane iye ise bu yaratma işinde ona yardımcı olur. Böylece insan da gök (evren) ve yer (dünya) gibi sudan yaratılır; ancak insanın ham maddesi suyun içindeki yumuşak balçıktır. Daha sonra erkeğe ait “ti”

kullanılarak (“ti”, Sümercede “kaburga” ve “ok” anlamlarına gelmektedir) kadın yaratılır. Türk destanlarında da insanın yaratılışı benzerlik gösterir, insan topraktan, suyun üstündeki balçıktan yaratılmıştır. Türk yaratılış destanında Tanrı deniz yüzünde toprak parçası görür. Bu toprağa “insan olsun” der, o da insan olur. Adı Erlik’tir. Erlik kendini Tanrı ile bir tutmaya kalkınca, Tanrı onu lanetleyip yerin altına gönderir ve etleri çamurdan, kemikleri kamıştan (ya da etleri topraktan, kemikleri taştan) 7 insan (ya da 7 erkek, 4 kadın) daha yaratır. Başka bir Altay destanına göre de Tanrı kadını erkeğin kaburgasından yaratır.

Türk yaratılış destanlarında Semitik dinlerdeki gibi Adem ile Havva, cennetten kovulma gibi olaylar bulunmaktadır. Cennetten kovulmanın nedeni, yaratılanların gururları ve Tanrı ile yarışmak istemeleridir. Bir çok araştırmacıya göre bunlar Türk destanlarına Semitik dinlerden geçmiştir. Ancak bu tür ayrıntıların Semitik dinlere Sümer mitolojisinden geçtiğini hatırlarsak, Türk yaratılış destanlarındaki bu ayrıntıların orijinal olduklarını anlayabiliriz. Sümer mitolo-

jisine ait birçok unsur, Semitik kutsal kitaplara konu olmuştur. Bunlar, gök ve yerin birbirine bitişikken sonradan ayrılması, her şeyin sudan yaratılması, insanın balçıktan Tanrı'ya ve iyelere benzer biçimde yaratılması, kadının erkeğin kaburgasından yaratılması, ilk insanların binlerce yıl yaşaması, insanın gökteki bilgiye ulaşmak için çabalaması ve bunun Tanrı'yı ve iyeleri sinirlendirmesi, tufan, gemi yapımı ve her canlıdan bir çiftin gemiye alınması vb. başlıca temalardır.

Altaylarda geçen yüzyılın başında Rus araştırmacılar tarafından hazırlanıp yazıya geçirilen destanlar da Sümer destanları gibi tüm “ilkselliklerini” ve “ilkelliklerini” korumaktadır. Rus araştırmacılara göre Türklerin inanç sistemi çok tanrılıdır. Bu araştırmacılar Tanrı ile iyeleri birbirine karıştırıp, Türk inanç sistemine “çok tanrılı” bir nitelik vermeye çalışmışlardır. Amaçları, bu “çok tanrı” inancındaki Tengrici Türkler arasında Hristiyanlığı yayma çabalarına bir kılıf uydurabilmek olmuştur.

Altaylı şaman Nadya Yuguşeva şöyle demektedir:

“Şimdi ise Altaylıların inancını size biraz anlatayım. Kamlık inancı, çok eski zamanlardan beri devam eden ve nesiller değiştirerek bugünlere kadar ulaşmış bir inanç. Altay Türkleri bu inançtan başka inanç tanımamışlar ve eski haliyle bugüne kadar getirmişlerdir. Kamlık inancını öğrenmek, anlamak, incelemek amacıyla Dağlık Altay’a birçok bilim adamı gelip incelemelerde bulunmuşlardır. Bir zamanlar, bu inancı unutturmak ve hatırlanmayacak hâle getirmek için birçok kişi uğramış, buna karşın o, Anohin’in kitaplarında ve yaşlıların kalbinde kalmış, varlığını korumuştur. Kamlık inancı ile ilgili ne kadar çok kitap okursanız okuyun, bu inanç kitaplardan okunarak anlaşılabilir kadar kolay değildir. Kamlığın kaç yaşında olduğu sorusuna kimse cevap veremez. Ben, bu inanç gökyüzüyle, ayla, güneşle, yıldızlarla yaşıttır, diyebilirim. Benim kulaktan kulağa öğrendiğime göre, 2000 ya da 1500 yıl önce Altaylılar, kitaplı bir toplumdur. Bizim “Sudur bitçig” (Kutsal Kitap) adlı

kitabımızı Hristiyanlar yok etmiş. Ben Altay Türklerindeki sayısı 12 olan kamlardan birisiyim.

Altaylılar eskiden beri bu inancına saygılıdır. Tarih boyunca birçok milletler, insanlar, onları ve inançlarını yok etmeye çalışmışlardır. Belki yaşanan ortamdan dolayı inançlarımız yok olmamış. Örneğin 1800'lü yılların başından itibaren Rus misyonerleri Altay'a gelmeye başlamışlar. Altay halkı o zamanlarda sıkıntı, korku içinde yaşıyordu. Kilise papazları, planlı bir Hristiyanlaştırma dönemi başlatmışlar. Bir yılda, yaklaşık 100-200 "kırlıktaki yerli" dedikleri Altay Türkünü Hristiyan yapıyorlarmış. Yalan söyleyerek, onları kiliseye götürürlermiş. Bu olmazsa korkutarak, o da olmazsa tarlalarına Çar askerlerinin zoruyla el koyarak, dağlara sürgüne gönderirlermiş. Asker gücüyle halkı bir yere toplayıp, kutsal su dedikleri suyu süpürgeyle üstlerine dağıtıp, su kime değdiyse o Hristiyan oldu, derlermiş. Hastalara ve yoksullara yardım ederek, onları Hristiyan yapıyorlarmış. Hristiyan olanlara ise, yine zorla Rus adlarını

veriyorlardı. Bu Rus adı verme yöntemi Sovyetler zamanında da vardı.

Rusya'nın Çarlık dönemlerinde ve tabii ki Sovyetler zamanında, Kamlık inancı yok edilmeye çalışılmıştır. Halkın inancını unutturmak için en çok teri, kilise papazları dökmüştür. Şimdi ise, çeşitli din ve dinî akımların adamları çok gelip gidiyor. Son zamanlarda, Budistler bizim dine geçerseniz hayatınız değişir, diye propaganda yapmaktalar. Üniversiteye giremeyenlere burs sağlayarak 'Budizm eğitimi' veriyor. Gençler bir yıl sonra ellerine 'Budizm eğitimi' gördüklerine dair diplomalar alıp, evlerine dönüyor; Budizm'i Altay'a yaymaya çalışıyorlar. Kam olan birisinin elinde, kendini koruyabilecek ne diploma, ne de sertifika var. Onlar, yasalarla da kendini koruyamamaktadır. Bugün böyle olduğu gibi, geçmişte de bu böyleydi. Gelecekte ise ne olacağını ancak Tanrı bilir. 1900'lü yıllarda Altay'ın Kızıl-Özök bölgesinde bütün kamları kapalı bir yere toplayıp diri diri yakmışlar.

Ama içinden gelen sesi dinleyen halk, inançlarını değiştirmiyor.”¹

Son dönemlerde Tengricilik'teki yaratılış destanları hakkında yeni bir ayrıntılı araştırma yapılmadığı için, Rus araştırmacıların hazırlamış oldukları destanların doğruluk derecesini bilemiyoruz. Bu konuda sonradan yazılan kitap ya da makaleler Rus araştırmacıların yazdıklarından yeni ya da değişik bir şey içermemektedir. Kaynaklar hemen hemen yalnızca Radlov ve Verbitski'nin araştırmalarıdır. Ancak Rus araştırmacıların yapmış oldukları tüm çarpıtmalara karşın, destanların hepsinde de tek bir yaratıcı tanrının varlığı açıkça gözükmemektedir. Her ne kadar Rus araştırmacılara göre Tanrı; Kayra Han, Kuday, Kurbustan, Ülgen, Bay-Ülgen gibi adlar taşıyor olsa da Tanrı'nın adı Tuvalılarda “Azar Tenger” (Gök Tanrı), Sahalarda “Ürüng Tangara” (Ak Tanrı), Hakaslarda Ah Huday (Ak Tanrı) ve Altaylılarda da “Altay Kutay”dır (Altay Tanrısı). Tanrı ile Erlik'in (iyi ile

¹ Yuguşeva, Nadya. Altaylarda Şamanlık ve Anadolu Yansımaları, www.bilinmeyenturktarihi.com

kötünün) arasında sürekli bir mücadele vardır ve Tanrı'nın galibiyeti ile sonuçlanır. İyi ile kötünün ya da aydınlık ile karanlığın mücadelesini diğer eski Türk dinleri Zerdüştlük ve Mani dininde de görüyoruz.

Rus araştırmacılar tarafından Altaylarda derlenen yaratılış destanları özetle şöyledir:

Birinci yaratılış destanı

Herşeyden önce su vardı. Yer, ay, gök, güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile Kişi vardı. İkisi de birer kara kaz gibi su üzerinde uçuyorlardı. Tanrı bir şey düşünmüyordu. Kişi, yel çıkarıp suyu dalgalandırdı; Tanrı'nın yüzüne su sıçrattı. Bunu yapınca da kendisinin Tanrı'dan güçlü olduğunu sandı; daha yüksekte uçmak istedi. Ama uçamadı; suya düşüp dibe battı. Boğulmak üzereydi. "Bana yardım et!" diye bağırp Tanrı'dan yardım istedi. Tanrı "Yukarı çık!" dedi, o da sudan çıkıverdi. Sonra Tanrı, "Sağlam bir taş olsun!" dedi. Suyun dibinden bir taş yükseldi. Tanrı ile Kişi, taşın üzerine oturdular. Tanrı, Kişi'ye

“Suya dal, suyun dibinden toprak çıkar!” diye buyruk verdi. Kişi, Tanrı’nın buyruğunu yerine getirdi. Suyun dibinden çıkardığı toprağı Tanrı’ya götürdü. Tanrı, Kişi’nin getirdiğı toprağı suyun üzerine serperken “Yer olsun !” diye buyurdu. Buyruk yerine geldi, yeryüzü yaratıldı.

Tanrı, yine Kişi’ye “Suya dal, suyun dibindeki topraktan çıkar!” diye buyruk verdi. Kişi, suya daldığında, bu kez kendim için de toprak alayım diye düşündü. İki avucuna da toprak doldurdu; bir avucundakini Tanrı’dan gizlemek için ağzına attı. Dileğı, Tanrı’dan gizli kendine göre bir yer yaratmaktı. Avucundaki toprağı getirip Tanrı’ya uzattı. Tanrı, toprağı suyun üzerine serpip genişlemesini buyurdu. O’nun suya serptiğı toprak gibi, Kişi’nin ağzındaki toprak da büyüyüp genişlemeğe başladı. Kişi korktu; soluğı kesildi. Kaçmağa başladı. Ancak, nereye kaçsa yanı başında Tanrı’yı buluyordu. O’ndan kaçamıyordu. Çaresiz kaldı, Tanrı’ya yalvarmağa başladı: “Tanrı! Gerçek Tanrı! Bana yardım et” diye yalvardı. Tanrı, Kişi’ye “Ağzındaki toprağı ne için sakladın”

dedi. Kişi, “Kendime yer yaratmak için saklamıştım” diye yanıt verdi. Tanrı da, “Öyleyse at ağızından ve kurtul” dedi. Kişi’nin ağızındaki toprak yere dökölürken küçük tepeler oluştu. Tanrı, “Artık sen günahlı oldun” dedi, “Bana karşı geldin. Kötölük düşündün. Bundan sonra sana uyanlar, senin gibi kötölük düşünenler senin gibi kötü kişi olacak; bana uyanlar ise iyi ve pak kişiler olacak, güneş ve aydınlık yüzü görecek. Ben, gerçek Kurbustan adını almışımdır; bundan sonra senin adın da Erlik olsun. Günahlarını benden saklayanlar senin adamın olsun, günahlarını senden saklayanlar benim adamım olsun”.

Yeryüzünde, dalsız budaksız bir ağaç yeşerdi. Tanrı, bu dalsız budaksız ağaçtan hoşlanmadı. “Dalları, yaprakları olmayan ağaca bakmak güzel değıl. Bu ağacın dokuz dalı olsun!” dedi. Dalsız budaksız ağaç birden dokuz dallı oldu. Tanrı, “Dokuz dalın herbirinin kökünden, birerden dokuz kişi türesin; bunlar dokuz ulus olsun!” dedi. .

Erlik, bunlar olurken büyük bir gürültü duydu. Nedir acaba diye düşündü. Tanrı'ya gürültünün nedenini sordu. Tanrı, "Ben bir kaganım, sen de kendince bir kagansın. İşittiğin gürültüyü yapanlar benim ulusumdur!" dedi. Erlik, Tanrı'dan bu ulusu kendisine vermesini istedi. Tanrı, "Olmaz!" diye karşıladı; "Sen git kendi işine bak!". Erlik'in canı sıkıldı. Hele bir gidip şu insanları göreyim diyerek kalabalığın yanına vardı. Orada insanlardan başka yaban hayvanları, kuşlar ve daha nice yaratıklar vardı. Erlik, Tanrı bunları nasıl yarattı acaba, bunlar ne yer, ne içerler diye düşündü. O düşünce dursun, insanlar ağacın yemişlerinden yemeğe başlamışlardı. Erlik baktı ki, insanlar ağacın yalnızca bir yanındaki yemişleri yiyorlar, öte yandakilere ellerini sürmüyorlar. İnsanlara bunun nedenini sordu. İnsanlar, şu yanıtı verdiler: "Tanrı bize şu yandaki dört dalın yemişini yemeği yasakladı. Biz yalnızca Tanrı'nın izin verdiği, ağacın doğusundaki yemişlerden yiyoruz. Şu gördüğün yılan ile köpek, yasak yemişleri yemememiz için bekçilik ediyor. Bundan sonra Tanrı göğe çıktı. Beş dalın yemişi de bizim aşımız oldu."

Bu yanıt, Erlik'i sevindirdi. Erlik Körmös, insanlardan Törüngey denilen erkeğe yaklaştı. Ona "Tanrı size yalan söylemiş. Asıl, yasakladığı yemişlerden yemeniz gerekir. Onlar daha tatlıdır. Bir deneyin; göreceksiniz" dedi. Erlik, uyumakta olan yılanın ağzına girdi; ağaca çıkmasını söyledi. Yılan, ağaca çıkıp yasak yemişlerden yedi. Törüngey'in karısı Ece, yanlarına geldi. Erlik, Törüngey ile Ece'ye de yasak yemişlerden yemelerini söyledi. Törüngey, Tanrı'nın sözünü tutarak yasak yemişlerden yemedi. Karısı Ece dayanamadı, yedi. Yemiş çok tatlı idi. Alıp kocasının ağzına sürdü. Törüngey ile Ece'nin tüyleri birden döküldü. Utandılar. Kaçıp, herbiri bir ağacın ardına saklandılar.

Derken Tanrı geldi. Bütün ulus, kaçışıp bir köşeye gizlendi. Tanrı, "Törüngey! Törüngey! Ece! Ece! Neredesiniz" diye haykırdı. Törüngey ile Ece "Ağaçların arkasındayız" dediler, "Karşına çıkamıyoruz, utanıyoruz". Sonra, olanları bir bir anlattılar. Tanrı, bildiği şeyleri duymanın öfkesi içinde herbirine ayrı cezalar verdi. "Şimdi sen de Körmös'ten

(Şeytan’dan) bir parça oldun” diyerek yılanı ilk cezayı verdi. “İnsanlar sana düşman olsun; seni görünce vurup, ezip öldürsünler!” dedi. Ece’ye döndü, “Sen, Körmös’ün sözüne uydun. Yasak yemişi yedin. Cezanı çekeceksin. Çocuk doğuracaksın. Doğururken de acı çekeceksin. Sonunda öleceksin, ölümü tadacaksın”. Törüngey’e de şöyle dedi: “Körmös’ün aşını yedin. Benim sözümü dinlemedin, Körmös Erlik’in sözüne uydun. Onun adamları onun dünyasında yaşar, karanlıklar dünyasında bulunur. Benim ışığımdan yoksun kalır. Körmös bana düşman oldu; sen de ona düşman olacaksın. Benim sözümü dinleseydin, benim gibi olacaktın. Dinlemediğin için dokuz oğlun, dokuz da kızın olacak. Bundan sonra ben, insan yaratmayacağım. Artık, insanlar senden türeyecek.”

Tanrı, Erlik’e de kızdı. “Benim adamlarımı niçin aldattın?” diye sordu öfkeyle. Erlik “Ben istedim, sen vermedin” dedi, “Ben de senden çaldım. Artık, hep çalacağım. Atla kaçarlarsa ise düşürüp çalacağım. İçip içip esirler (sarhoş olurlar) ise birbirlerine düşürüp döğüştüreceğim. Suyu girseler, ağaçlara çıksalar bile

yine çalacağım". Tanrı da, "Öyleyse; dokuz kat yerin altında ayı, güneşi olmayan karanlık bir dünya vardır. Seni oraya gönderiyorum" diyerek Erlik'i cezalandırdı. Her şey bitince, bütün insanlara birden şöyle dedi: "Bundan sonra kendi yemeğinizi kendiniz kazanacak, gücünüzle elde edeceksiniz; benim yemeğimden yemek yok. Artık, yüz yüze gelip sizinle konuşmayacağım. Bundan sonra size May-Tere'yi göndereceğim".

May-Tere, insanlara birçok şey öğretti. Arabayı da May-Tere yaptı. Ot köklerini, yenilebilecek otları insanlara öğretti. Erlik, May-Tere'ye yalvardı: "Ey Gök Oğul, bana yardım et. Tanrı'dan izin dile. Yanına çıkmak istediğimi söyle. Yardım et bana". May-Tere, Erlik'in dileğini Tanrı'ya ilettil. Tanrı aldırış etmedi. May-Tere, altmış yıl yalvardı. Sonunda Tanrı, Erlik'e haber gönderdi: "Düşmanlıktan vazgeçersen, insanlara kötülük etmezsen sana izin veririm, yanıma gelirsin!" Erlik, söz verdi. Tanrı'nın katına çıktı. Baş eğdi. "Beni kutsa. Bana izin ver, ben de kendime gökler yapayım" diye yalvardı. Tanrı, izin verdi. Erlik, kendisi için

gökler yaptı. Adamlarını topladı, yaptığı göklere yerleştirdi; kendisi de başlarına geçti. Çok kalabalık oldular. Tanrı'nın en sevgili kullarından olan Mangdaşire, bu duruma çok üzüldü. Üzüntü içinde düşündü: "Bizim öz kişilerimiz yeryüzünde sıkıntı çekip yoruluyor. Erlik'in adamları ise, göklerde keyfedip duruyor." Mangdaşire, bu üzüntü içinde Erlik'e savaş açtı. Erlik, daha güçlü çıktı. Ateş ile vurup Mangdaşire'yi kaçırdı. Mangdaşire, Tanrı'nın katına çıktı. Tanrı, "Nereden geliyorsun?" dedi. Mangdaşire, "Erlik'in adamlarının gökte oturması, bizim adamlarımızın ise yeryüzünde binbir güçlük içinde yaşamaları ağırıma gitti. Erlik'in yandaşlarını yere indirmek, göklerini başına yıkmak için Erlik'le savaştım. Gücüm yetmedi, o beni kaçırdı" diye yanıt verdi. Tanrı, üzülmemesini söyledi. "Erlik'e benden başka kimsenin gücü yetmez" dedi, "Erlik'in gücü senden çoktur. Ama gün gelecek, senin gücün Erlik'in gücünden üstün olacak". Mangdaşire'nin yüreği serinledi, rahat rahat uyudu.

Gün geldi, Mangdaşire güçleneceğini anladı. O gün Tanrı, Mangdaşire'yi yanına çağırdı. "Var git. Güçlendin artık. Erlik'in göklerini başına yıkacak güce kavuşturdum seni. Dileğine ereceksin" dedi, "Sana, kendi gücümden güç verdim". Mangdaşire şaşırды: "Yayım yok, okum yok. Kargım yok, kılıcım yok. Kupkuru bir bileğim var. Yalnız bilek gücüyle Erlik'i nasıl yok edebilirim?" dedi. Tanrı, Mangdaşire'ye bir kargı verdi. Mangdaşire, kargıyı alıp Erlik'in göklerine gitti. Erlik'i yendi, kaçırdı; göklerini kırdı geçirdi. Erlik'in gökleri parça parça oldu, yeryüzüne döküldü. O güne değin dümdüz olan yeryüzü, o günden sonra kayalıklarla, sivri dağlarla doldu. Görklü Tanrı'nın özene bezene yarattığı güzelim yeryüzü eğri büğrü oldu. Erlik'in bütün yandaşları yere döküldü; suya düşenler boğuldu, ağaca çarpanlar sakatlanıp can verdi, sivri kayaların üstüne düşenler öldü, hayvanlara çarpanlar hayvanların ayakları altında kaldılar.

Erlik, varıp Tanrı'dan kendine yeni bir yer istedi. "Benim göklerimin yıkılmasına sen izin verdin; barınacak yerim kalmadı" dedi. Tanrı, Erlik'i yerin

altındaki karanlıklar ülkesine sürdü. Üzerine yedi kat kilit vurdu. “Burada gün ışığı, ay ışığı görmeyesin. Üzerinde sönmez ateşler olsun. İyi olursan yanıma alır, kötü olursan daha derinlere sürerim” dedi. Bunun üzerine Erlik, “Öyleyse ölmüş kişilerin canlarını bana ver; gövdeleri senin olsun, canları benim” dedi. Tanrı, “Yo, onları sana vermeyeceğim” dedi, “İstiyorsan kendin yarat”. Erlik eline çekiç, körük ve örs aldı. Vurmağa başladı. Bir vurdu, kurbağa çıktı. Bir vurdu, yılan çıktı. Bir vurdu, ayı çıktı. Bir vurdu, domuz çıktı. Bir vurdu, Albıs (kötü ruh) çıktı. Bir vurdu, Şulmus (kötü ruh) çıktı. Sonunda Tanrı, Erlik’in elinden çekici, örsü, körüğü aldı; ateşe attı. Körük bir kadın, çekiç bir erkek oldu. Tanrı, kadını tutup yüzüne tükürdü. Kadın bir kuş olup uçtu. Bu kuş, eti yenmez, tüyü yelek olmaz Kurday denilen kuştur. Tanrı, erkeği de tutup yüzüne tükürdü. O da bir kuş olup uçtu; adına Yalban kuşu dediler.

Bu olanlardan sonra Tanrı, insanlara “Ben size mal verdim, aş verdim. Yeryüzünde iyi, güzel, pak olan ne varsa verdim. Yardımcınız oldum. Siz de iyilik

yapın. Ben, göklerime çekileceğim, tez dönmeyeceğim” dedi. Yardımcı ruhlarına döndü: “Şal-Yime; sen, rakı içip aklını yitirenleri, körpe çocukları, tayları, buzağları koru. Onlara kötülük gelmesin. Sağlığında iyilik yapmış olanların ruhlarını yanına al; kendini öldürenlerinkini alma. Zenginlerin malına göz dikenleri, hırsızları, başkalarına kötülük edenleri de alma. Benim için, bir de kağanları için savaşıp ölenlerin ruhlarını da yanına al, benim yanıma getir.

İnsanlar! Size yardım ettim. Kötü ruhları (körmösler) sizden uzaklaştırdım. Körmösler size yaklaşırsa, onlara yiyecek verin, ama onların yiyeceklerinden yemeyin; yerseniz, onlardan olursunuz. Benim adımı söylerseniz korumam altında olcaksınız. Şimdi ben aranızdan ayrılıyorum, ama yine geleceğim. Beni unutmayın, geri gelmez sanmayın. Geri döndüğümde iyiliklerinizin, kötülüklerinizin hesabını göreceğim. Şimdilik benim yerimde Yapkara, Mangdaşire ve Şal-Yime kalacaklar; size yardımcı olacaklar.

Yapkara! Gözlerini dört aç. Erlik senin elinden ölenlerin canlarını çalmak isterse, Mangdaşire'ye söyle; o güçlüdür. Şal-Yime! Sen de iyi dinle. Albıs, Şulbus yeraltındaki karanlıklar ülkesinden çıkmasınlar. Çıkarlarsa, hemen May-Tere'ye bildir. Ona güç verdim. O, kötü ruhları koğar. Podo-Sünku, Ay'ı ve Güneş'i bekleyecek. Mangdaşire, yeryüzünü ve gökyüzünü koruyacak. May-Tere, kötülerini iyilerden uzaklaştıracak.

Mangdaşire, sen de kötü ruhlarla savaş. Güç gelirse benim adımı çağır. İnsanlara iyi şeyleri, iyi işleri öğret. Oltayla balık avlamayı, tiyin (sincap) vurmayı, hayvan beslemeyi öğret". Sonra, Tanrı uzaklaştı. Mangdaşire, Tanrı'nın sözlerini yerine getirdi. Olta yaptı, balık avladı. Barutu buldu, sincap vurdu. Gün geldi, Mangdaşire kendi kendine mırıldandı: "Bugün beni yel uçuracak, alıp götürecektir". Bir yel geldi, Mangdaşire'yi uçurup götürdü. Bunun üzerine Yapkara insanlara "Mangdaşire'yi Tanrı yanına aldı. Artık, onu bulamazsınız. Gün gelecek, beni de yanına çağırarak. Nereye isterse oraya

gideceğim. Öğrendiklerinizi unutmayın. Tanrı'nın yargısı budur" dedi.

İnsanları kendi haline bırakıp o da gitti.

İkinci yaratılış destanı

Gök yoktu, yer yoktu. Yalnızca, sonu olmayan bir deniz vardı. Ülgen (Kurbustan), bu denizin üzerinde uçuyordu. Konacak sert bir yer arıyordu, bulamıyordu. Böyle uçarken gönlüne doğdu. Bir ses "Önündeki nesneyi yakala" diye fısıldadı. Ülgen, bu fısıltıyı yineledi. Ellerini öne doğru uzattı. O sırada su yüzüne bir taş çıkmıştı. Ülgen, taşı yakaladı, üzerine kondu. Taşın üstünde ne yapacağını düşündü. Uçsuz bucaksız suyun içinden Ak Ene (Ak Ana), süzülüp Ülgen'in karşısına çıktı ve "Yarat" dedi; üç kez yineledi. Ülgen "Nasıl?" diye sordu. Ak Ene "Yaptım oldu de, yaptım olmadı deme" dedi. Sonra, Ak Ene kayboldu. Bir daha da görünmedi. Ülgen, insanlara şu buyruğu verdi. "Var olana yok demeyin; vara yok diyen de yok olur!".

Ülgen, “Yer yaratılsın!” dedi; yer yaratıldı. “Gökler yaratılsın!” diye buyurdu; gökler yaratıldı. Böylece bütün dünyayı yarattı. Sonra, üç büyük balık yaratıp, yeri onların üzerine yerleştirdi. Balıklardan ikisini yerin kenarına, üçüncüsünü ortasına temel yaptı. Ortada bulunan balığın başı kuzey yönündedir. Bu balık başını eğerse, kuzeyden yayık (tufan) olur. Başını daha aşağı eğerse, yeryüzünde su basmadık bir avuç yer kalmaz. Onun için bu balık, büyük bir zincirle bir direğe bağlanmıştır. Onu, Mangda-Şire yönetir.

Ülgen, dünyayı yaratırken ay ve gün ışığının dokunduğu Altın Dağ’da oturdu. Bu dağ, gök ile yer arasında idi. Dünya’nın yaratılışı altı gün sürdü. Yedinci gün Ülgen yatıp uyudu; sekizin gün kalktı. Bizim Ay ve Güneş’imizin dünyasından başka, doksan dokuz dünya daha vardır. Bunların hepsinde birer uçmag (cennet), birer tamu (cehennem) vardır. Herbirinde insanlar bulunur. En büyük dünya, Han Kurbustan Tengere’dir. Bay-Ülgen, bu âlemin yönetimini yardımcılarında olan Mangızın Matmas

Burkan adlı ruha vermiştir. Bu dünyanın yerinin adı Altın Telegey'dir. Cehennemi, Mangız Toçiri Tamu'dur. Bu tamuyu, Matman Kara adlı bir zebani yönetir.

Doksan dokuz âlemin ortancası, Ezre Kurbustan Tengere'dir. Ezre Tengere'yi, Belgein Keratlu Türün Musıkay Burkan'a verilmiştir. Yerinin adı, Altın Şarka'dır. Cehennemi, Tüpken Kara Tamu'dur. Bu cehennemi Matman Karakçı yönetir. Kişioğullarının bulunduğu bizim dünyamız, en küçük dünyadır. Adına, Kara Tengere Dünyası denilir. Bu dünyayı, May-Tere yönetir. Cehenneminin adı, Kara Teş'tir. Bu cehennemi, Kerey Han yönetir. Bizim dünyamızın üzerinde otuz üç kat gök vardır. Bay-Ülgen, bir gün denize bakarken, suyun üstünde bir toprak parçasının yüzdüğünü gördü. Toprağın üzeri, insan gövdesine benzeyen bir kil tabakası ile kaplıydı. Ülgen, "Bu cansız toprak, kişi olsun!" diye buyurdu. Toprak, kişi oldu. Ülgen, ona Erlik adını verdi; olduğu yere bıraktı. Erlik, giderek Ülgen'i buldu. Ülgen de onu yanına aldı; kendisine küçük kardeş yaptı. Bir zaman sonra Erlik,

Ülgen'i kıskandı. Ondan daha güçlü olmak istedi. Ülgen'e imrendi, "Ben de onun gibi olmalıyım" diye düşündü. Düşüne düşünce Ülgen'e düşman oldu. Ülgen bunun yerine, Mangdaşire'yi yarattı. Sonra da, bizim dünyamızda yedi kişi yarattı. Bunların kemikleri kamıştan, etleri topraktan oldu. Kulaklarına üfledi, can verdi. burunlarına üfledi, akıl verdi. En sonra da, yine bir kişi yarattı ve May-Tere adını verdi. Ona "Bu insanları sen yönet" diye buyurdu.

Üçüncü yaratılış destanı

Önce yer yer su idi ve hiç bir yerde toprak yoktu. O zaman Tanrı suya ak bir kuğu kuşu göndererek bir gaga dolusu su getirmesini buyurdu. Ama suya daldığında kuğunun gagasına bir parça toprak yapışmış olduğundan, kuğu bunu üfleyerek fırlattı. Yoprak parçaları küçük toz zerrelere biçiminde suya düşerek, onun üzerinde yüzmeye başladılar. Bu tozlar büyüyerek ve yayılarak yeri meydana getirdi. Ama arazisi yassı ve düzdü. Tanrı gagası ile toprağı karıştırırsın diye dünyaya ikinci bir kuş gönderdi.

Bu yüzden dünyanın üzerinde dağ ve dereler (vadiler) meydana geldi.. Ancak güzel ve ağaçsız arazi Şeytan'ın hoşuna gitmedi. O da bataklıkları ile birlikte Kara Orman'ı yarattı. Burada yaşayan insanlar yoksuldu. Ve geçinmeleri zordu. Tanrı önce dünyanın üzerinde yalnız yaşayan bir insan yarattı. Bu insan erkekti. Bir gün uyurken Şeytan onun göğsüne dokundu. Bunun üzerine erkeğin kaburgalarından bir kemik büyüyerek yere düştü. Daha fazla uzayınca bundan kadın meydana geldi.

Tufan destanı

Rahip Verbitski'nin derlediği Altay Türklerine ait tufan destanı şöyledir:

Tufan'dan önce yeryüzünün hâkimi Tengiz Han idi. Bu zamanda Nama adlı meşhur bir adam vardı. Tengri Ülgen buna tufan olacağını, insanları ve hayvanları kurtarmak için bir gemi yapmasını söyledi. Nama'nın üç tane oğlu bulunuyordu. Oğullarına gemiyi inşa etmelerini söyledi ve Ülgen'in öğrettiği

biçimde bir gemi yapıldı. İnsanlar ve hayvanlar gemiye alındı. Gökyüzünü sis kaplayıp yerin altından sular fışkırmaya başladı. Gökyüzünden de yağmur yağıyordu. Bir süre sonra sular çekilip, kara parçaları görünmeye başladı. Sonunda gemi bir dağın tepesinde karaya oturdu. Suyun derinliğini öğrenmek için Nama kuzgun, karga ve saksagan gönderdi, ama bunlar dönmedi. Bunun üzerine güvercini yolladı ve güvercin gagasında bir dal ile geri döndü. Nama daha önce gönderdiği kuşları görüp görmediğini güvercine sordu. Güvercin üçünün de bir leşe konup gagaladığını söyledi. Nama onlara kıyamete kadar leş ile beslensinler diye bedduada bulundu. Tufandan sonra Nama, “Yayık Han” adıyla ilahlar arasına girdi. Tufandan sonra Nama, “Yayık Han” adıyla iyeler arasına girdi.

Bir başka Tuva destanında yer bir kurbağanın üzerindedir. Kurbağa kımıldarsa tufan olur. Eski zamanda bu kurbağa bir kere kımıldamış ve denizler dalgalanarak ulu tufan olmuş. Bu felaketi önceden sezen bir ihtiyar demir çivili sal yapmış ve bununla

insan nesli ile hayvanları kurtarmış. Yine diğer bir destanda, tufan olacağını “temir boynuzlu kök teke” haber vermiştir. Bu teke yedi gün dünya çevresinde dolaşmış, acı acı melemiş, yedi gün deprem olmuş, yedi gün dağlardan ateş fışkırmış.

Kıyamet günü

Sibirya Türklerinde dünyanın bir sonunun olduğu ve günün birinde yıkılacağı inancı vardır. Bu inanca göre, yeryüzü yaşamı sürekli değildir; günün birinde sona erecek ve insanlar, hayvanlar, bitkiler yok olacaktır. Bu sona doğru insan soyunda azalma başlayacak, suçlar çoğalacak, günahlar alıp yürüyecek, insanlarda Tanrı korkusu kalkacaktır. İyilik simgesi Ülgenle, kötülük simgesi Erlik arasında oluşacak büyük savaşın sonunda, Ülgen dışında bütün savaşanlar ölecektir. Ülgen bütün canlıların öldüğünü, yeryüzünde kendisinden başka kimse kalmadığını görünce “kalkın ey ölümler” diye bağırarak, bu çağrı üstüne bütün ölümler yattıkları yerden kalkacaktır. Bu

dönem, “İnsanların yeniden dirilmesi” anlamına gelen “kalkancı çak” (kalıcı çağ) olarak adlandırılır.

Altay Türkleri arasında, Kalgançı Çak’ı anlatan iki destan saptanmıştır. Bunlardan biri Televüt Türklerinin, diğeri de Telengit Türklerindir. Televütlerin anlatımı şöyledir: Kalgançı Çak geldiğinde gök demir, yer sarı bakır olur. Hanlar hanlara saldırır, uluslar birbirine kötülük düşünür. Katı taşlar ufalır, sert ağaçlar kırılır. Kişi bir dirsek denli küçük olur, baş parmak denli erkek olur. Erlerin dizgini kısa olur (güçlülerin elinde oyuncak olurlar). Ayak takımı bey olur. Baba çocuğunu, çocuk babasını saymaz. Yaban soğanı pahalı olur. At başı denli altına bir kap yemek verilmez. Ayak altında altın bulunur da onu alacak kimse bulunmaz.

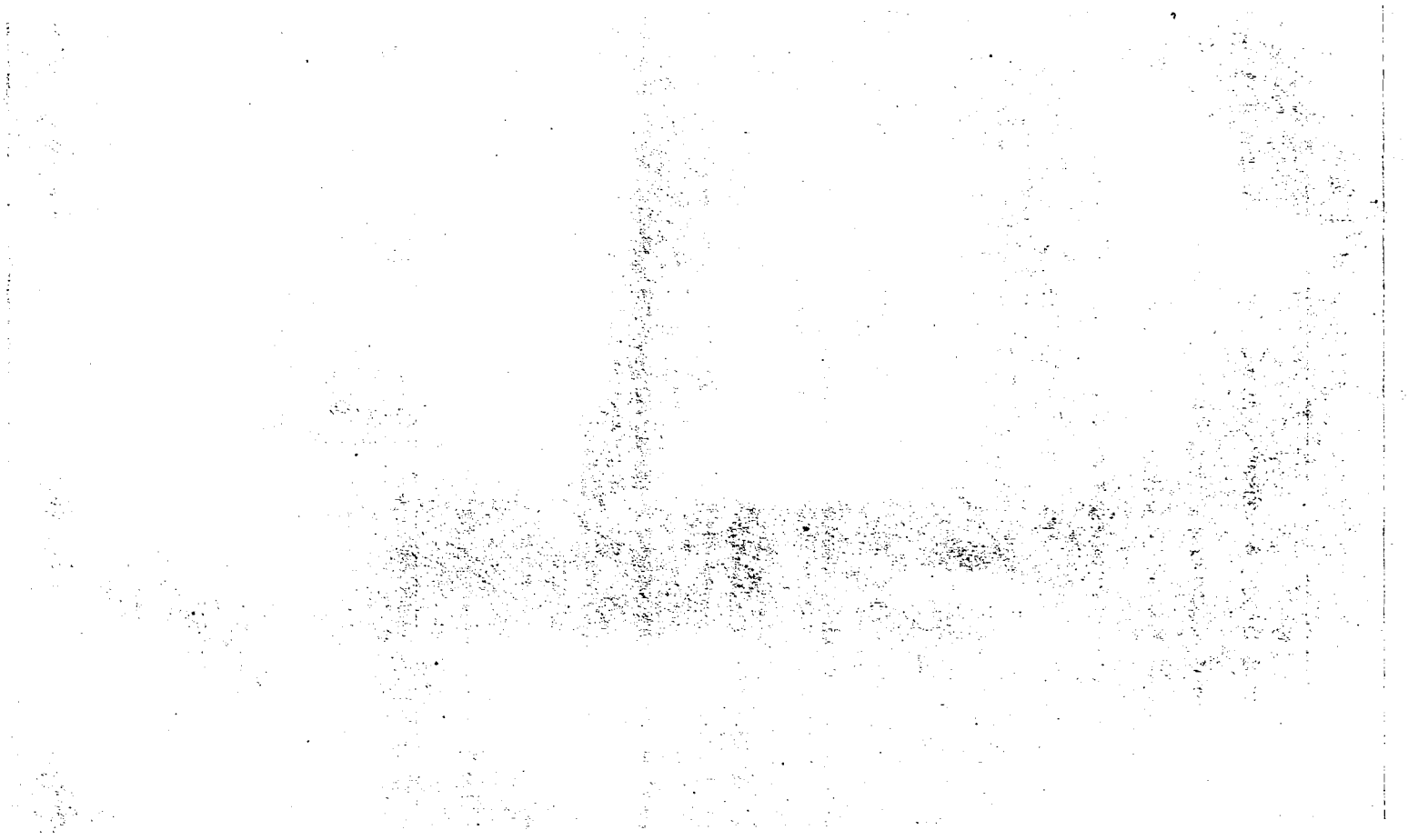
Telengitlerin anlatımı ise şöyledir: Kalgançı Çak geldiği, kara yer odla (ateşle) kaplandığında Büyük Kaan Ata Tanrı (Kayra Kaan Ada Kuday) kulaklarını tıkar. O çağda dünya bozulur, yer ve kişi soyu mahvolur. Fitne ve fesat saçan acımasız yel insanları

heyecanlandırır. Töre bozultur. Tepeler çalkanır, demir üzenginin dibi delinir, çuvaldızın deliği yırtılır. Ulus bozultur. İnsan kara böcek gibi kanatlanır, gözlerine kan dolar. Kara su kanla karışık akar. Yer uğuldar, dağlar sallanır, çukurlar-hendekler yıkılır. Gök gürler kenarı açılır, deniz çalkanır dibi görünür. Yerin altı üstüne gelir. Yosunlar öğütölüp toz olur. Gök sallanıp eteği açılır, deniz dalgalanıp dibi görünür. Deniz dibinden dokuz kara taş çıkar. Dokuz taş dokuz yerinden yarılır; her taştan dokuz çemberli dokuz sandık çıkar; her sandıktan demir atlı dokuz kişi çıkar. Bu kişilerden ikisi başkan olur. Bunların bindikleri atlar Vuruşkan Ulu Sarı adlı olur. Ön ayakları kılıçlı, kuyrukları bıçaklı olur. Ağaca rastlarsa ağacı keser, diriye çarparsa diriye yok eder. İl güne rahat olmaz. Ay ile Güneş aydınlık vermez, ışıksız olur. Ağaçlar kökünden kopar, baba çocuğundan ayrılır, bitkiler mahvolur, soyu kurur. Analar sevgililerinden ayrılır, dul kalır. Yerde köngül denilen bir ağulu ot biter, kökünden sarı çekirge çıkar. Hayvanlara çarparsa hayvanların, insanlara çarparsa insanların kanını sömürür. İşte o zaman Şal-Yime haykırır: Bu yana bak

Mangdaşire! Yardım et! Köngül otunu yok edemedim. Köngül otunun kökünde konur yılan var. Mangdaşire'den ses çıkmaz. Ondan yardım gelmeyince Şal-Yime, May-Tere'ye haykırır: Büyük kağan ulusunu bıraktı, cins aygır sürüsünü bıraktı. Yer alt üst oldu, sular kurudu. Yakalı giyimlerin yakası parçalandı. Yönetilen yurt başsız kaldı. Kuşlar yuvalarını, geyikler duraklarını, kadınlar yavrularını bıraktı. May-Tere'den ses çıkmaz. Bundan sonra Erlik'in kahramanlarından Karaş ile Kerey yer yüzüne çıkar. Onlar çıkınca Ülgen'in kahramanları Mangdaşire ile May-Tere gökten yere iner. Savaşır. May-Tere'nin kanı od (ateş) olup yeryüzünü kaplar. İşte o zaman Kalgançı Çak olur.

Alltay Türkleri arasındaki başka bir anlatıya göre ise Ülgen, Tanrı'dan korkmayı ve kendilerini değiştirmeyi öğretmek üzere May-Tere'yi insanlara gönderecek. Buna kızan Erlik, May-Tere'ye saldıracak. May-Tere'nin kanı bütün dünyayı kızıla boyayacak; dört bir yanı ateşler, alevler kaplayacak ve bunlar göklere değin yükselecek. O zaman Ülgen gelecek ve

ellerini çırpıp Ey ller! Kalkın!; diyecek. Ölüler yerden, denizden, ateşten, ölüm geldiğinde bulundukları yerden çıkacaklar. Dünyadaki ateş Erlik'le birlikte onun taifesi olan bütün kötü kişileri yok edecek.

TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLUŞU

Arap kaynakları ve batılı kaynaklar, Türkleri ilkel ve barbar yaratıklarımış gibi gösterebilmek için eski Türk dinini aşağılamışlardır. Örneğın İbn Fadlan ve Tamim bin Bahr gibi Türklere gönderilmiş olan elçilerden kalan Arap kaynakları, Türkleri Tanrı'ya inanmayan ya da ateşi Tanrı olarak kabul eden bir toplum olarak tanımlamıştır. Tamim bin Bahr Türklerin çoğunun mecusı (Zerdüştlük) inancına bağılı olduklarını, ateşe tapındıklarını, kimilerinin de Mani dinine inanan zındıklar olduklarını belirtmiřtir¹. Oysa bir Ön Türk dini olan Zerdüştlüğe, Orta Asya'da da inanılmıştır. Sasanlılar döneminde Zerdüştlük içinde bir tarikat olarak ortaya çıkmış olan tek tanrılı

¹ www.tarih.com

Mani dini de bir Ön Türk dinidir ve Sasanlı toprakları ile Orta Asya'da yayılmıştır. İbn Fadlan da Türklerin hiç bir dinle ilgilerinin olmadıklarını ve Tanrı'ya inanmadıklarını yazmıştır, ama eğer Türklerin bir zulme uğradıklarında ya da sevmediği bir şey gördüklerinde başını gökyüzüne kaldırıp “*Bir Tengri*” dediklerini de itiraf eder². Batı kaynakları ise genelde Türk halklarını ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınan ilkel toplumlar olarak göstermeye çalışmışlardır. Böylece Türkler, önce Araplar sonra da Hıristiyanlar, özellikle de Ruslar, tarafından savaşlar, katliamlar ve baskılar sonucu İslam ve Hıristiyanlık gibi Semitik dinleri kabul etmeye zorlanmışlardır.

Resmi tarihe göre Türkler, İslam dinini hiç bir zorlama olmadan kendi istekleri ile severek kabul etmişlerdir. Çünkü İslam'a girmeden önce Türklerin eski dini inançları İslam inancına yakındır ve İslam'ın getirdiği üstün ilkeler Türklerin ruhuna ve manevi yapısına uygun düşmüştür. Oysa Türkler 670'lerden

² www.tarih.com

740'lara dek Arapların yaptıkları katliamlar ve uyguladıkları sistematik terörle müslüman olmuşlardır. 70 yıl kadar süren Türk-Arap savaşlarının sonucunda 100 binin üzerinde Türk katledilmiş, 50 binin üzerinde Türk genci köle ve cariye yapılmış, Türk şehirleri yağmalanmış, ganimet diye halkın her şeyi talan edilmiş, tarihi eserler yok edilmiş, "Teslim olursanız canınız bağışlanacak" sözü hiç bir zaman yerine getirilmeyip, "Şeriat söz tanımaz" denilerek kadın-erkek kılıçtan geçirilmiştir. Türkler böyle bir vahşet ve mezalimi o güne dek tarihlerinde görmemişlerdir. Bu tarihi gerçekler, İslam'a zarar gelmesin düşüncesiyle gizlenmekte ya da söz edilmemektedir.

Bu tarihi bilen İslamcı çevreler ise Müslüman Arapların Türklere saldırmalarını, onları İslam dinine davet etmek, gerekirse bu uğurda zor kullanarak onları İslam'a boyun eğmeye zorlamak biçiminde yorumlarlar. Zaten İslam peygamberi de Türkleri düşman ilan etmiş, "Kıtat-ul Türk" başlığı taşıyan bir hadisinde Türklerle savaşmanın özel bir anlamı olduğunu, kıyametin ancak Müslümanların Türkleri

öldürmelerinden sonra kopabileceğini söylemiştir. Buhari'nin, "Es Sahih Kitab-ul Cihad" adını taşıyan peygamber hadislerini derleyen eserinde İslam peygamberinin, "geniş yüzlü, küçük gözlü, basık burunlu, yüzleri kalkan gibi Türklerle öldürüşmedikçe kıyamet kopmaz" dediği belirtilmektedir. Ancak Arapları Orta Asya'ya saldırmaya iten en önemli neden, savaşa katılan Arapların kısa zamanda büyük servetlere sahip olmalarıdır. Çöllerde yoksulluk içinde yaşayan bedevi Araplar, savaşa katılan askerlerin, yüksek maaş ve ganimetlerle kısa zamanda büyük bir zenginliğe kavuştuklarını görürler. Bu nedenle Araplar arasında savaşa katılma isteği artar ve Arap yarımadasının dışına çok büyük bir Arap göçü başlar. Yalnızca İran'a değil, Türkistan'ın Buhara, Baykent, Samarkent gibi daha birçok büyük şehirlerine önemli ölçüde Arap aileleri yerleştirilir. Genellikle 25-50 bin arasında değişen ve ailece yapılan bu göçler, bir yandan İran ve Türkistan'ın büyük şehirlerinin Arap nüfusuyla iskan edilmesine, diğer yandan da Arap egemenliğinin bölgede daha kolay yerleşmesine ve İslam'ın yayılmasına yardım eder. Sonuç olarak

Araplar, yaptıkları büyük katliam ve yağmalardan çok büyük servetler elde etmişlerdir.

İslamcı yazar Zekeriya Kitapçı bile Arapların yapmış oldukları bu zulmü inkar edemez: “Kuteybe Buhara’da had-i zatında bir İslam inkılabı yapmıştır. O, eski ve orta çağlar boyunca Ari, Sami ve Hindi dinlerinin merkezi ve buluşma yeri olan bu şehirde, İslamiyet’in önüne çıkan bütün dinleri yasaklamış, mabedleri kapatmış, buralardaki heykelleri parçalamış ve halkın tek tercihi olarak, hem de keskin bir şekilde Müslüman olmalarını istemiştir. Bu, İslamiyet namına bir teröt değil miydi? Değerli tarihçi Narşahi buna 'hayır' demekte ve şu ilginç yorumda bulunmaktadır: 'Öylece ister istemez Müslüman olmuşlardı. İşte İslam dini bu şekilde Buhara’da yayılmış ve halk da şeriatın hükümlerini uygulamaya mecbur olmuştu. Böylece şehirde küfrün bütün izleri silinip süpürüldü. Zerdüştlüğün alametleri yok olup gitti; bunların yerine bir çok mescid yapıldı. Kuteybe bu yolda büyük

gayretler sarfetti ve İslamiyet'e uymakta ihmali görünenleri cezalandırmayı da ihmal etmedi'.”³

Arapların Türk yurtlarına saldırma cesareti göstermelerinin en büyük nedeni, Orta Asya'da merkezi güçlü bir devlet olan Kök Türk Kağanlığı'nın aralıklarla yıkılıp yeniden kurulması ve bu sürelerde Türklerin kendi aralarındaki anlamsız ve amansız savaşlardır. 552 yılında kurulan Kök Türk Kağanlığı, 588 yılında doğu ve batı kağanlıkları olarak ikiye bölünmüştür. Doğu ve Batı Kök Türk Kağanlıkları 630 yılına dek 48 yıl egemenlik sürmüş, sonra da yıkılarak Çin'i yöneten Tabgaç Türklerinin egemenliğine girmişlerdir. Batı Kök Türk Kağanlığı 28 yıl daha Tabgaçlara bağlı olarak yaşamış ve 658 yılında da tümüyle yıkılmıştır. 51 yıllık Tabgaç egemenliğini ortadan kaldıran Orta Asya'nın doğusundaki İkinci Doğu Kök Türk Kağanlığı ise 682-745 yılları arasında yaşamış ve bu dönem, Tabgaçlar, Basmıllar, Karluklar, Kırgızlar, Uygurlar gibi diğer Türk halklarıyla olan

³ Kitapçı, Zekeriya. Yeni İslam Tarihi ve Türkler. Yedi Kubbe Yayınları. 2005.

bitmek bilmeyen savaşlarla sürüp gitmiştir. Bu dönemde Orta Asya'nın batısında ise tam bir otorite boşluğu oluşarak, Türk şehirleri küçük, güçsüz ve sürekli birbiriyle savaşan Türk beylikleri tarafından yönetilmiştir. Bu durumdan yararlanan Araplar, Orta Asya'nın batısındaki Türk yurtlarında yaptıkları eşî görülmemiş katliamlarla İslam'ı yayma fırsatı bulmuşlardır. Ancak İslam, Kafkasya üzerinden diğer bir Türk yurdu olan Karadeniz bozkırlarına yayılamamıştır. Bu bölgeye egemen olan Hazarlar 650 yılından, Hazar Devleti'nin yıkıldığı 1000 yılına dek Araplarla savaş halinde olmuşlar ve en şiddetli savaşlarını 651-763 yılları arasında sürdürmüşlerdir.

Taberistanlı tarihçi Ebu Cafer Taberi'nin (838-923) erken İslam tarihini yazdığı “Tarih Al Resul ve Al Muluk ve Al Hulafa” adlı eserinden derlenen Türklerin İslam'ı kabul etmelerinin gerçek tarihi şöyledir:⁴

⁴ Tarih-i Taberi. Çeviren M. Faruk Gürtunca. Sağlam Yayınları. 2007.

Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasında bulunan bölge tarihi ipek yolu üzerindedir. Türk beylikleri, bu bölgedeki Buhara, Samarkent, Talkan, Baykent gibi şehirlerde yerleşmiş yaşıyorlar, deri imal ediyor ve pamuktan kağıt üreterek bunları satıyor ve iyi de para kazanıyorlardı. Bu üretimlerinin yanı sıra altın madenleri çalıştırıyorlardı. Özellikle adı zengin şehir anlamına gelen, Samarkent'in zenginliğinin o devirde dillere destan olduğu söylenir. Bu zenginlik öteden beri talancı Arapların iştahını kabartsa da, Türklerden çekiniyorlar ve araya sınır olarak koydukları Ceyhun ırmağını geçmeye pek cesaret edemiyorlardı. Çünkü daha önce Halife Osman zamanında, Muhammed bin Cerir komutasındaki Araplar İslam'ı yayma bahanesiyle oraları talan etmek için 2700 kişilik bir ordu ile Fergana'ya kadar girdiyse de Türkler tarafından yok edilmişlerdi. Ancak daha sonraları Muaviye tarafından, Ceyhun ırmağının altında kalan Horasan'ın tamamıyla işgal edilmesi ile o bölgede ilk Araplaştırma ve İslamlaştırma girişimleri başlamış oldu.

Horasan'ın kendileri tarafından tamamen işgal edilmesinden cesaret alan Araplar 673 yılında Muaviye'nin ilk Horasan valisi olan Ubeydullah bin Ziyad komutasında bu kez 24.000 kişilik bir ordu ile Ceyhun ırmağını geçerek Kibac Hatun yönetimindeki Buhara'yı kuşatır. Kibac Hatun diğer Türk beyliklerinden yardım isterse de bu yardım kendisine gelmez ve Araplar verdikleri kayıplardan dolayı Buhara'yı işgal edemezlerse de tam anlamıyla talan ederler. Daha sonra, Muaviye'nin ikinci Horasan Valisi, Halife Osman'ın oğlu Said'de Buhara'ya saldırıma hazırlanır. Kendisine diğer Türk beyliklerinden yardım gelmeyeceğini anlayan Kibac Hatun, Said'le anlaşma yapmak zorunda kalır. Bu anlaşmaya göre, Kibac Hatun, Said'e diğer Türk Beyliklerine yapacağı saldırılarda önüne çıkmayacağına dair güvence ve bu güvencenin teminatı olarak da Buhara'daki Türk asilzadelerinden 80 kadar rehine verir.

Bu anlaşmanın verdiği rahatlıkla Said, zenginliğini öteden beri duyduğu Samarkent'e saldırır ve baştan aşağı talan ederek topladığı binlerce Türk

gencini köle pazarlarında satmak için Horasan'a getirir. Said daha sonra Kibac Hatun'dan aldığı 80 kadar rehine tarafından hançerlenerek öldürölür. Said'i öldürdükten sonra dağa kaçmayı başaran rehinler orada açlıktan ölür. Said'den sonra, Horasan Valisi Salim bin Ziyad olur. Ziyad da 680 yılında Türkleri İslamlaştırmak ve şehirlerini talan etmek için saldırır, ancak püskürtölerek geri çekilir. Bu kez, kendi orduları Türkler tarafından talan edilerek silahları alınır. Daha sonra Araplar daha güçlü bir orduyla yeniden saldırır ve Türkleri yine talan ederler. Bu talandan her Arap 2400 dirhem alır. Bir kölenin satış fiyatının 300 ile 500 dirhem arasında olduğu düşünölürse, bu durumda aldıkları ganimet adam başına 7 ya da 8 köleye eş değerdendir.

İslam'da ilk asimilasyon 685 yılında Abdölmelik ile başlar ve önce civar halkların dillerini Arapçalaştırır. Haraç karşılığı önceden bazı hakları kabul edilmiş olan gayri müslimlerin bütün haklarını geri alır. Adı İslam tarihine kan dökücü zalime çıkmış olan Haccac'ı kendisine yardımcı seçerekonu Irak

genel valiliğine atar. Haccac'ın Irak'a genel vali atanmasından sonra Türklerin kaderinde ilk köklü değişiklikler de başlamış olur. Haccac ilk olarak Ubeydullah ibni Ebi Bekri'yi Sicistan'a, Muhalleb ibni Ebi Sufra'yi da Horasan'a vali yapar. O tarihte, Sicistan'ın Türk Beyi Rutbil'dir ve Araplara vergi vermektedir. Haccac, bununla yetinmez ve Ubeydullah'ı Rutbil'in üzerine göndererek ondan tam olarak teslim olmasını ister. Rutbil önce bu teklifi kabul etmek istemez. Bunun üzerine Ubeydullah Rutbil'in üzerine yürür. Rutbil 18 fersah geriye çekilerek Ubeydullah ve ordusunu kuşatma altına alır. Ubeydullah, Rutbil'den kurtulmak için 700.000 dirhem teklif ederse de Rutbil kabul etmeyerek Arap ordusunu büyük bir bozguna uğratır.

Buna çok kızan Haccac 40 bin kişilik büyük bir ordu toparlayarak, Abdurrahman ibn Esas komutasında Rutbil'in üzerine gönderir. Rutbil'i yenemeyeceğini anlayan Esas, bu kez onunla anlaşır. Bu olay karşısında çılgına dönen Haccac, Esas'ı yakalatmak üzere bir birlik gönderirse de, Esas'ın

ordusu bu birliğı yenilgiye uğratır ve geri kalanları da Basra'ya kadar sürer. Ancak burada yenilen Esas'ın ordusu dağılır ve Esas Rutbil'e sığınır. Bunun üzerine Haccac, Esas'ı kendisine vermesi için Rutbil'i tehdit eder. Vermediğı takdirde çok büyük bir ordu ile üzerine yürüyeceğini ve bütün Türk şehirlerini harap edeceğini, verirse de kendisinden 7 yıl hiç vergi almayacağını söyler. Türk şehirlerinin yenden bir savaşa girmesini istemeyen Rutbil, 7 yıl haraçtan muaf tutulacağını da düşünerek Haccac'ın bu teklifini kabul eder ve Esas ile yakınlarını Haccac'a teslim eder.

Ancak, Rutbil Haccac'a güvenmekle hata yaptığını daha sonra anlayacaktır. Haccac Rutbil'den Esas'ı teslim aldıktan sonra derhal yeni bir ordu düzenleyerek 699 yılında Muhelleb bin Ebi Sufyan komutasında Türk şehirlerinin üzerine gönderir. Hocent, Kes, Sogd ve Nesef'i ele geçirirlerde Türkler direnirler. Horasan valiliğine Muhelleb'in oğlu Yezid gelir. Yezid ibni Muhelleb'de Türk şehirlerini talan eder. Yezid'in savaşçıları, Harzem'den ele geçirdiğı Türkleri boyunlarına damga vurarak köle pazarlarında

satarlar. Bu tarihlerde, Araplar Türklerin yurtlarını devamlı olarak istila edip şehirlerini talan ettilerse de kalıcı bir üstünlük sağlayamamışlar, elde ettikleri yerleri sonunda tekrar Türlere geri vermek zorunda kalmışlardır.

705 yılında Abdülmelik öldüğünde yerine oğlu Velid geçer. Ve Türk tarihini önemli şekilde etkileyecek olay, Kuteybe ibni Müslim'in Horasan'a vali atanması olur. Bu zamana kadar kalıcı bir başarı elde edemeyen Araplar onun zamanında Türk yurtlarında kalıcı başarılar elde etmişlerdir. Türklerin gerçek anlamda kılıç zoru ile Müslümanlaştırmaya başlamaları Kuteybe zamanında gerçekleşir. Vali olduğu andan itibaren, Türk beyliklerinin toptan işgal edilerek İslamlaştırılması için çok güçlü bir ordu kurmaya başlar. Merv'de askerleri toplayarak, "Allah kendi dininin aziz olması için size bu toprakları helal kıldı" der.

Kuteybe ilk olarak Baykent'i kuşatır. Diğer Beyliklerden Türk Savaşçılar Baykent'in savunmasına

yardıma gelirler. İki ay süren bir savaş olur. Kuteybe tam bir zafer kazanamazsa da, Türkleri haraca bağlayan bir anlaşma yapmaya zorlar. Şehir yıkımdan kurtulur ama, şehre giren Araplar anlaşmaya karşın şehrin bir kısmını yağmalarlar ve şehirden ayrılırlarken arkalarında bir de askeri garnizon bırakırlar. Başlarına gelecekleri anlayan Türkler ayaklanmaya başlarlar ve kendi aralarında silahlanarak karşı bir mücahit birliği kurarlar. Baykent’de karışıklıklar başlar. Bunun üzerine Kuteybe Baykent’e yeniden gelerek ne kadar silahlanan Türk varsa hepsini öldürtür. Kadınları ve çocukları esir alır ve şehri yeniden baştan aşağı yağmalar.

Taberi’nin anlatımlarına göre, Kuteybe’nin aldığı ganimetlerin haddi hesabı yoktur. Taberi, Arapların bütün Horasan’ı işgal ettiklerinde dahi bu kadar ganimet toplayamadıklarını söyler. Şehrin yağmasından sonra, daha önce Horasan’da Merv’e getirilmiş olan Arap aileleri, Merv’den getirilerek Baykent’e yerleştirilir. Muhafız birlikleri oluşturulur. Valilikden vergi tahsildarlığına kadar bütün denetim organları

Araplar'dan oluşturulur. Türklerin dini inançlarını simgeleyen ya da yalnızca sanat özelliği olan bütün heykeller toplatılır, taş olanlar kırılır, altın olanlar eritilerek ganimet olarak Araplar tarafından alınır. Daha sonra esir edilen kadınlar ve çocuklar kocalarına ve babalarına geri satılır. Müslümanlar, Baykentli Türklerin neleri var neleri yoksa almışlar, şehrin onarımı ise yine Türklere kalmıştır. Bundan sonra sıra, Buhara'nın tamamen işgal edilip Müslümanlaştırılmasına gelir.

Kuteybe Merv'de büyük bir hazırlık yapar. Bu arada Vardana ve Buhara beylikleri arasında çatışmalar vardır. Müslümanlara karşı mücadele etmek için bu çatışmalar derhal durdurulur ve Vardan Hudat, Kuteybe'ye karşı Türklerin başına geçer. Kuteybe önce, Numiskent ve Ramitan'a saldırır ve buraları kolayca istila eder. Demirkapı önlerinde Vardan'la çarpışırlar. Vardan savaşı kaybeder ve Buhara'ya doğru çekilir. Ancak Kuteybe'de, savaştan yorgun düştüğü için Buhara'yı alamadan Merv'e geri döner. Haccac bunu başarısızlık olarak kabul eder ve

Buhara'yı mutlaka alması için Kuteybe'ye emir verir. Kuteybe büyük bir hazırlık yaparak bir yıl sonra yenden Buhara'yı kuşatır. Türkler direnir ve Kuteybe başarılı olamaz, ordusu dağılmaya başlar. Bunun üzerine Kuteybe her bir Türk başı için askerlerine 100 dirhem vaad eder.

Para hırsı ile gayrete gelen Araplar şehri istila ederler. Bütün direnen Türkler kılıçtan geçirilerek tam bir katliam yapılır. Araplar Türk kadınlarına tecavüz ederler, beğendikleri kadınları ya cariye olarak kullanmak ya da köle pazarında satmak üzere alıkoyarlar. Erkeklerden de binlerce kişiyi köle olarak satmak üzere beraberlerinde götürürler. Araplardan oluşan yeni bir idari kurumlaşma yapılır. Diğer beyliklerden tepkiler gelmeye başlayınca da, Buhara yöneticisi Kibac Hatun'un oğlu Tuğ Şad kukla hükümdar yapılır. Tuğ Şad tarihe hain bir işbirlikçi olarak geçer. Daha sonrada Müslüman olarak oğluna da, efendisi Kuteybe'nin adını vererek bağlılığını kanıtlar. Etkili bir işgal yapmak isteyen Kuteybe bunun için öncelikle yerli halkı İslamlaştırmaya başlar.

Buhara halkı önceleri Müslüman olmuş gibi görünseler de bu dini kabul etmek istemezler. Kuteybe Türklerin aslında Müslüman olmadıklarını, evlerinde İslami kuralları tatbik etmediklerini anlar ve yeni bir yöntem geliştirir. Bu yönteme göre Türkler evlerini Araplarla paylaşmak zorunda bırakılırlar ve bu şekilde bire bir kontrol altına alınırlar. İslami kurallara uymayanlar ise ağır cezalara uğratılırlar.

Kuteybe'nin bu zorlamaları karşısında, halktan bazı direnişçiler çıkar. Gizlice silahlanırlar. Bu durum karşısında Araplar camiye dahi silahsız gidemez olurlar. Kuteybe baskıları arttırır, kendi aralarında örgütlenen Türkleri yakalattırıp öldürtür. Bu arada yeni vergi yasaları getirir. Yerli halk, halifeye yılda 200 bin dirhem, Horasan valisi Haccac'a da 10 bin dirhem vergi ödemeye mecbur bırakılır. Bunun dışında Arap askerlerinin atlarına yem temin etmeye, oraya getirilip yerleştirilen Arap ailelerine odun temin etmeye ve onlara tahsis edilen arazilerde çalışmaya mecbur bırakılırlar. Kadınlar, kızlar Araplara cariye yapılırlar. Buhara Türkleri bu yıllarda dünyadaki çok az milletin

yaşadığı vahşeti ve ızdırabı yaşar. Kuteybe'nin getirip Türk evlerine yerleştirdiği Araplar, Türklerin o zamana kadar yaptıkları bütün birikimlerinin üzerine konarlar, Türklerin tarlalarını alır ve Türkleri o tarlalarda çalıştırır. Arapları Türklerin sırtından geçimlerini sağlayacak ortamı yaratmıştır. Cuma namazı zorunlu hale getirilir, ancak Türkler buna uymaz. Bunun üzerine Kuteybe, namaza gelenlere 2 dirhem vaad ederek önce yoksullar üzerinde İslamın etkili olmasına çalışır. Bu uygulama nispeten başarılı olur. Yoksul halktan para için camiye gidenler olur.

Buhara'da olanlar diğer Türk beyliklerinde de etkilerini gösterir. Aynı şeylerin kendi başlarına geleceğinden korkarlar. Sogud (Soğd) beyi Neyzek Tarkan şehrinin yıkıma uğramaması için Kuteybe ile anlaşmak zorunda kalır. Bu anlaşmaya göre Neyzek Tarkan haraç verecek ve tarafsız kalacaktır. Ancak bu tarafsız kalmalar ve Türklerin birleşmemeleri Arapların işlerini kolaylaştırmış ve Türk beyliklerini istedikleri gibi istila edip talan etmişlerdir. İlk olarak saldırıya uğrayan Kibac Hatun'a diğer beyliklerden

yardım gelmeyince, o yardımı esirgeyenler aynı âkıbete uğramışlardır. Türklerin organize olamamaları Araplar tarafından istila edilmelerini kolaylaştırmıştır. Neyzek Tarkan daha sonra Kuteybe ile yaptığı anlaşmada hatalı olduğunu ve bu anlaşmanın kendisine hiçbir güvence getirmeyeceği gibi diğer Türk beylerine de ihanet etmiş olacağını anlar. Toharistan'a dönerek bütün Türk beyliklerine birer mektup yazar ve onları ortak bir direnişe girmeleri için uyarmaya çalışır. İlk olumlu yanıt Talkan beyi Sehrek'den gelir.

Neyzek Tarkan'ın planlarını öğrenen Kuteybe, buna karşılık Belh şehrinde hazırlık yaparak, baharda büyük bir ordu ile Talkan şehrine doğru yürür. O ana kadar bir direniş hazırlığı yapamayan Talkan şehri beyi Sehrek, Kuteybe'nin gelişinden önce şehri terkeder. Şehre hiç savaşmadan giren Kuteybe'nin adamları şehirde eli kılıç tutabilen ne kadar erkek varsa hepsini kılıçtan geçirir. Bu katliam o zamana kadar yapılanların en büyüğüdür. Kuteybe bu katliamı diğer beyliklere ibret olması için yapar. Kuteybe'nin

askerleri öldürebildikleri kadar öldürürler, geri kalanları da Talkan yolu üzerindeki ağaçlara asarlar. Bu yolun 4 fersah (24 Km) mesafelik bölümü Türklerin ağaçlara asılan cesetleri ile doludur. Talkan katliamı tarihi, Arapların o güne kadar yaptıkları katliamların en büyüğü olarak geçmiştir. Halk, Müslüman Araplarla savaşmadığı halde, Kuteybe ve askerleri sırf diğerlerine örnek olsun diye 40 bin kişiyi kılıçtan geçirmiş, ağaçlara asmıştır.

Kuteybe, Talkan katliamından sonra Suman'a girer. Erkeklerin pek çoğunu öldürterek, kadınlarını ve kızlarını cariye olarak alıkoyar. Daha sonra Kes ve Nesef'de aynı şeyleri yapar. Erkekler öldürülür, Türk kadın ve kızları utanç verici bir şekilde Araplara cariye olurlar. Daha sonra Faryab'a yönelir ve Faryab'ın teslim olmasını ister. Faryab halkı başlarına gelecekleri bildiklerinden teslim olmaya yanaşmaz. Erkekleri dövüşerek ölürler. Bütün şehir yakılır. Araplar bu şehre yakılmış şehir anlamında "Muhtereka" derler. Kuteybe, Faryab'dan sonra, Neyzek Tarkan'ın çekildiği kale Bazgis'i kuşatır. 2 ay süreyle devamlı

olarak buraya saldırır, ancak bir sonuç elde edemez. Bu arada kış yaklaşır. Kuteybe'nin kışın savaşıacak gücü yoktur, ancak kale içindeki Türklerin de yiyecekleri bitmiştir. Her iki tarafta savaşın kendileri için kaybedildiğini düşünür.

Kuteybe son olarak bir hileye baş vurur. Neyzek Tarkan'ın yanına Muhammed bin Selim adındaki adamını gönderir. Muhammed ibni Selim, Neyzek Tarkan'ın teslim olması durumunda kendisine hiç bir şekilde zarar gelmeyeceği güvencesini verir. Kalenin açlık içinde olmasından dolayı Neyzek Tarkan'ın Kuteybe'nin teklifini kabul etmesinden başka yapılacak bir şeyi yoktur. Komutanları ile görüşüp teklifi kabul ederler. Silahlarını teslim ederek kaleden çıkarlar. Neyzek Tarkan kaleden çıkar çıkmaz yakalanır, etrafı hendek açılmış bir çadırda zincire vurulur. Kuteybe bu arada Neyzek Tarkan'ı hemen öldürmez. Haccac'a haber göndererek ne yapacağını sorar. Haccac, "O bir Müslüman düşmanıdır hiç aman vermeden öldür" der. Kuteybe önce Neyzek Tarkan'ın iki oğlunu kendisinin ve toplanan halkın gözü önünde

öldürtür. Arkasından 700 kadar Türk savaşçısının başlarını yine Neyzek Tarkan'ın ve halkın gözü önünde kestirir. Neyzek Tarkan'ı da bizzat kendisi öldürür. Bütün kesilen başlar Haccac'a gönderilir.

Neyzek Tarkan'ın öldürülmesinden sonra, Kuteybe, Aral Gölü'nün altında bulunan Harzem bölgesine yürür. Harzem'de Çaygan ile Havarizat arasında taht kavgası vardır. Kuteybe Çaygan'la işbirliği yapar. Önce Havarizat ile etrafındakileri öldürtür. Arkasından Camhud beyini yenerek 4 bin civarında esir alır. Ancak, daha sonra bunlar Kuteybe'nin emri üzerine öldürülürler. Bu olayı, Ziya Kitapçı İslam Tarihi ve Türkler adlı kitabında şöyle anlatır⁵: “Bu harplerden birinde, el Taberi'nin bütün tafsilatı ile anlattığına göre, bir defasında Abdurrahman bin Müslim, Kuteybe'ye, 4 bin esirle gelmişti. Kuteybe, Abdurrahman'ın böyle kalabalık Türk esirleri ile geldiğini görünce hemen tahtının çıkarılmasını ve bir meydana kurulmasını istedi. Tahtının üzerine mağruru bir eda ile oturan Kuteybe,

⁵ Kitapçı, Zekeriya. Yeni İslam Tarihi ve Türkler. Yedi Kubbe Yayınları. 2005.

bu Türk esirlerinden bin tanesini sağına, bin tanesini soluna, bin tanesini arkasına ve bin tanesini de önüne dizilmelerini söylemiş ve sonrada Arap askerlerine dönerek yalın kılıç bu Türklerin kafalarının koparılmasını emretmiştir. Cebbar, zorba, insafsız Arap komutanının etrafının bir anda bu Türklerin kafa, kol ve gövdeleri ile bir kan gölü haline geldiğinden hiç kimsenin şüphesi olmamalıdır. Bu harblerde öldürülen Türklerin haddi hesabı yoktu. Nitekim bu vahşetten adeta gururlanan bir Arap şairi Kaah el-Aşkari şöyle haykırmıştır; “Kazah ve Facfac önlerinde korkudan birbirlerine sarılmış Türkleri öldürdüğünüz geceleri hele bir hatırlayınız. Herkesi kılıçtan geçirdiniz. Yalnızca ata dahi binmeyecek yaşta küçük çocuklar kaldı. Binenler de o hırçın atların sırtında sanki bir yük gibiydiler.”

Harzem’de ayaklanan halk, Kuteybe ile işbirliği yaptığı için Çaygan’ı öldürür. Bunun üzerine, Kuteybe bütün Harzem’i yakıp yıkar, halkı kılıçtan geçirir. Harzemli ünlü Türk bilgini Biruni, Harzem’deki uygarlığın yok edilmesini şu şekilde anlatır; “Kuteybe,

her çareye baş vurarak Harzemlilerin yazılı dilini bilenleri, geleneklerini koruyanlarını, bütün bilginleri öldürttü, böylece her şey karanlıklara gömüldü. İslam Harzemlilerin içine girerken, onların tarihi hakkında bilinenleri artık öğrenme olanağı bırakmadı.” Harzem’i yıktıktan sonra Kuteybe, Samarkent üzerine yürür. Samarkent meliki Gurek, üzerine gelen Müslümanlara karşı diğer Türk Beyliklerinden yardım ister. Taşkent ve Fergana’dan yardım gönderilir, ancak gelen birlikler yolda Kuteybe’nin askerleri tarafından pusuya düşürülerek yok edilirler. Samarkent, kuşatılır. Araplar mancınık ateşi ile saldırırlar. Daha fazla dayanamayacağını anlayan Gurek, Kuteybe ile anlaşmak zorunda kalır. Bu anlaşmaya göre:

- Samarkent Araplara her yıl 2.200.000 altın ödeyecektir.
 - Bir kereye mahsus olmak üzere 30.000 Türk gencini esir olarak verecektir.
 - Şehirde Cami yapılacaktır.
-

- Şehirde eli silah tutan kimse dolaşmayacaktır.
- Tapınak ve heykellerdeki tüm mücevherler Kuteybe'ye teslim edilecektir.

Daha sonra Kuteybe, altından yapılan heykelleri erittirerek alır ve Merv'e geri döner. Dönerken kardeşi Abdurrahman bin Muslim'i Semerkant'ın başına vali olarak bırakır. Kuteybe'nin Merv'e dönüşünden sonra, Türkler kendi aralarında işgalci Müslümanlara karşı bir direniş birliği kurarlar. Zaman zaman Ceyhun ırmağını geçerek Araplara pusu kurar ve ciddi zararlar verirler. Haccac, Kuteybe'ye Taşkent ve Fergana'yı işgal etmesi talimatını verir. Kuteybe Taşkent'e gider, ancak başarılı olamaz. Bu arada Haccac ölür. Halife Velid, Kuteybe'ye Türklere karşı savaşları sürdürmesini söyler. Kuteybe bu kez Kaşgar'a doğru yola çıkar. Tam Kaşgar'ı kuşatacakken Halife Velid ölür, yerine Süleyman ibni Abdülmelik halife olur. Bu yeni Halife ile arası hiç iyi olmayan Kuteybe Kaşgar seferini yarıda bırakarak ona karşı ayaklanır, ancak kendi

komutanları tarafından 11 yakını ile birlikte 716 yılında kafası kesilerek öldürölür. Çünkü Kuteybe'nin komutanları Halifeye karşı gelmek istememişlerdir.

Taberi'nin kendi kaleminden Kuteybe'nin katliamları şöyledir:

“Her kim Türklerden baş getirirse yüz dirhem vereceğim. İmdi müslümanlar bir bir Türklerin başını kesip getirip 100 dirhemi aldılar. Ve Türkleri dağıtıp hesapsız kırdılar ve mübaleğa ile mal ve ganimet alıp yine dönüp Merv'e geldiler. Yaz gelince Kuteybe Horasan şehirlerine nameler gönderip asker topladı. Sonra göçüp Talkan'a vardı. Şehrek ki, Talkan meliki idi. Neyzek'le müttefik idi. Kuteybe'nin geldiğini işitince kaçtı. Kuteybe Talkan'a girdiği vakit hükmetti ki ahalisini kılıçtan geçireler. Ne kadar kırabilirlerse kıralar. Bunun üzerine Kuteybe'nin askeri orada hesapsız adam öldürdü. Rivayet ederler ki 4 fersenk yol iki taraftan muttasıl ceviz ağacı dallarına adamlar asılmış idi. Oradan göçtü. Mervalarüd'e kondu. Oradaki melik kaçtı. Kuteybe onun da iki oğlunu

tuttukta kalan şehrin beyleri itaat edip istikbale geldiler.

Kuteybe dedi: - Vallahi eğer benim ömrümden üç söz söyleyecek kadar zaman kalmış olsa bunu derim ki “Uktuluhu uktuluhu uktuluhu” (Hepsini öldürün, hepsini öldürün, hepsini öldürün). Bunun üzerine Neyzek’i ve oğulları iki kardeşi ki, biri Sol ve biri Osman’dır (doğrusunun Otman olması gerekiyor). Ve yine o kendisi ile mahsur olanların hepsini öldürdüler. Hepsi 700 adam idi. Buyurdu başlarını kesip Haccac’a gönderdiler. Kuteybe deve palanı (semeri) demek olur. Ganimet malının beşte birini Haccac’a gönderip Semerkant’ın fethini de ilan etti. Haccac da bu haberi işitip sevindi. Kuteybe tekrar Merv’e döndü. Kardeşi Abdullah’ı Semerkant’a emir yaptı. Askerlerinin bir miktarını onun yanında bıraktı ve lüzumu kadar harp aleti verip, Abdullah’a dedi: Kafirlerden hiç kimseyi Semerkant’a girmeye bırakma, ancak eline bir parça balçık ver ve o balçığın üzerine mühür vur.

Havarizem melikinin adı Çaygan idi. Ondan küçük Havarizad adlı bir kardeşi vardı. Çaygan'ın üzerine galebe etmiş idi ve onun bütün işini tutmuş idi. İşitse ki Çaygan'ın eline güzel bir cariye girmiş, yahut bir nefis bir kumaş almış derhal adam gönderip aldırırdı. Yine işitse ki bir kişinin güzel kızı var yahut güzel bir avreti var derhal mecal vermez, çekip alırdı. Hiç kimse men edemezdi. Ve Çaygan'a ondan şikayet etseler ben ona bir şey diyemem, derdi. Çaygan da onun elinden bunalmış idi. Bu işi bu şekilde uzatınca Çaygan'ın tahammül etmeye takatı kalmadı. El altından Kuteybe'ye adam gönderdi. Havarizem şehirlerinden üç şehrin kilitlerini bile gönderdi.

Ve Kuteybe'ye dedi: Havarizem'e gelip kardeşimi öldürürsen her ne dilersen vereyim, dedi. Lakin bu haberi hiç kimseye bildirmedi. Bu haber Kuteybe'ye ulaşınca gaza vakti idi. Kuteybe kavmine Segat gazasına varırız diye bildirdi. Çaygan'ın adamını geri gönderdi. Havarizad'e haber verdiler ki Kuteybe Segad'a gazaya gider. O da gayet sevindi. Ve kavmine bildirdi ki bu yıl cenkten eminsiniz, zira Kuteybe

segad'a gidermiş. Ve bizde iş'e meşkul olalım dedi. Bilmedi ki Kuteybe kendi üzerine gelir. Bu esnada Kuteybe ansızın bin atlı ile Medinet-ül Fil ki Havarizem'in ulu ve muazzam şehridir. Zira Havarizem ülkesi üç şehirdir. Ondan ulusu yoktur. Kuteybe çıkıp geldi. Havarizem halkı Kuteybe'yi görüp korktular. Kuteybe doğru Çaygan'ın yanına geldi. Ve Havarizad'a haber verdiler ki ne gafil durursun işte Kuteybe erişip alemini fesada verdi. Havarizad anladı ki bu iş Çaygan'ın başı altındadır. Diledi ki Çaygan'ı öldüre. Lakin fırsat ve mecal bulamadı. İmdi hazır bulunan sipahi ile sürüp Medinetil Fil'e geldi. Çaygan o üç şehri Kuteybe'ye verip kendisi de Kuteybe'nin yanına geldi. Ve Havarizad şaşkına döndü. Nihayet Kuteybe'ye adam gönderip aman diledi.

Kuteybe dedi: Amanı kardeşinden dile eğer o aman verirse benden emin ol.

Havarizad dedi: -İmdi bildim ki benim ölmem lazım. Zira benim kardeşime boyun eğmem ölmek

demektir. Belki ölmek muti olmaktan iyidir, dedi. Bunun üzerine cenge koyuldu. Bir saat cenk edip sonunda tutuldu. Kuteybe'ye getirdiler.

Kuteybe dedi: Kendini nasıl görürsün.

Havarizad dedi: -Ey emir, beni melamet etme ki ben kılıca eli onun için vurdum ki seninle benim aramda bir hüküm zahir ola. İmdi fırsat senin oldu, bana ne öğünmek gerek, ne dilersen et. Bunun üzerine Kuteybe buyurdu. Dışarı çıkıp boynunu vurdular.

Çaygan dedi: -Ey emir, henüz gönlüm şifa bulmadı.

Kuteybe dedi: -Daha ne dilersin?

Çaygan Dedi: -Dilerim ki onunla bile olan kimselerin hepsini öldüresin.

Kuteybe dedi: -İmdi sen benim yanıma topla, ben öldüreyim. Çaygan da hepsini tutup getirdi. Kuteybe cümlesini öldürüp mallarını aldı.

Çaygan şöyle şart etmiş idi ki: Bin baş esir ve nice bin kumaş vere. İmdi Kuteybe Medinetül File girip o malı Çaygan'dan aldı. Çaygan Kuteybe'den yardım diledi. Zira Camhüd meliki daima gelip Çaygan ile cenk ederdi. Ve Çaygan'ı gayet incitirdi. Kuteybe Abdurrahman'ı ona yardıma gönderdi. Ve Abdurrahman varıp muharebe etti ve o meliki öldürdü. Çaygan o yerleri fethedip dört bin baş esir aldılar. Kuteybe buyurdu. Hepsini öldürdüler.

- Şaş askeri bize gece baskın etmek dilermiş, imdi varın onların yolunda filan yerde pusuda durun. Ve onlar çıktığı vakit üzerlerine sürünüz. Ola ki bir fetih edesiniz, dedi. Muslih in Müslim'i bunlara kumandan tayin etti. Muslim de gelip o 700 adamı üç bölük etti. Bir bölüğünü yolun sağ yanına, bir bölüğünü sol yanına koydu ve kendisi bir bölükle yolun üzerine durdu. Gece yarısı geçince Şaş askeri

çıkıp geldiler. Muslih'i yol üzerinde görünce cenge meşgul oldular. Ve o iki bölük gaziler de iki taraftan hamle edip aç kurdun koyuna girdiği gibi kafirleri tarumar ettiler. Gazilerde Şübe adlı bir bahadır yiğit vardı. Kendisini Şaş güruhuna ve kalabalığına vurdu. Onların ortalarında bir melikzadeleri vardı. Yetişip Şübe onu kulağı tözünden kılıç ile çaldı. Öyle bir çaldı ki başı top gibi havaya uçtu. Şaş askeri bu heybeti gördüklerinde hepsi bozguna uğradılar. Müslümanlar ardına düşüp onları hesapsız kırdılar. Onlardan kurtulan pek az oldu. Ve onların ekserisi Melikzadeler idi. Ziynetli ve silahlı kimselerdi. Onların başlarını ve silahlarını ve elbiselerini hepsini aldılar geri dönüp Sürür ile Kuteybe'nin yanına geldiler. Ertesi gün Kuteybe hükmetti ki cenge atılalar.

Gavrek Kuteybe'ye adam gönderip dedi: -Bu ettiğin harbi öyle zannetme ki Arapların kuvveti ile edersin belki acemden benim kardeşlerimdir ki sana yardım edip cenk ederler. Yoksa harbe Arapları gönder. Gör ki biz de neler ederiz, dedi. Kuteybe bu sözü işitip gazaba geldi ve münadilere çağırttı.

Müslüman mübarizleri toplanıp kafirlerin üzerine yürüyüş ettiler ve buyurdu ki mancınık kurdular ve bir burcu döğe döğe yıktılar. Ve Müslümanlar o yıkılan yerden hücum ettikçe kafirlerden bir bahadır er gelip o gedikte durdu her kim ileri gelse mecal vermez öldürürdü. Müslümanlarda silahşörler çok idi. Kuteybe onları çağırıp dedi ki: Sizden kim ki o şahsı ok ile vurursa ben ona on bin dirhem veririm. O silahşörlerden biri ileri yürüyüp ok ile o şahsı atıp gözünden vurdu ve ensesinden çıktı. Derhal düştü. O kişi Kuteybe'nin yanına gelip on bin dirhemi aldı.”⁶

Kuteybe ve Haccac'ın ölümü, Arapların Türkleri Müslümanlaştırmak ve Türk şehirlerini talan etmek politikalarında bir değişiklik yapmamıştır. Öncelikle, Araplardaki Türklere karşı olan korku ortadan kalktığı için, Araplar, Kuteybe'den sonra da aynı şekilde Türk yurtlarına saldırılarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Kuteybe'nin öldüğü yıl olan 716 da Yezid ibni

⁶ Tarih-i Taberi. Çeviren M. Faruk Görtunca. Sağlam Yayınları. 2007.

Muhelleb Horasan'a vali atanır. İlk iş olarak Dağıstan'ı işgal eder. Dağıstan beyi Saltekin, Yezit'e karşı uzun süre dayanır. Sonunda Dağıstan düşer. Şehir yağmalanır ve 14 bin kişi öldürülür. Dağıstan'dan sonra Curcan'a yönelir. Curcan 300 bin dirhem karşısında savaştan teslim olur. Yezid, Curcan'a bir bölük asker yerleştirerek, Taberistan'a doğru yola koyulur. Taberistan beyi İsfahbed, Deylem beyinden 10 bin kişilik bir yardım alarak savaşa başlar. İsfahbed savaşırken, Curcan halkı da ayaklanarak Esed ibni Abdullah komutasındaki askerleri imha ederler. Yezid öfkeye kapılır, Curcan'lı Türkleri yendiğinde kanlarından değirmen döndürüp ekmek yiyeceğine dair Allah'a yemin eder. Askerlerini toplayarak Curcan üzerine yürür.

Curcan beyi, şehirden çıkarak Curcan kalesine çekilir. 7 ay süren savaştan sonra, kale düşer. Curcan beyi öldürülür. Kaledeki askerler esir alınır. Araplar, daha sonra Curcan şehrine girerler. Burada da aynı şekilde Kuteybe'nin yaptığı katliama benzer bir katliam yapılır. Türkleri öldürerek, 4 fersah boyunca

sağlı sollu ağaçlara astırır. Allah'a verdiği sözü yerine getirmek için, esir aldığı binlerce Türkü Enderiz vadisindeki ırmağın kenarına sürükler, orada askerlerine korumasız Türkleri öldürtür. Öldürülen Türklerin kanlarını ırmağa akıtır. İrmağın suyuyla akan kanlardan, ilerideki değirmenden un ve ekmek yaptırarak yer ve Allah'a verdiği sözü yerine getirir. Katliamdan geriye kalan kız ve kadınlardan beş de biri cariyeye olarak halifeye ayrıldıktan sonra, geriye kalanlar askerler arasında ganimet olarak paylaştırılır. Curcan katliamında da Talkan katliamında olduğu gibi 40 bin civarında Türk öldürölür.

717 yılından sonraki süre, Arapların kendi aralarındaki çatışmalarla geçer. 717 yılında Ömer ibni Abdulaziz halife olur. İki yıl sonra hastalanır yerine 719'da Yezid ibni Abdölmelik geçer. Yezid ibni Abdölmelik ile Yezid ibni Mehleb'in arası iyi değildir. Yezid ibni Mehleb hapse attırılır, ancak Yezid ibni Mehleb hapisten kaçarak Basra'da örgütlenir ve Yezid ibni Abdölmelik'e karşı ayaklanır. 721'de Abbas ve Mesleme adında iki komutan önderliğinde kurulan

hilafet ordusu Yezid ibni Mehleb ile savaşıır. Bu savaşta Yezit ibni Mehleb yenilir ve kafası kesilerek halife Yezit ibni Abdülmelik'e yollanır. Mesleme, Mehleb'in yakını olan yaklaşık 300 kişinin daha kafasını kestirerek öldürtür. Yezid ibni Mehleb'in oğlu Muaviye ibni Yezid de elinde bulundurduğu 32 kadar Mesmele taraftarının kafasını kestirtir. Aralarındaki savaş, Mehleb taraftarlarının tamamen yok edilmesi ile biter. Mesmele, Mehleb'den ele geçirdiği aralarında Türklerin de bulunduğu cariyeleri Cerrah ibni Hakem'e satar. Bu arada, Yezid ibni Mehleb'in yerine getirilen yeni Horasan Valisi Cerrah ibni Abdullah, Türkmenistan'ın iç kısımlarına bazı saldırılar yaparsa da başarılı olamaz.

Kuteybe'nin ölümüyle birlikte Türk topraklarına yapılan akınlar eskisi kadar başarılı olamaz. Bu dönemde İslam yayılcılığı bir duraksama içine girer. Halife II. Ömer ibni Abdülaziz, işgal altında bulunan yörelerdeki Arap egemenliğinin her geçen gün biraz daha zorlaşır bir hale gelmesinden dolayı, bu bölgelerde yaşanan gerginliğin azaltılarak İslam'ın

kuvvetlendirilmesi için çalışır. Kendisine bağlı yöneticilere “Bundan böyle Türk Beyliklerine saldırmayın, hakimiyetiniz altında bulunan bölgelerde gücünüzü arttırarak İslamı yaymaya çalışın” der. Ayrıca, II. Ömer, Müslüman olan halklardan cizye alınmamasını isterse de, Arapların gelirlerinde önemli ölçüde düşme olmasından dolayı bu karardan daha sonra, Türklerin Müslümanlıklarında samimi olmadıkları bahane edilerek vazgeçilir. Bu arada Horasan’da Cerrah ibni Abdullah, yerine Abdurrahman ibni Nuaym atanmıştır.

Arapların istilasına karşı Orta Asya’daki Türk beyleri, Çin’i yöneten Tabgaç Türklerinden yardım isterler. Daha önce Araplarla işbirliği içinde olan Tuğ Şad da, 718 yılında Tabgaç (Çin) kağanından yardım ister. Tabgaçlar yardım göndermez. Daha sonra Türgiş Kağanı Sulu, Batı Türk Boylarının başına geçerek, 720 yılında Sogud’daki Türklerin Araplara karşı isyanını desteklemek için bir birlik gönderir. Sulu’nun, Kur Sul adındaki komutanı, Seyhun ırmağını geçerek, Sogud’a gelir ve oradaki diğer

Türklerle birleşerek, Samarkent'e doğru yürür. Arap Valisi, Said ibni Haris, Türkleri durduramaz ve Sameakent'e çekilir. Ancak Türkler Samarkent'i kuşatamazlar. Bu arada Said ibni Haris yerine 721 yılında Horasan'a Said ibni Harasi atanır. 722'de Hisam Halife olur, Said ibni Harasi'yi görevden alarak yerine Müslim ibni Said'i atar.

Müslim ilk olarak Afşin'i haraca bağlar. Seyhun'u geçerek bütün ekinleri ve ağaçları yakarak ilerler. Bunun üzerine Türgiş kağanı Sulu, Müslim'in üzerine yürür. Sulu'nun üzerine geldiğini öğrenen Müslim geri çekilmeye başlar. Seyhun ırmağı yakınlarında, bir başka Türk birliği tarafından durdurulur. Bir yandan yukardan Sulu'nun birlikleri ilerlediği için acele eden Müslim, zayıf vermesine rağmen, Seyhun ırmağını geçerek Samarkent'e çekilir. Bu yenilgi üzerine, Müslim görevden alınır, yerine Esed ibni Abdullah atanır. Esed ilk olarak Hotan şehrini ele geçirerek yağmalar. Ancak, Türgiş kağanının Müslim'i kovalamasından cesaret alan halk Araplara karşı ayaklanır. 726 yılında Sulu Kağan kararlı bir şekilde

Esed'in üzerine yürür. Huttal'da çarpışır. Esed, Sulu karşısında ağır bir mağlubiyet alır. Bunun üzerine 727'de Esed'de görevden alınarak yerine Esres ibni Abdullah atanır.

Esres halk üzerinde baskı uygulayarak denetim kurabileceğini düşünürse de başarılı olamaz. Bir kısım halk Müslüman olduklarını söyleyerek vergi vermek istemezler ve Türgişlerden yardım isterler. Türgiş kağanı Sulu 728 yılında Buhara'yı zapteder. Bu arada Esres'in yerine Cüneyt ibn Abdurrahman geçer. Araplar Samarkent'e çekilir. Sulu Kağan ve Kur-Sul yönetimindeki Türgiş kuvvetleri 729 yılında 58 gün süreyle Arapları Kemerce kalesinde kuşatma altında tutarlar. Açlıktan ölme noktasına gelen Araplar Kemerce'den çıkarak teslim olurlar, yapılan anlaşma gereğince teslim olanlar Debusia'ya gönderilirler. Daha sonra Sulu Kağan, Samarkent'i kuşatır. Samarkent'in işgal komutanı Savra ibni Hurr, Cüneyd ibni Abdurrahman'dan yardım ister. Cüneyd yardıma gelmeden Savra ve Sulu Kağan Samarkent yakınlarında savaşır. Araplar savaşı kaybeder,

Samarkent'in Arap Karargah komutanı Savra bu savaşta ölür. Halife Hisam, Kufe ve Basra'dan 20 bin kişilik ek bir kuvveti Cüneyd ibni Abdurrahman'a gönderir. Sulu Kağan 732'de Buhara'yı terk ederek çekilir. 734'de Cüneyd ibni Abdurrahman ölür, yerine Asım ibni Abdullah geçer, bir yıl sonra onun da yerine Halid ibni Abdullah geçer.

Sulu Kağan, 737 yılında Halid'in üzerine yürür. Araplar kayıp vererek Ceyhun'un güneyine çekilir. Türkler Ceyhun ırmağını geçerek Arapları Belh'e kadar çekilmeye zorlar, ancak Curcan önderi, Araplarla birleşerek Sulu Kağan'ın ülkesine çekilmesine neden olur. Sulu Kağan ülkesine döndükten sonra bir zamanlar Araplara karşı birlikte savaştığı Kur Sul tarafından kişisel nedenlerden dolayı öldürülür. Bu olay, Çin'in Orta Asya Türk beyliklerini birbirine düşürme siyasetinin birparçası olarak, Çin'i yöneten Tabgaç Türkleri tarafından tezgahlanır. Sulu Kağan'ın ölmesi Araplar arasında sevinçle karşılanır. Öyle ki Horasan Valisi Araplara kağanın öldürülmesinden dolayı şükür orucu tutulmasını ister. Haberi Halife

Hisam'a ulaştırırsa da, Halife bu haberin doğruluğunu anlamak için güvendiği adamlarını yollayarak haberin doğruluğunu öğrenmelerini ister.

SuluKağan'ın öldürölmesinden sonra Türkler bir daha toparlanamazlar. Arapların Türk yurtlarından temizlenmeleri ile ilgili umutları söner. Öncelikle Dikhanlar denen yerel beylikler Araplara büyük tavizler verirler. Müslümanlığı kabul eden kişilere büyük ekonomik çıkarlar sağlar. Cizye olarak alınan vergilerin miktarları düşürölerek önceki zorlamalara göre çok daha yumuşak bir sömürü politikası uygulanır. Buraya kadar ki tarihte Türklerin zorla Müslümanlaştırlmalarına hizmet etmiş olan en önemli iki kişi, Arap Komutanı Kuteybe ve Sulu Kağan'ın tam önemli bir darbe indirmek üzereyken kendini Araplara satarak onlarla işbirliği içine giren hain Curcan beyidir. Kur Sul'da, Türgiş kağanı Sulu'yu kişisel çıkarları uğruna öldürölerek ister istemez Arapların korkulu rüyasını ortadan kaldırmış, Müslümanlığın Türk topraklarında daha rahat bir şekilde yayılmasına neden olmuştur.

Ancak Türklerin Müslüman olmaları Arapları yine de memnun etmez. Türkler Müslüman olursa vergiyi kimden alacaklardır? Bu kez de yalnızca Müslüman olmayan Türklerden değil, Müslüman olan Türklerden de çok ağır vergiler alınmaya başlar. Taberi, Arapların vergi toplama bahabesiyle işledikleri zulüm ve işkenceler şöyle anlatır: “Amiller haraç tahsil etmede çok aşırı gittiler. Onlar Türk asilzadelerini horladılar, hakir gördüler. Dikhanlara ağır ceza verdiler, elbiseleri yırtılıp yakıldı, kemerleri boyunlarına bağlanarak sürüklendiler, Müslüman olmuş pek çok biçare ve fakir kimseden bile, cizye aldılar. Böylece onlar da Türk hanlarından yardım istemeye mecbur oldular.” Türk yurtlarındaki Arap zulmü, Nasır bin Seyyar'ın Horosan'a vali olarak atanmasına dek şiddetle sürer. Emevilerin son valisi, Nasır ibni Seyyar'ın valiliğe gelmesi ile birlikte Güney Türkistan'da Arap güçlerinde bir toparlanma başlar.

Nasır, Arap hakimiyetinin yumuşak bir politika ile daha kolay bir şekilde yayılabileceği bilinci ile güçlü bir ordu kurarak Türk topraklarına yayılır. 739 yılında

Araplar Samarkent'e tamamen yerleşirler. Ancak Seyhun nehrini geçmeye çalışırlarsa da, Kur Sul komutasındaki Türk ordusu tarafından durdurulurlar. Sayı olarak Kur Sul'un ordusundan daha kalabalık olmalarına karşın, ırmağın öte yanına geçmeye cesaret edemezler. Ama bu arada Araplar için hiç beklemedikleri bir gelişme olur. Araplara karşı saldırı düzenlemeyi planlayan ve bu nedenle ırmağın evresinde keşif yapan Kur Sul, Arap askerlerine yakalanır. Nasır, Kur Sul'u hemen öldürerek cesedini Türklerin görebileceği şekilde Seyhun ırmağının kenarına astırır. Bu manzara çok geçmeden Türkler üzerinde beklenen etkiyi yapar ve Türk ordusu zaten sayıca üstün olan Araplar karşısında dağılır.

Nasır, bundan sonra Arap egemenliğini daha yumuşak politikalar uygulayarak sürdürür. Yurtlarını terk ederek giden Türklerin geri dönmeleri halinde vergi borçları affedilir. Halk içinden Müslüman olanlara bazı ekonomik ve sosyal çıkarlar sağlanarak, onların kendiliğinden Müslümanlığı seçmeleri teşvik edilir. İslam'ın taraftar bulabilmesi için gerek

korkutarak, gerek teşvik ederek gereken her türlü önlem alınır. Bu alınan önlemler yavaş da olsa sonuç verir. Türk topraklarındaki son Emevi valisi Nasır ibni Seyyar Orta Asya'nın batısında Türklere İslam'ı zorla kabul ettirtmeyi artık başarmıştır. 749'da Abbasiler Emevi Hanedanını zorlamaya başlarlar ve ayaklanarak 750 yılında halifeliği ve iktidarı ele geçirirler.

Kur Sul'un öldürülmesinden sonra parçalanan Türgişlerin Kara Türgişler kolu, 742'den sonra Çin'deki Tabgaç Türklerinin desteğiyle Tumoça kağan yönetiminde, Taşkent merkez olmak üzere bağımsızlıklarını korurlar. Ancak Tabgaç kağanı, Orta Asya Türklerinin Araplarla olan savaşlarından yararlanarak ordularını sürerek Türkistan'ı işgal etmeye başlar. Tabgaçlar Taşkent'e saldırarak yağmalarlar. Taşkent'e saldıran Tabgaç komutanı, Kara Türgişlerin sonraki kağanı Bağatur Tudun'a söz verdiği halde onu komplo kurarak öldürtür ve bütün malına el koyar. Bu olaydan sonra kaçmayı başaran kağanın oğlu Araplardan yardım ister. Taşkent'in yardım isteği

üzerine Horasan valisi, komutanı Ziya bin Salih'i Türgişlerin yardımına gönderir.

751 yılındaki Talas Savaşı'nda, Tabgaç ordusundaki Karluklar ve Yağmalar saf değiştirerek Türgişlerin ve Arapların yanına geçip, Tabgaçlara arkadan saldırırlar. Tabgaçlar yenilir. Tabgaçların Orta Asya'nın doğusu üzerindeki denetimi sona erer ve Tarım Havzası Uygurların eline geçer. İslam, Orta Asya'nın batısındaki Türkler arasında yavaş yavaş yayılmaya başlasa da, Uygurlar Mani dinini benimser. Abbasilerle birlikte, Müslümanlaştırılan halk üzerinde daha "yumuşak", onların gelenek ve göreneklerine daha "uyumlu" bir İslam uygulanır. Böylelikle, önce Arap dini olarak ortaya çıkan din, "İslamiyet'in evrensel bir din olduğu" propogandasıyla daha geniş kitlelere yayılmaya çalışılır.

819'da Türk yurdu İran'da, kısa süreli olan Seferoğulları Devleti'nin egemenliğinin yıkılmasından sonra Müslüman İran Türklerinden Saman Huda, Samanlı Devleti'ni (819-999) kurar. Bu devlete her ne

kadar “İranlı” ya da “Fars” deseler de, aslında bir Türk devletidir. Çünkü, Zekeriya Kitapçı'nın da yazdığı gibi “Devletin asıl merkezi, eski ve orta çağların din ve kültür merkezi olan Buhara şehri idi. Samaniler Devleti'nin gerçek manada ilk kurucusu ve ilk hakiki hükümdarı olan İsmail bin Ahmed, yeni devletin kaderini büyük ölçüde Türk aristokratlarına bağlamıştı ve ordusu ise tamamen Türk muharip unsurundan oluşuyordu.” Türk aristokratlarının egemen olduğu ve ordusunun tamamen Türklerden oluştuğu bir devlette, Türklerin hanedanı Türk olmayan birine verdikleri tarihe görülmemiştir.

Böylece Arapların Türklere yaptıkları katliamlar, Müslümanlaşan Türklerin “kafir” Türklere yaptıkları katliamlarla devam eder. Ziya Kitapçı yine şöyle yazar: “O (İsmail bin Ahmed), bu yeni disiplinli ordusu ile İç Asya ve sınır boylarında İslami bir terimle 'Daru'l-Harb'de (savaş kapısı) yaşayan 'kafir Türklere' karşı yeni bir gaza ve cihad devri başlatmıştır. İsmail bin Ahmed, kafir Türklere karşı yaptığı bu gaza ve cihad seferlerinde onların İslamiyet'e karşı dirençlerini

kırmış ve bu sayede İslamiyet İç Asya'ya yol bulmuştur. Zira genellikle Samanilerin kontrolüne geçen büyük yol güzergahları ve buralarda temin edilen emniyet ve huzur sayesinde Baykent, Buhara, Semerkant gibi Aşağı Türkistan'ın büyük şehirlerinde yaşayan Müslüman tacir ve veliler, göçebe Türklere daha kolayca ulaşma imkanı bulmuşlardır." Müslüman Türklerin bu "gaza" ve "cihadları" sonucunda Seyhun ırmağının aşağı kısmında Cend, Huvara ve Yenikent adlarında üç tane yeni Müslüman şehiri kurulur. Arap coğrafyacıların verdikleri bilgilere göre ise, bu şehirlerin halkı Müslüman olmakla birlikte, henüz İslamiyet'i kabul etmemiş olan Oğuz Türklerinin yönetimi altında bulunuyordu. Bundan da, Müslüman olmayan Türklerin diğer dinlere, hatta kendilerini katleden bir din olan İslam'a karşı bile kin ve intikamla yaklaşmadıklarını anlıyoruz.

Samanlılardan sonra Türkler arasında İslamiyet'in yayılması misyonuna Karahanlılar (840-1212) sahip çıkar. Karahanlı Devleti, 840'ta Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonra Bilge Kül

Han tarafından kurulur. Bilge Kül öldükten sonra yerine oğlu Oğulçak geçer ve Samanoğulları Devleti'ndeki karışıklıktan yararlanarak isyan eden bir Samanlı şehzadesinin sığınma isteğini kabul eder. Oğulçak'ın yeğeni Saltuk Buğra, bu şehzade sayesinde Müslüman olur ve amcası Oğulçak'a isyan ederek devletin başına geçer. Müslüman olduktan sonra Abd-ul Kerim adını alan Saltuk Buğra Han ilk iş olarak “kafir” Türklere karşı “gaza” ve “cihad” eylemleri başlatır. Saltuk Buğra'dan sonra İslam'ı kabul etmiş olan Buğra Han Harun, Togan Han, Ebu'l Muzaffer Tamgaç Han ve Ebu Şuca Arslan Han gibi kağanlar ve bunların soyundan gelenler Orta Asya Türkleri arasında İslam'ı yaymak için katliamları sürdürürler. Bu “cihad” 960 yılında zirveye ulaşır ve 200 bin oba Türk halkı zorla Müslüman edilir. Her obada ortalama on kişinin yaşadığı göz önüne getirilirse, en az 2 milyon Türk, yine Türkler tarafından baskıyla Müslüman yapılmıştır.

Artık Araplar amaçlarına ulaşmış ve kendilerinin pek bir şey yapmalarına gerek kalmamıştır. Arap

coğrafyacısı Al Makdisi 966 yılında yazdığı eserinde Karahan kağanlarının İslam yolunda yaptıkları “hizmeti” göklere çıkararak şöyle der: “Doğu iklimi (Karahanlıların yaşadıkları yer), iklimler arasında büyük adamları ve alimleri en çok olan, hayrın kaynağı, ilmin karargahı, alimlerin ocağı, ayrıca İslam'ın muhkem dayanağı ve en güçlü kalesi sayılan bir iklimdir. Bu iklimin hükümdarları; hükümdarların en büyüğü, ordusu; orduların en hayırlısıdır.”

TANRI DİNİ'NİN İSLAM İÇİNDEKİ EVRİMİ

Müslüman olmadan önce Orta Asya'daki Türklerin küçük bir kısmı Budizm ve Hıristiyanlık gibi dinlere de inanmış olsa da çoğunlukla Tengri Dini'ne inanmaktaydılar. Bu nedenle Müslüman olduktan sonra İslamiyet'i tam olarak özümseyememişler ve eski dini inançlarının kalıntılarını yeni dinlerine eklemişlerdir. Tengricilik'in bir biçimi olan Zerdüştlük Orta Asya Türk halkları arasında yayılmış olan dinlerden biridir. Sasanlı İmparatorluğu'nda resmi din olan Zerdüştlük içinde bir mezhep olarak doğan Mani dini de Orta Asya'da yayıma olanağı bulmuştur. Budizm Kök Türklerde yalnızca yönetici çevrelerle aristokratlar arasında tutunmuştur. Halk arasında ne kadar yaygın olduğuna ilişkin ise hiç bir bilgi

bulunmamaktadır. Budizm'in Uygurlarda uzun bir süre yaşadığı ve ardından da Mani dininin resmen kabul edildiği bilinmektedir. Maniciliğin kabulünden itibaren 10. yüzyıla kadar bu dine sadık kalan Uygurlar bu tarihten sonra yeniden Budizm'e dönmüşlerdir.

432 yılında toplanan Üçüncü Efes Konsullüğünde sapkınlıkla suçlanan İstanbul Patriği Nestorius'un fikirleri çevresinde oluşan Nasturilik güçlenmeye başlayınca, bundan çekinen Bizans yönetimi Nasturilere baskı ve şiddet uygulamaya başlamış ve böylece Nasturiler İran topraklarına yayılmışlardır. Maverâünnehir'in İran sınırlarına yakın taraflarında bir kısım Türk de Hristiyanlığı kabul etmiştir. Hristiyanlığın Türkler kitleler arasında yaydığı asıl alan ise, Doğu Avrupa ve Balkanlar'dır. 9. ve 10 yüzyıllarda Hristiyanlığı kabul eden bu Türk kitleleri Peçenekler, Kumanlar ve Uzlardır (Gagavuzlar). Bunun dışında kuzeyde Çuvaşlar ve bir kısım Tatar Rusların baskılarıyla Hristiyanlaşmışlardır. Museviliği resmi din olarak kabul eden tek Türk devleti ise

Hazarlardır. Önceleri Tengrici olan Hazarlar, doğudan Arapların, batıdan da ve Rusların ve Bizanslıların baskıları sonucu 8. yüzyılda Museviliği kabul etmişlerdir.

Bu nedenle Türkler İslamiyet'i biçimsel olarak kabul etmişler ve kendi öz dinleri olan Tengricilik'in birçok gelenek ve göreneklerini İslamiyet'e uydurmaya çalışmışlardır.

Tengri Dini'nde Türkler ibadetlerini içki, müzik ve dans eşliğinde yapmışlardır. İslamiyet'in bu konuda getirdiği yeni kurallar ise onlara zor gelmiş, bu yüzden de eski dini inanış ve ibadet biçimlerini korumuşlardır. Anadolu Alevilerinde, Bektaşilerde ve Sünni Türklerde bu gelenekler bugün de çeşitli biçimlerde yaşamaktadır. Türklerin Tengrici din anlayışı, atalar kültü ve ölülerin ruhlarının diriler üzerinde etkili olduğu inancı hala sürmektedir.

Türklerin Müslümanlığı; kendi yaşam biçimleri, ibadetlerini yerine getirmeleri, dini bayramları

yaşayışları, toplumsal ve kişisel ahlakları, temel İslami inançların yorumlanması ve başka dinlere karşı takındıkları tavır konularında Arapların ve Farsların Müslümanlığından ayrılır. Tengricilik'te şaman doğa üstü güçlere sahiptir. Kötü ruhları kovar, büyü bozar, tılsımlar yapar, göğe çıkar, hayvanlara biner, ateşe girer ve çeşitli doğa üstü eylemlerde bulunur. Müslüman Türklerde şaman geleneği aynen devam etmiş, yalnızca şamanın adı değişerek baba, dede, eren, veli, şeyh, derviş, ermiş gibi adlar almıştır. Günümüzde Müslüman Türker arasında okuyup üflemek, muska yazmak, çeşitli doğal ilaçları kullanmak gibi yöntemlerle hastalık tedavi etmeye çalışan kimseler vardır. Halk arasında genellikle “hoca” diye tanınan bu kişiler, şamanların kalıntılarıdır. “Cinci” adıyla bilinen ve hastaların içine girdiğine inanılan cinleri kovarak ya da emrindeki cinleri kullanıp geleceği ve bilinmeyenini bilerek bir takım kehanetlerde bulunan kişiler de, yardımcı ruhları çağırarak hastanın içinden kötü ruhları çıkarmaya çalışan ya da geleceği öğrenen şamanların ardıllarıdır.

13. yüzyılın sonunda, İlhanlı sarayında büyük bir şöhret sahibi olan Barak Baba, Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinden biri olan Sarı Saltuk'un mürididir. Barak ve müritleri Ramazan orucu tutmazlardı. 14. yüzyıl başlarında Barak, kendisine eşlik eden bir grup müridiyle birlikte Şam'a geldiğinde, üzerlerindeki acayip giysiler halkı hayrete düşürür. Kökten tıraş edilmiş sakalları, gür bıyıkları vardı. İki yanına boynuz takılmış, keçeden külâh giymişlerdi. Boyunlarında öküzün aşık kemikleri, kınalı yüzler, ucu eğri değnekler ve çingiraklar asılıydı. Dış görünüşleri çok çirkin ve korkunçtu. Davullar ve diğer çalgılardan meydana gelen bir mızıka takımları vardı. Birlikte söyledikleri marş, çingirak, kuru kemik ve değnek sesleriyle karışık bu müziğin sesleri o kadar korkunç bir gürültü çıkarıyordu ki, Suriye halkı, bizzat şeytanın bu şarkılara katıldığını iddia ediyordu. Bir gün Barak Baba'ya niçin böyle değişik kılıkla gezdiği sorulur. O da "Fakirlere alay konusu olmak istedim" diye cevap verir.¹

¹ Köprülüzade, M. Fuad. Çev. Y.Doç.Dr. Ferhat Tamir.

İlhanlıların İslamiyeti kabul etmesinden sonra bile şamanlar varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlhanlı ordusunda ve saraylarında, şamanlar dindar Müslümanlar, Hristiyanlar ve Budistlerle yan yana yaşamışlardır. Şeyh Ahmed'in kurduğu Rifai tarikatının dervişleri İlhanlılar nezdinde itibar sahibi olmak için onların şamanlardan bekledikleri sihirli ve olağan üstü gösterileri onlara yapmak zorundaydılar. Diğer yandan da, saraylarında İslamiyetin moda olduğu kendi ırklarından şeflerin ve prenslerin hoşuna gitmek ve bizzat içinde yaşadıkları İslami muhitte itibar kazanmak için, İslam ve özellikle kendilerine uygun olan Sufilik maskesini takmak, Moğol şamanlarının işine geliyordu. 14. yüzyılın başlarında Altın Ordu devletini yöneten eden Özbek Han İslamiyeti yayabilmek için, aldığı kararlara karşı koymaya kalkan çok sayıda tanınmış kişiyi; birçok Uyghuru, birçok şamanı öldürtür. İslam'ın kurallarına çok bağlı ve bu kuralları iç politikası için bir dayanak

olarak kullanan Timur'un ordusunda bile şamanlar bulunmuştur.²

Sünni İslam; Kuran ve Sünnet temeline dayanan bir din anlayışına sahip olmasına karşın, Heterodoks İslam; mitolojik ve sözlü bir din anlayışına sahiptir. Türk heterodoks Müslümanlığının en büyük özelliği, çok güçlü bir mistik karaktere sahip olmasıdır. Bu yüzden Türklerin Müslümanlığı ister Sünni, ister Alevi-Bektaşî olsun, güçlü bir mistik yapı ve evliya kültü etrafında gelişmiştir. Bu heteredoks dini anlayış üç temel inancı barındır; Hulul (Tanrı'nın insan suretinde görünmesi), Tenasüh (ruhun öldükten sonra bir başka bedende yeniden doğması) ve Don değiştirme (ruhun sağken bir biçimden başka bir biçime ya da bir kalıptan başka bir kalıba geçmesi). Bu üç temel inanç, Tengricilik'ten kalmadır.

² Köprülüzade, M. Fuad. Çev. Y.Doç.Dr. Ferhat Tamir.
www.bilig.yesevi.net

Horasan Erenleri büyüclük yapan, hastaları iyileştiren, gaipten ve gelecekte haber veren, ruhları bedenlerini terk edip tekrar dönen, göğe yükselip Tanrı ile konuşan, doğa güçlerini istediği gibi yönlendiren, ateşin yakıcılığından etkilenmeyen, yenilmiş hayvanları kemiklerinden tekrar diriltiren, kadın-erkek ortak ayinler yapan, tahta kılıçla savaşan kimseler olarak sunulmaktadır. Onlar bu kimlikleriyle, gelecekte haber veren, havayı değiştiren, ürünleri yeşerten, felaketleri önleyen ya da felaketi düşman üzerine yollayan, hastaları iyi eden, ateşe hükmeden, göğe çıkan ya da yeraltına inen eski şamanların devamıdır. Tengri inancı, Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonra da değişik felsefi akımlarla halk arasında sürmüştür.

Sufilik:

Sufilerin başında “Enel Hak” (Ben Tanrıyım) diyen ve bu sözünden geri dönmediği için Sünni yöneticiler tarafından derisi yüzülerek öldürülen Hallac-ı Mansur gelmektedir. 850’lerde dünyaya gelen

Mansur, 922'de Halife Muktedir'in emri ile Bağdat'ta öldürölür. Mansur, insan-Tanrı-evren üçlemesini içeren varlık birliğini savunmuştur. Gençliğinde Kahire'de bulunan Mansur, daha sonra tüm Türkistan'ı dolaşarak buradaki Sufi tekkelerinde görüşlerini biçimlendirmiştir. Mansur'a göre, gerçek olan "Bir"di. Çokluk, bu "bir"ın değişik biçim ve nitelikteki yansımalarıydı. Evren ve insan "bir"ın dışında değil içindeydi ve onunla özdeşti. Bu nedenle insanın "Enel Hak" demesi doğruydı. İnsan Tanrı'ydı, Tanrı'dan bir parçaydı. Ancak Tanrı yalnızca insan değildi, tüm evrenin bütünüydü. Mansur'a göre evren yaratılmamış, bir ışık ve sevgi yumağı olan Tanrı'dan fışkırmıştı. Onun kullandığı "İşk" (aşk) sözü, hem tanrısallığı hem de tanrısal sevgiyi birlikte içinde barındırmaktadır.

Mansur'a göre tüm semavi (Semitik) dinlerin ileri sürdüğü yaradılış, varoluşun yanlış yorumlanmış bir biçimdir. Gerçeğı kavrama gücünden yoksun olanlar, tüm varlıkların Tanrı'dan ayrı birer birim olduğunu öne sürerler. Bunun bir yanılgı olduğunu anlamak

ancak sezgi ile mümkündür ki, her birey kendi içine dönerek bu sezgi gücünü ortaya çıkarabilir. Bu içe kapanış sonucu önce Tanrısal sevgi uyanır, sonra da gönülde Tanrısal ışık açık seçik görülür. İşle gerçek sır, Tanrıyı gönülde görmektir. “Kendini bilen Tanrıyı bilir, kendini seven Tanrıyı sever” diyen Mansur, Sünni otoritelerce sapkın olarak tanımlanmış ve düşüncelerinden vazgeçmesi için önce kamçılanmış, sonra derisi yüzülmüş ve en sonunda da Sünniler tarafından taşlanarak öldürülmüştür. Mansur’un inancı uğruna ölümü seçmesi sufiler arasında derin izler bırakmış ve onun ölümü ile sufi akım içine kapanacağına, daha da şahlanmıştır.

Özellikle Anadolu sufileri üzerinde etkisi bakımından önemli olan bir başka filozof da Feridettin Attar’dır. 1119’da Nişapur’da doğan ve 1193’de aynı yerde ölen Attar’ın, Batını görüşleri içeren “Mazhar-ul Acaib” adlı bir eser bırakmıştır. Bu eseri nedeniyle dönemin yetkililerince putperestlikle suçlanan Attar, öldürülme tehlikesi nedeniyle ülkesinden bir süre için ayrılır. Yöneticilerin değişmesinden yararlanan Attar

Nişapur'a geri döner ve öğretisini yaymaya devam eder. "Vahted-i Vücut" (varlık birliği) kavramının sufiler arasında yaygınlaşmasından son derece etkili bir rol oynamış olan Attar'a göre varolmak, yüce bir ışık olan Tanrı'dan fışkırmak, görüş alanına çıkmaktır. Oluş, Tanrıdan çıkış ve yine ona dönüştür. Tanrısal ışık, en yüceden en aşağı kata doğru basamak basamak görüş alanına çıkar. Bu basamaklar değişik nitelikli varlık türlerini oluşturur. Varoluş, yoktan yaradılış anlamına gelmez. Görünmeyenden görünür duruma geçme eylemini belirtir. İnsan Tanrı ile özdeştir, Tanrısal bir varlıktır. Varlık türleri içinde Tanrıya en yakın olanı insandır ve bu nitelikleriyle de varlık birliğinin, "Vahted-i Vücut"un merkezidir. Bireysel irade, toplu iradenin bir parçasıdır.

Ruh ölümsüzdür. Tanrıdan gelmiş ve ona geri dönecektir. Beden ise, ruhun yeryüzündeki aracı durumundadır. Ruh, tekamülü ve Tanrıya ulaşması için ne kadar bedene ihtiyacı varsa, o kadarını eskitecektir. Attar eseri Mazhar-ul Acaib'de, "Tanrı görünmeyen durumda iken, kendisine olan sevgisi

yüzünden görünür olmak istedi. Böylece Tanrısal sudur başladı ve tüm varlık türleri oluştu. Sevgi, bu oluşun kaynağıdır, ilk nedenidir” demektedir. Attar da, diğer Batını doktrin yanlıları gibi, ruhun çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaştığını ve en sonunda Kamil İnsan olarak Tanrı'ya kavuştuğunu savunmaktadır. Attar'ın bu görüşleri Anadolu erenleri Yunus Emre ve Mevlana'yı derinden etkilemiştir.

Batını görüşün geniş kitlelerce tanınmasına ve sevilmesine ön ayak olan bir başka sufi de, düşüncelerini şiire döken ve rubaileri nesilden nesile halen söylenmekte olan Ömer Hayyam'dır. Hayyam, İran'ın o dönemde ışık kaynağı olan Nişapur'da 1050 yılında doğdu. Sanatkar ruhlu Hayyam, diğer sufilerden daha farklı bir yaşam seçti. Şaraba düşkünlüğüyle tanınan ve sufi tekkeleri yerine şaraphaneleri ziyaret eden Hayyam, Türk illerini, Samarkent ve İsfahan'ı gezdi. Hayyam'ın cebir dalında çalışmaları olduysa da

görüşlerini günümüze şiirleri yani rubailer ile ulaştırdı.³

Yesevilik:

İslam'ın kabulünden sonra Türkler arasında en çok taraftar bulan sufilik (tasavvuf) hareketi Hoca Ahmet Yesevi'nin kurduğu Yesevilik olmuştur. Ahmet Yesevi, Tanrı'dan korkmaya dayanan İslam sufilik anlayışını değil, Tanrı sevgisine dayanan ve her türlü benlik duygusunu kınayan Tengricilik kökenli Horasan sufilik anlayışını temsil etmiştir. Ahmet Yesevi savunduğu inancı, halkın anlayabileceği bir dil kullanarak anlattığı için, Yesevilik Türkler arasında kolayca yayılmış ve kendisinden sonra ortaya çıkan bir çok tarikatı etkilemiştir.

Horasan ve civarında İsmaili Dai'lerinin yanı sıra, yine aynı mezhebe bağlı Fütüvve örgütü de son derece yaygındı. Kendisi de, inisiye edilmiş bir İsmaili Dai'si

³ Eyüboğlu, İsmet Zeki. Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi. Derin Yayınları, İstanbul. 2000. Gener, Cihangir Ezoterik ve Batını Dinler Tarihi. Beyaz Yayınları, İstanbul. 2012.

olan Yesevi, Horasan İsmaili tekkesinin şeyhi konumuna yükseldi. Yesevi müridleri halk arasında Horasan erenleri ya da “Baba Erenler” olarak tanındılar. Diğer İsmaili dergahlarında olduğu gibi Horasan tekkesinde de müridlerin şeyhin emirlerine kesinlikle uymaları, sembolleri ve sırları anlayabilecek olgunluğa gelmek için öğreticilerini sabırla dinlemeleri, sözlerinde ve eylemlerinde kesinlikle doğru olmaları ve ser verip sır vermemeleri beklenirdi. Ahmet Yesevi, her ne kadar bir İsmaili Dai’si idiyse de, kendi tekkesinde bazı değişiklikler yaptı. Örneğin, altı aşamalı olan öğretiyi, Fütüvve örgütlerini örnek alarak, dokuz aşamaya çıkardı. Yesevi müridinin şeyh unvanı alabilmesi için bu dokuz aşamayı geçmesi ve kurtuluşa ulaşması şarttı. Bu dokuz aşama şöyle sıralanıyordu:

- 1-Tövbe edenler,
 - 2- Bilginler,
 - 3- Zahidler,
 - 4- Sabirler (Sabredenler),
 - 5- Salihler (Kurtulanlar),
-

- 6- Raziler,
- 7- Şakirdler (Öğrenciler),
- 8- Muhibler (İstekliler),
- 9- Arifler (Gönül Erenleri).

Yeseviliğin son basamağı olan Ariflerin hedefi, Tanrısal gerçeğe ulaşmak, ruhun tekamülünü sağlayarak Tanrı ile bir olmaktır. Yesevi'ye göre bunun tek yöntemi içe kapanmaktır. Yüce Tanrıyı us ile anlamanın imkanı yoktur. Bunun için Arif kişi içine dönmeli ve sezgi gücüyle, kendinde var olan Tanrıyı içinde aramalıdır. İçe kapanış, kendi benliğini bir yana atmayı, Tanrıdan başka bir varlık düşünmemeyi ve bu düşünce akışının mümkün olduğunca kesilmemesi için elden geldiğince azla yetinmeyi gerektirir. İçe kapanışla sağlanan derin sezgi, ruhu Tanrıya ulaştıran sevginin uyanmasına olanak sağlar. İçe kapanan Arif (Kamil) kişi, üç aşamadan geçer: Kendini bilme; Gerçeği kavrama; Tanrıya ulaşma. İşte bu noktada Kamil İnsan artık Tanrıyla bir olmuştur. Yesevilik içe kapanma yöntemini şamanlardan almış ve bunu Batıniliğe

uygulamıştır. Bu nedenle tarikat, Tengri inancına bağlı geniş kitlelere hiç de yabancı gelmemiş ve İslam'ın katı kurallarından kaçmak için çare arayan Türkler kurtuluşu Yesevilik'te bulmuşlardır.

II. Gıyasettin Keykubat'ın sultanlığı sırasında Horasanlı Yesevi Şeyhi Baba İlyas, halkı sultana karşı isyana çağırır. Horasan'dan Amasya'ya göç etmiş bulunan Baba İlyas'ın çağrısı kısa sürede göçebe Türkmenler arasında büyük bir yankı bulur. Yesevi tarikatının en üst derecesi olan Babalığa ulaşmış İlyas'a göre gerçek olan bu dünyaydı. Yaşamdan sonra başka dünyalarda ödüllendirme ya da cezalandırma yoktu. "Şeriat'ın saçma hükümlerine uymaya gerek yok" diyen İlyas, toplumda kadın-erkek ayrımı gözetilemeyeceğini, bütün insanların eşit olduğunu ancak sultanların bu eşitliği kuvvete dayanarak bozduklarını söylüyordu.

Batını doktrinin tüm kurumlarına, ruhun ölümsüzlüğüne ve tekamülüne, yeniden doğuşa ve son durağın Tanrıyla birleşmek olduğuna inanan İlyas,

“Herkes eşittir. Ancak, ruhunu geliştirme yolundaki tarikat erenleri Tanrıya daha yakındır” demektedir. Baba İlyas’ın isyan çağrısına koşan göçmenlerin başında, yine bir başka Yesevi Baba’sı olan, Baba İshak bulunuyordu. Baba İshak’ın çevresinde kısa sürede, Alevi Türkmenler, İsmaililer, Saabi inanırları ve Ahiler’den binlerce kişi toplanır. İshak komutasındaki bu kuvvet bir çok kere, üzerlerine gönderilen Selçuklu ordularını yener. Baba İlyas bu sırada Amasya’da Selçukluların elinde tutsak bulunmaktadır. İshak kuvvetleri onu kurtarmak üzere Amasya’ya yönelince Selçuklular yeni bir ordu kurarak, İshak kuvvetlerini yenerler ve neredeyse hepsini kılıçtan geçirirler. Böylece, tarihe “Babailer İsyanı” olarak geçmiş olan halk ayaklanması bastırılır.⁴

⁴ Dursun, Turan. “Din Bu”.Kaynak Yayınları. İstanbul. 1991.
Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 1984. Çamuroğlu, Reha. Tarih, Heterodoksi ve Babailer. Metis Yayınları. İstanbul 1990.

Ahilik:

Ahilik, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu Türklerine sanat, ticaret ve ekonomi alanlarında yaklaşık 630 yıl yön verip ışık tutmuştur. Anadolu Ahilerinin örgütlü bir güç haline gelmelerini Horasan erenlerinden bir Yesevi olan Ahi Evren Veli sağlamıştır (1171-1262). Ahi Evren, 1220'li yıllarda Moğollar Türk Harzemşahlar ülkesini yakıp yıktıkları sırada oradan Anadolu'ya gelmiştir. Ahi Evren, Anadolu'ya geldikten sonra Konya'ya gitmiş ve orada, Mevlana Celaleddin Rumi'nin yakın dostu Şems Tebrizi'ye biat ederek tasavvuf dersi almış ve bir derviş olmuştur. Ahi Evren yüzyıllardır savaşçılık ve dini-ahlaki bilgiler vermekte büyük ve önemli görevler yerine getirmiş bulunan fütüvvet teşkilatından ve fütüvvetnamelerden yararlanarak Ahi teşkilatını kurmuştur. Ahi Evren'in kurduğu örgüt, yüzyıllar boyu bütün esnaf ve sanatkara yön vermiş, onların işleyişini düzenlemiş, yeniçeriliğin kuruluşunda Hacı Bektaş törenleriyle birlikte önemli rol oynamıştır. Devlet adamları bu kuruluşa girmeyi şeref

saymışlardır. Ahi olmak için bir meslek ya da sanat sahibi olma zorunluluğu yoktur. Ahiliğe kabul şartı, iyi ahlaklılık, yardım severlik ve cömertlik olduğundan örgüte girenler temiz, ahlaklı ve iyilik sever kişilerdi. Ahiler arasından yüksek sırada yöneticiler, tabipler, valiler, komutanlar, müderrisler ve kadılar yetişmiştir.

Anadolu'ya Yesevi dervişleri ve İsmaili Dai'leri ile birlikte gelen Ahiler, meslek örgütü mensubu olmaları nedeniyle kırsal alanlardan ziyade, şehirlere yerleştiler. Ahilik, bir meslek örgütü olmanın yanı sıra, giriş-davranış töreleri ve sırları olan Batını bir kuruluştur. Anadolu Ahilerinin örgütlü bir güç haline gelmelerini, Horasan erenlerinden olan Ahi Evren Veli sağlamıştır. Ahi Evren'in şeyhliği altında 13. yüzyıl başlarında Ankara'da yeniden yapılanan Ahilik teşkilatı kısa sürede tüm Selçuklu şehirlerine yayılmış ve Babailer İsyanı sırasında Batınilere elden gelen tüm yardımı yapmıştı. Ahiler, daha sonraki dönemlerde de kendilerine en yakın kişiler olarak Alevileri, Bektaşileri ve Mevlevileri gördüler. Osmanlı devletinin kuruluşunda Ahiler oldukça önemli bir rol oynadı.

Bazı kaynaklar, devletin kurucusu olan Osman Gazi'nin, oğul Orhan Gazi'nin ve 3. sultan Birinci Murat'ın Ahi teşkilatı üyesi olduklarını belirtmektedir. Ancak Osmanlı devleti genişlemeye ve imparatorluğa dönüşmeye başlayınca sultanlar, kendilerinden önceki Türk yöneticilerinin yolunu seçmiş ve kitleleri yönetmekte yöneticilere çok daha fazla imkan sağlayan Sünni tarikatlara girmişlerdir.

Ahilikte temel ilke, örgüte üye olanların kesin eşitliğidir. Üyelerin hepsi birbirinin kardeşidir. Ancak, aşama bakımından küçükten büyüğe doğru sonsuz bir saygı vardır. Ahiliğe girecek olanlarda belli nitelikler aranır. Üyelik için kişinin, örgüt bünyesinden birisi tarafından önerilmesi zorunludur. Küçültücü işlerle uğraşanlar, çevresinde iyi tanınmayanlar, örgüte kötü söz getirebileceği düşünülenler Ahi olamazlardı. Örneğin insan öldürenler, hayvan öldürenler (kasaplar), hırsızlar, zina ettiği ispatlananlar örgüte katılamazdı. Kasapların insan öldürenler ile aynı kategoriye konulması Batını inançtan kaynaklanmaktadır.

Örgüte giriş, diğer Batını tarikatler gibi, özel bir tören ile olurdu. Törende adaya kuşak bağlanır ve tüm insanlara karşı sevgi dolu, saygılı olması, doğruluk ve yiğitlikten ayrılmaması öğütlenirdi. Üyelerden kesin bağlılık, sonsuz itaat ve ketumluk istenirdi. Dinsizler örgüte kesin giremez ancak, sofuların da Ahiler arasında yeri olamazdı. Ahilik'te de bilgi edinme, sabır, ruhun arındırılması, sadakat, dostluk, hoşgörü yasaklara uyma gibi niteliklerin verildiği aşamalardan geçilirdi. Bu niteliklere sahip olmanın dışında Ahiliğin önde gelen altı ilkesi şunlardır: Elini açık tut, Sofranı açık tut, Kapını açık tut, Gözünü bağlı tut, Beline sahip ol, Diline sahip ol.

Ahilik'te üç aşamalı ve 9 dereceli bir inisiyasyon sistemi uygulanırdı. Birinci aşama olan Şeriat kapısında müride mesleki bilgiler, Kuran bilgisi, okuma yazma, Türkçe, matematik ile, örgütün anayasası niteliğinde olan Fütüvvename öğretilirdi. İkinci aşama olan Tarikat kapısında mesleki bilgi en üst düzeye ulaştırılır, tasavvuf bilgisi, müzik, Arapça ve Farsça üzerine eğitim yapılırdı. Bu aşamada mürid

ayrıca askeri eğitim de alırdı. Şeyh mertebesine erişilen üçüncü aşama, Marifet kapısıdır. Bu aşamada müriden Tanrıya inanması, benliğini öldürmesi, ululara hizmet etmesi ve cehalet karşısında susması istenirdi. Ahilik anayasasına göre ancak bunların tamamlanmasından sonra Hakikate ulaşılması, insanın Kemale ermesi mümkün olurdu. Takipçisi olduğu Fütüvve gibi Ahilik de 9 dereceli bir sisteme dayanırdı. Her kapı üç dereceyi içerirdi. Bu dereceler şöyle sıralanır: Yiğit, Yamak, Çırak, Kalfa, Usta, Ahi, Halife, Şeyh ve Şeyh ül Meşayih.

Ahiler yalnızca ekonomik bir örgütlenmeyi değil, Ortaçağ Avrupasının Şövalye Tarikatleri gibi dini askeri bir örgütlenmeyi de gerçekleştirmişlerdi. Örgüte kabul edilen müride, bir profesyonel asker kadar değilse bile, kendisini savunmayı bilecek kadar silah kullanma sanatı öğretiliyordu. Selçuklular döneminde, sultanların düzenli orduları dışında ülkedeki en güçlü silahlı örgüt, genç kalfa ve ustalardan oluşan Ahi müfrezeleriydi. Moğol istilaları

sırasında sultan kuvvetlerinin yenilip kaçtığı sırada pek çok kenti Ahi müfrezeleri savunmuştu.

Kendilerini paralı askerler vasıtasıyla koruyan beyler, emirler bile Ahilerden çekinirlerdi. Moğolların kesin zaferinden sonra, valilerin ve beylerin kentlerden kaçmaları üzerine, onların görevlerini de Ahiler yürütmüşlerdi. Bu dönemde, Selçukluların güçlü veziri Pervane dahi, Ahilerin gücü karşısında boyun eğmiştir.

Ahiler hakkında ilk defa, görgüye dayanan ve toplu bilgi veren kişi, ünlü Berberi gezgin İbn-i Batuta'dır. İbn-i Batuta, Osmanlı Sultanı Orhan zamanında (1326-1359) Anadolu'nun bir çok şehir, kasaba ve köylerini gezmiş, Ahilere konuk olmuştur. Batuta izlenimlerini şöyle anlatır: "Bilad-ı Rum adıyla anılan bu ülke dünyanın en güzel yeridir. Tanrı başka yerlerde ayrı ayrı verdiği güzelliklerin hepsini birden bu ülkeye vermiş. Ahalisinin yüzleri çok güzel, giysileri temiz, yemekleri nefistir. Bereket Şam'da, şefkat Rum'da (Anadolu'da) dendiği doğrudur. Yani

gerçek şefkat Anadolu halkı olan Türkmenler arasında dır. Bu bölgede hangi eve yada zaviyeye insek erkek ve kadın komşularımız halimizi, hatırımızı sorarlardı. Burada kadınlar örtünmezler, erkeklerden kaçmazlar. Ayrılışımızda sanki kendi halkımızdan, akrabalarımızdan birilermiş gibi candan uğurlarlar, kadınlar ağlarlar. Ahiler, Anadolu'da oturan Türkmenlerin her şehrinde, kasaba ve köyünde vardılar. Yabancılar yardım etmek, onları konuklayıp yedirip içirmek, bütün ihtiyaçlarını görmek, zorbaların hakkından gelmek, zalim ve edepsiz tabakasını ortadan kaldırmak hususunda bir benzeri daha yoktur.”

Ahilik, kişiye mesleğinde ve ahlaki davranışında yüksek fazilet ve saygınlık verdiğinden, 1230'lu yıllardan, meslek ve sanatın her türlü kontrolünün bu kuruluştan alınıp, meslek ve sanat tutmanın serbest bırakıldığı 1860'lı yıllara dek 630 yıldan çok, Anadolu Türkünün sanat, ticaret ve meslek kuruluşlarını ayakta tutmuştur. Ahi Evren'in düzenlemiş olduğu kurallara göre mesleklerin ve sanatların bölüştürülmesinden, malların işlenişine, satılışına dek her tür işlem inceden

inceye ayarlanmıştır. Bu kurallar, hem meslek erbabı arasındaki sürtüşmeyi, hem de üretici-tüketici arasındaki kavgayı ortadan kaldırmıştır.⁵

Bektaşilik:

Hacı Bektaş Veli, 1210 yılında Horasan'da doğdu. Burada Yesevi tarikatine katılan ve Babalığa kadar yükselen Veli, 1240 yılında diğer Yesevi Babaları ve İsmaili Daileri ile birlikte Anadolu'ya geldi. Burada yakın dostu Baba İlyas'ın yanına gitti ve Amasya'ya yerleşti. Babailer isyasının arka plandaki örgütleyicilerinden olduğu sanılan Veli, fazla deşifre olmaması sayesinde büyük katliamdan kurtuldu. Anadolunun birçok yerini dolaşan Veli, sonunda Kırşehir'in Sulucakaracahöyük bucağına yerleşti ve Yeseviliğin devamı niteliğinde olan Bektaşiliği yaymaya başladı. Babailer isyanından sağ kurtulan Yeseviler ve İsmaililer kısa sürede Hacı Bektaş

⁵ Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 1984. Gener, Cihangir Ezoterik ve Batını Dinler Tarihi. Beyaz Yayınları, İstanbul. 2012.

etrafında toplandılar. 1271’de aynı yerde öldüğünde çevresinde binlerce müridi vardı.

“Din ayrılığı gereksiz. Dinler insanlar arasında anlaşmazlıklara neden oluyorlar. Aslında tüm dinler dünyada barış ve kardeşliği sağlamak içindir” diyen Hacı Bektaş Veli, bu görüşlerini Velayetname adlı eserinde ortaya koydu. Bektaşiliğin öncelikli hedefi, temelini sevginin oluşturduğu “Evren-Tanrı-İnsan” birliğini kavramaktır. İnsan bir sevgi varlığıdır. İnsan Tanrısal niteliklerle donatılmıştır. Başarının ilk basamağı kişinin kendisini tanıması ve sevmesidir. “Kendini seven Tanrıyı da sever”. Yeseviliğin devamı olan Bektaşilik; eski Türk inançlarıyla İslam dinini harmanlayan, resmi İslam’dan farklı bir din anlayışıdır. Hacı Bektaş tarikatı kendisi tarafından değil, 14. yüzyılda Abdal Musa tarafından kurulmuştur. Hacı Bektaş, ölmeden önce manevi kızı, Kadıncık Ana’ya bütün kerametlerini vermiş ve Kadıncık ana Abdal Musa ile birlikte Hacı Bektaş tarikatını kurmuştur. Bektaşiler başlangıçta Osmanlı himayesine girmişlerdir. Osman ve Orhan Gazi;

Geyikli Baba, Abdal Musa gibi dervişlerle önceleri işbirliği yapmış, daha sonra da kendilerine karşı zararlı gördükleri bazı dervişleri ülkeden kovmuşlardır.

Diğer Batını ekollerde olduğu gibi Bektaşilikte de ruh ölümsüzdür. Ruh gövdeye sonradan girmiştir ve geldiği Tanrısal kaynağa geri dönecektir. Ruh gövdeye sadece dirilik sağlamakla kalmaz, anlayış, hatırlama, bilme, tanıma, düşünme ve akıl etme gibi yetilerin de kaynağıdır.

İnsan, yaşadığı ortamda bağımsız bir varlıktır. Onun görevi alçak gönüllü davranmak, özünü arındırmak, olgunlaşmak, gösteriştan uzak durmak ve yüreğini doğa, insan ve Tanrı sevgisiyle doldurmaktır. İnsani bedenler amaç için yalnızca birer araçtır. Bu nedenle insanları kadın-erkek diye ayırmak, ya da sosyal konumlarına ya da ırklarına bakarak küçük görmek yapılabilecek en büyük yanıştır. Kadın-erkek tüm insanlar eşittir. Tüm dinler insanı olgunlaştırmak, barış ve kardeşliği yaymak içindir. Oysa zamanla

dinlerin bu anlamları değiştirilmiş ve katı, çekilmez kurallar getirilerek insanların yaşamları kısıtlanmış, kendilerini geliştirme imkanlarının önüne set çekilmiştir. Gerçek yasaklar, şeriatın öngördükleri değil, tarikatın temel ilkelerine aykırı davranışlardır.

Bektaşilik, evrenin, Tanrının sureti olduğunu, insanın da yer yüzünün Tanrısı konumunda bulunduğunu kabul eder. Tanrı insanın içinde olduğundan, Tanrısal özellikler olan düşünme yetisi, irade, eylem özgürlüğü de insanda bulunur. Gerçek ibadet, insanın düşüncelerini kendisi üzerinde yoğunlaştırmasıdır. İnsanın kendi dışındaki bir olguya ibadet etmesi gereksizdir. İnsanın kendi varlığını düşünmesi, ruhsal olarak gelişmesini sağlayacak ve birey, Kamil İnsan konumuna ulaşabilecektir. Kamil İnsanda Tanrı, bu evrende kendi bilincine varmanın en üst noktasına ulaşır. Ancak Kamil insanlar Tanrıya dönebilir ve onun tarafından özümser. Bektaşilikte ketumluk esastır. Bektaşilerin törenleri halka açık değildir. Gizli, özel ritüelleri vardır ve bunlardaki “Bektaşî Sırrı” büyük bir özenle korunur. Ritüeller

açısından Velayetname'nin özel önemi vardır. Ancak Bektaşiliğin son biçimi ile kurumlaşması, 1500'lerde, dönemin Bektaşî şeyhi Balım Sultan tarafından yapılan bazı düzenlemeler sonucunda mümkün olmuştur.

Bir Bektaşî müridi, öğretiyi ancak bir mürşidin yardımı ile anlayabilir. Mürşidin (rehberin) varlığı kesinlikle zorunludur. Bu nedenle yeni giren müridin mürşidine mutlak itaati, ona tamamı ile teslim olması son derece doğaldır. Tarikatın sembollerinin ve pratiklerinin anlaşılması ancak onunla mümkün olur. Bektaşî öğretisi, müridin yaşadığı toplum içinde öğrendikleriyle çok ters olduğu ve özellikle de şariat öğretileriyle son derece uyumsuz bulunduğu için yeni gireni olası bir şoktan korumak amacıyla rehberlik sistemine büyük önem verilmiştir. Mürşid üç sıfat ile tanımlanabilir; Mürebbi, öğretmen ve eğitici. Diğer bir deyişle şeyhin temsilcisi, öğretmen üstad ve ruhsal yaşam sanatında örnek alınacak kişi. Mürşidin varlığı ile, Bektaşilik sırrı yaşanan bir olgu haline gelir. Müritten beklenen tek şey zihnini sürekli açık tutarak,

öğrenmesi ve öğrendiklerini en büyük sır olarak saklamasıdır.

Hacı Bektaş, Tanrıdan var olan insanları dört grupta toplar. Bunlar Tanrıya ulaşma konusunda farklı yöntemler uygulayan insanlardır. Birinci grupta, gerçeği Tanrıya ibadette arayan sofu kişiler vardır ve dünya üzerindeki insanların oldukça önemli bir bölümü bu gruptandır. İkinci grupta tarikatın yolunu uygulayan ancak sofuluktan kurtulamayanlar, üçüncü grupta Tanrı hakkındaki sırları bilme ayrıcalığına sahip, ermişler ve nihayet sonuncu grupta da Tanrı ile birleşmiş olanlar yer alır. İşte Bektaşilikteki bu dörtlü inanç biçimine, “Dört Kapı Öğretisi” denilmektedir. Bir Bektaşî, bu dört kapıdan geçmeden Kamil İnsan olamaz. İlk kapı, ortodoks dinsel yasaların öğretildiği Şeriat kapısıdır. Bunu, tarikatın gizli pratik ve sembollerinin verildiği Tarikat Kapısı ve mistik Tanrı biliminin öğretildiği Marifet Kapısı izler. Bektaşî için gerçek ancak dördüncü kapı olan Hakikat Kapısı ile gözler önüne serilir. Dört kapının her biri on

basamaktan oluşmaktadır ve kişi derviş olmak niyetindeyse, bu basamakları tırmanmak zorundadır.

Şeriat kapısında İslam dininin temel ilkeleri, Aleviliğin genel koşulları ile “Allah- Muhammed- Ali” üçlemesinin gizemi öğretilir. Bu kapının (derecenin) müritlerine “Beloğlu” ya da “Aşık” denir. Aşık henüz nasip almamış kişidir. Şeriat kapısının 10 basamağı şöyle sıralanır:

- 1- İman etmek,
 - 2- Kuran öğrenmek,
 - 3- Namaz, oruç, zekat, haç gibi zorunlu görevleri yerine getirmek (bu zorluluklar bir sonraki kapıda kalkar),
 - 4- Dürüst davranmak,
 - 5- Evlenmek,
 - 6-Cinsel yaşamdaki yasakları bilmek,
 - 7- Muhammed’e ve onun cemaatine uymak,
 - 8- Herkese şefkatli davranmak,
 - 9- Her türlü temizlik kaidesine uymak,
 - 10- Emirler ve yasaklara itaat etmek.
-

Şeriat kapısı koşullarını tam olarak uygulayan ve mürşidinin de onayı ile ikinci dereceye, Tarikat Kapısı'na geçen müride verilen unvan artık "Yol Oğlu" ya da seven bir dost anlamına gelen "Muhip"tir. Bir muhip ilk iş olarak Pir'e bağlılık yemini etmek ve bundan önceki tüm günahları için tövbe etmek zorundadır. Bundan sonra muhip, mürşidi tarafından tarikat kuralları hakkında eğitilir ve bu kuralları anladığını, kabul ettiğini göstermek üzere saçlarını kestirerek, giysilerini sadeleştirir. Bu kapının dördüncü basamağını çok sıkı bir çalışma ve disiplin terbiyesi, beşinci basamağını da mürşide ve tüm kardeşlere hizmet oluşturur. Altıncı basamakta muhip alçak gönüllü davranmak ve Tanrıdan korktuğunu ihsas etmek durumundadır. Yedinci basamakta Tanrı korkusundan ona sığınarak kurtulan muhip için daha sonraki sekizinci aşama, dikkatli ve ölçülü davranmayı öğrenmektir. Dokuzuncu basamakta maneviyat ve sevgi üzerine bilgisini yoğunlaştıran muhip son basamakta sevginin Tanrısal yönünü tanımakta ve bir üst dereceye geçmeye hak kazanmaktadır. Görüldüğü gibi, İslam şeriatına uyma zorunluluğu daha ikinci

derecede sona ermektedir. Kadın ve erkeklerin birlikte katıldıkları bu derecede yapılan törenlere “İkrar ayini” ya da “Ayin’i Cem” adı verilir.

Üçüncü derece, Marifet Kapısıdır. Derece salıklarına “Derviş” adı verilir. Marifet Kapısı töreninin adı “Vakfı Vücut” törenidir. Dereceyi almak için bazen on yıl dahi bekleyen Derviş’e bu törende tarikatın resmi tacı giydirilir. Marifet kapısında insanın, Tanrının, evrenin gizemleri, değerleri ve anlamları üzerinde durulur. Doktrinin önde gelen öğretisi olan “Birlik Yasası”nın gizemine varılır. Dervişin bu kapıda aşması gereken on basamak şöyle sıralanır:

- 1- Ahlaki davranış disiplini,
 - 2- Hoşgörülü ve alçakgönüllü olmak,
 - 3- Kendini kontrol etmek ve sürekli özeleştiriye bulunmak,
 - 4- Sabırlı olmayı bilmek,
 - 5- Cinsel yaşamda temiz ve disiplinli olmak,
 - 6- Herkese karşı cömert davranmak,
-

- 7- Kibirli olmamak,
- 8- Batını bilimin ayrıntılarını incelemek,
- 9- Batını bilimi uygulama aşamasına sokmak,
- 10- Kendini tanımak ve bilmek.

Kendisini tanıyan ve kendisini, dolayısıyla da Tanrıyı bilen kişi Bektaşî öğretisinin de son aşamasına geçmeye hak kazanmış kişidir. Bektaşîliğin son derecesi, Yesevilikte olduğu gibi, Kamil İnsan derecesi de denilebilecek, “Baba” unvanının elde edildiği “Hakikat Kapısı”dır. Hakikat Kapısı’na özel bir törenle eriştirilen Baba, Mürşit olma hakkını da elde eder. Bektaşî tekkelerinin yöneticileri Baba’lar arasından tayin edilir. Bektaşî Babaları’nın da on görevi vardır:

- 1- Toprak ile bir olduğunu kavramak,
 - 2- Diğer inanç biçimlerine hoşgörölü olmak,
 - 3- Doğayı ve doğal dengeyi bozacak eylemlerden kaçınmak,
 - 4- Dünyayı tanımak ve dünya ile varlık birliğini kavramak,
 - 5- Tanrının yüceliği önünde eğilmek,
-

- 6- Dereceye ait sırları yalnızca diğer Baba'lar ile tartışmak ve dışarı sır vermemek,
- 7- Tanrıyı ruhsal varlığı içinde hissetmek,
- 8- Tanrısal Nuru görmek,
- 9- Tanrıya, Tanrısal Nur içinde erimek amacıyla yakınlaşmak ve;
- 10-Tanrıyla bir olmak. İşte bu aşamada Bektaşî Babası Tanrısal bir varlıktır, Kamil İnsandır.

Osmanlının kuruluş ve yükselme döneminde birçok derviş savaflara katılmıştır. Böylece Osmanlılar ilk Bektaşî dervişlerinden Balkanlar'da İslamı yayma konusunda yararlanmışlardır. Ele geçirilen yerleri Türkleştiren ve İslamlaştıran Bektaşîlik, Trakya ve Balkanlar'da çok gelişmiştir. Bektaşîlik özellikle, yanına çekmeyi başardığı Yeniçerilerin askeri gücü sayesinde Sünni Osmanlı yönetimine dahi direnebilmiş, Yeniçerilerden çekinen Sünni Halifesi Osmanlı hükümdarları Bektaşî tekkelerine dokunamamışlardır. Şah Kalender isyanında Bektaşîler Kızılbaşlara yardım etmişlerdir. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim'den itibaren Bektaşîlere kötü gözle bakılmış ve Bektaşî

tekkelerine yardım kesilmiştir. 1826'da Bektaşî tarikatına bağlı olan Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasından sonra Bektaşî tekkeleri kapatılıp, Bektaşiler sürgün edilmişler ve öldürülmüşlerdir. Ardından Bektaşiler kendilerini korumak için masonluğa girmeye başlamışlardır. Masonlarla Bektaşiler arasında bir yakınlaşma olmuş; tekkelerin, ayinlerin düzeni açısından benzerlikler ortaya çıkmıştır.⁶

Alevilik:

Anadolu'daki Bektaşiler Tengricilik ağırlıklı geleneklerini sürdürmüşler, daha sonra da çeşitli etkilerin altında kalmışlardır. İlk önemli etki Şii olan Ahiliktir. Ahilerin piri, Selman-ı Farsî'dir. Peygamber'in ailesini sevmek, Kerbela için ağlamak biçimindeki ilk Şii etkileri, Anadolu Bektaşlerine Ahilerden geçmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda ise Anadolu Bektaşiliğini Hurifilik etkilemiştir. Hurufliği kuran ve

⁶ Sezgin, Abdülkadir.Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik. Sezgin Neşriyat. İstanbul 1991.

Azerbaycan'da yayan Fazlullah Astarabadi, Timurlenk tarafından asılınca müritleri Anadolu'ya kaçmış ve Bektaşiler arasına gizlenmişlerdir. Alevi-Bektaşî edebiyatı içinde yedi büyük ozandan üçü; Nesimi, Yemini ve Virani Hurufî'dir. Tengricilik'in bir çeşit devamı olan Hurufî inanişına göre, insanda Tanrı özü vardır. İnsan Tanrı'nın bir parçasıdır. Evrenin Tanrı ile aynı olduğu görüşü olan panteizm, Hurufiliğe Tengricilik'ten kalmıştır. Bu nedenle de Hurufilik, Anadolu Bektaşiliği içinde barınmakta hiç bir güçlük çekmemiştir. Hurufilikte her insanın yüzünde Tanrı'nın, Ali'nin adı görülebilir. İnsanın yüz hatlarında harflerden oluşan alfabenin varlığı inancı, Anadolu Bektaşiliğine Hurufilikten gelmiştir. Hurufiliğin temel inancı Fazlullah'ın, Allah'ın bedeninde göründüğu ve kıyamet gününe yakın Müslümanları, Hristiyanları ve Yahudileri kurtaracak mehdi olduğu biçimindedir. Kızılbaşlıktaki Allah'ın, Halife Ali'nin bedeninde göründüğüne dair temel inanç buradan gelmektedir.

Anadolu Bektaşiliği üzerindeki en büyük etki ise Kızılbaşlık olmuştur. Şah İsmail'i başa getirenler Kızılbaşlardır. Başlarına 12 parçalı kırmızı bir takke giydikleri için Kızılbaş olarak adlandırılmışlardır. Anadolu Bektaşiliği üzerindeki Şii etkisi, Kızılbaşlar ile daha da güçlenmiştir. Şah İsmail, Osmanlı merkezi yönetiminden bunalmış olan Türkmen boylarını, Osmanlı zulmünden kurtaracak mehdi olduğu propagandasıyla yanına çekmeyi başarmıştır. On İki İmam Şiiliği ve buna bağlı olarak Halife Ali kültürünü, “halife” denilen misyonerleri aracılığıyla yaymayı başarmıştır. Şah İsmail Çaldıran'da yenilince Kızılbaşlığı terketmiş, Kızılbaşlar da ona güvenmişlerdir. Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb, daha sonra kızılbaşları İran'dan atmaya çalışmıştır. Ancak Anadolu'da bu hareket devam etmiş ve böylece İran Şiiliği ile Anadolu Kızılbaşlığı arasında kesin bir fark oluşmuştur. Şeriatçi olan İran Şiiliğine karşın Anadolu Bektaşiliğinde (Alevilikte) şeriatçilik yoktur. Anadolu Bektaşiliği dinler üstü, hoş görülü, insan sever bir anlayıştır.

Alevilik (Anadolu Bektaşiliği) insanı merkeze koyan bir öğretilerdir. Alevilik içindeki eski Türk inançları; Kadınların törenlere katılması, içkiye olan hoşgörü; turnaya verilen önem, Güneş'in doğuşunda doğuya dönüp Ali'ye niyaz etme gibi biçimlerde kendini gösterir. Alevilik, eski Türk geleneklerinden; Tengricilikten, Zerdüştlükten, Maniheizmden, Budizmden oluşan bir sentezdir. Bu açıdan senkretik bir sentezdir. Senkretizm; birbirinden ayrı, çatışan ideoloji ve görüşlerin birlikli bir düşünce sistemi içinde uyumlu hale getirilmesi, birbirinden tamamen farklı inanışların harmanlanması felsefesine verilen addır. Bu sentez içinde Sufi ve Oniki İmam temelli Ahilik, Ali'nin Tanrısallığı görüşünün bulunduğu Hurufilik, hiçlikten yaratılmış olmaya dayanan Tevrat gelenekli Kabalizm, Hızır adı altında bazı azizlerin kutsanışına dayanan Hıristiyanlık etkileri vardır.

Alevilik öğretisi dört ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki, tüm varlıkların Tanrıdan sudur ettiğine inanmak, ikincisi Kamil İnsan teorisi, üçüncüsü Ali aşkı ve sonuncusu da Şeriatın reddidir.

Aleviler, “Herşeyin Tanrının bir parçası olduğunu bilerseniz, şeriat tarafından yasaklanan şeylerden vaz geçmeye, örneğin içki içme yasağına uymaya gerek yoktur” derler. Alevilere göre bugün kullanılan Kuran gerçek Kuran değildir. Muhammed’in Kuranı, Halife Osman döneminde Osman ve yandaşlarınca, kendi çıkarları doğrultusunda değiştirilmiştir. Anadolu Alevileri ile İran Şiiileri, birbirlerinden çok farklı inanç sistemlerine sahip olan iki ayrı topluluktur. Her iki mezhebin Ali yandaşı olmaları, onların daima aynı kampta bulundukları iddiasıyla ele alınmalarına yol açmıştır. Ancak Şiiilerin, zaman içinde şeriatın büyük bir bölümünü kabul etmiş olmalarına karşın, Batıni doktrin yanlısı Aleviler şeriatı hiçbir zaman kabul etmemişlerdir.

Aleviler ve Bektaşiler Türkçeyi tapınım dili olarak kabul etmişler ve bu sayede Anadolu'da Türk dilinin kullanılmasını, bugünlere ulaşmasını sağlamışlardır. Alevilerin Türkçeye bağlı kalmaları sayesinde Anadolu Türk halkının Araplaşması ya da İranlılaşması da önlenmiştir.

Alevilik, Allah-Muhammed-Ali üçlemesine inanır. Bu inanış, Tanrı-doğa-insan birliğini kapsayan üçlemenin bir tür devamıdır. Alevilikte kadın, Sünniliğin tam tersine, kesinlikle toplumdan soyutlanmamıştır. O, toplumun eşit bir parçasıdır. Dini törenlerde dahi başını örtmez. Bu törenlerde kadınlar ve erkekler birlikte dans ederler ve hatta, topluluğa saygı kuralını gözetmek koşuluyla içki dahi içebilirler.

Aleviler Tanrısal vahiye inanmaz. Onlara göre Tanrının en büyük vahiyi doğa ve düşünen insandır. Şimdiye kadar yazılmış her şey insanların eseridir. Özellikle kutsal kabul edilen metinlerin yazarları da, Kamil İnsanlardır. Bu nedenle, bu metinlerin Tanrısal kabul edilerek dogmalaştırılmasına, bazı parçaları alınarak, bunlarla zorunlu bir yaşam biçimi belirlenmesine kesinlikle karşıdırlar. Aleviler tarihin her döneminde dünya üzerinde 300 dolayında Kamil İnsanın yaşadığına, bugün de üç aşağı beş yukarı aynı sayıda Kamil İnsanın yeryüzünde bulunduğuna

inanmaktadırlar. Alevilikte en önemli Batını inanç sudur teorisi ve Kamil İnsan inançlarıdır.

Alevilere göre Tanrısal sudur şöyle gerçekleşmiştir :

“Tanrı ilk aşamada kendi bilincinde değildi. Kendisini seven ve bilme ihtiyacı içinde olan Tanrı, üst düzeyde bir bilince ulaşmak için kendisiyle yabancılaştı. Özünden hiçbir şey kaybetmeksizin tüm evren, bir ışık ve sevgi yumağı olan Tanrıdan fışkırdı. İkinci aşamada Tanrının kişiliğinin üç farklı yönü ortaya çıktı. Tanrı Dini'ndeki ve Yesevilik, Bektaşilik gibi sufi akımlardaki Evren-Tanrı-İnsan üçlemesi, Alevilerde Allah- Muhammed- Ali biçimine dönüştü. Üçüncü aşamada “Aklı Evvel” ortaya çıktı. Aklı Evvel, tüm evreni ve bu arada dünyayı kaostan kurtarıp düzenli bir forma sokan kutsal güçlerin bütünüydü ve niteliğinden dolayı ona, “Evreni inşa eden usta” da denilmekteydi.

Adem, yeryüzünde vücut bulan Tanrısal yansımaydı. Yani Mikrokozmostu. Tanrının kendisini bilmesi için insana, özellikle de Kamil İnsana ihtiyacı vardı. Çünkü, Tanrısal Nur ile birleştiğinde deneyimlerinden, düşüncelerinden faydalanarak Tanrısal bilincin artmasını sağlayacak yegane varlık Kamil İnsandı. Aleviler, Kamil İnsan hedefine ulaşmak için Tanrıdan fışkıran ruhların gelişmek zorunda olduklarına inanmaktadırlar. Sudurun ilk sonucu olarak mineraller oluşmuştur. Devrin ileriye doğru devam etmesi gerekmektedir. Minerallerden bitkiler, bitkilerden hayvanlar meydana çıkmış ve hayvanların en üst basamağındaki maymundan da insan türemiştir. Ruhun, Kamil İnsan hedefine ulaşana kadar devamlı beden değiştirdiğine, insanların yeryüzündeki yaşamlarının Kamil İnsan hedefine ulaşmak için tek yol olduğuna, bu nedenle de insanların iyi ve dürüst olmaları gerektiğine de inanılmaktadır. Alevi inancına göre Tanrısal nura ulaşmadan önce her ruh şu 14 aşamayı geçmek zorundadır:

- 1-Cansız maddelerin ruhu,
- 2-Bitkilerin ruhu,
- 3-Hayvanların ruhu,
- 4- Şeytanların ruhu,
- 5- Cinlerin ruhu,
- 6- İnanmayanların ruhu,
- 7- İnananların ruhu,
- 8- Dindarların ruhu,
- 9- Ermişlerin ruhu,
- 10- Evliyaların ruhu,
- 11 – Peygamberlerin ruhu,
- 12-Meleklerin ruhu,
- 13-Evrensel ruh,
- 14- Evrensel Hikmet

Önce zorla Müslümanlaştırıldıkları için, sonra da yüzyıllar boyu Sünniliğin baskısı altında kaldıkları için Aleviler Sünniliğe karşı mesafelidirler. İstanbul ve Balkanlarda şehirlere yerleşmiş olan Bektaşiliğin tersine Alevilik (Anadolu Bektaşiliği), köylerde kalmış ve cahilleşmiştir. İlerici bir özü olan Alevilik, cumhuriyetle birlikte şehirleşmiş ve Alevilerin kültür

düzeyleri yükselmiş, ancak Alevilik kurumu başta Alevi dedeleri olmak üzere, yeteri kadar ilerleyememiştir. 1826'da Bektaşilerin sürgün ve katliamlardan korunmak için masonluğa girmelerinden sonra, Bektaşilerle Aleviler (Anadolu Bektaşileri) arasında önemli bir fark daha oluşmuştur. Alevilerin masonlukla herhangi bir ilgileri olmamıştır.⁷

Mevlevilik:

Mevlana Celaleddin Rumi, diğer birçok Türk sufisi (mutasavvıf) gibi Horasan'da doğdu (1207) ve Anadolu'ya göç etti. 1273'de Konya'da öldü. İlk derslerini, kendisine "bilginler sultanı" sıfatı layık görülen babası, ünlü sufi Bahaeddin Veled'den aldı. İkincisi hocası, babasından el almış olan Seyyid Burhaneddin Tirmızı oldu. Batini doktrin ile iç içe büyüyen Celeleddin, bir İsmaili Daisi ve Ahi yoldaşı

⁷ Sezgin, Abdülkadir.Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik. Sezgin Neşriyat. İstanbul 1991. Zelyut, Rıza. Öz Kaynaklarına Göre Alevilik. Yön Yayıncılık. İstanbul 1992.

olan Şems Tebrizi ile karşılaşınca, yavaş yavaş kendi ekolüyle ortaya çıktı. Celaleddin Tanrıya ulaşmak için insandaki en büyük gücün aşk olduğu fikrini daima savundu. Celaleddin'e göre var olan her şeyin kökeni aşktır. Bir bitki, bir hayvan da sevebilir. Ancak, hem bedeniyle, hem bilinciyle, hem düşüncesiyle, hem belleği ile sevebilen tek varlık insandır. Aşk, ışıktır. Aşkların en güzeli bu bilince ulaşıldığı zaman raks, tüm dünya ile aşkta birleşmek, onun evrensel dönüşüne ayak uydurmaktır. Semah sırasında ellerinin birinin gökyüzüne dönük, diğerinin yeryüzüne bakar durumda olması da, Tanrıdan aldığı aşkı tüm dünyaya sunmaktan başka bir şey değildir.

Ruh Tanrı'dan fişkırmadır, ölümsüzdür. Gövdeden önce de vardı, gövdeden sonra da var olacaktır. Ruh ilk çıktığı kaynağa, Tanrı'ya dönmenin özlemi içindedir. "Ney"den çıkan ses, ruhun acı dolu, yakınmalı özlemini ifade eden sestir. Ölüm, gövdeyi meydana getiren elemanların çözülmesi, ruhun kurtulmasıdır. Dinler, içindeki çelişkiler ile Tanrısal varlıkla bağdaşmayacak kurumlardır. Tanrı sonsuz-

dur. Salt ışık, salt us, salt ruhtur. Evren, Tanrının engin varlık alanıdır. Evreni yöneten sevgidir. Bu sevgiyi gönül gözü ile görebilen kişi kendini bilir, Tanrıyı bilir, “Hak ile hak olur”. Dünya tüm insanların barış içinde yaşamaları gereken bir yerdir. Bütün insanlar özdeştir. Önemli olan insanların ve insanlığın tekamülüdür.

Mevlana Celaleddin Rumi’nin Şemsettin Tebrizi ile karşılaşması hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bir İsmaili Daisi iken, Moğol istilasası ile İsmailîliler’in dağılması üzerine İran’dan ayrılan ve Anadolu’ya, Ahiler’in yanına gelen ve bir Ahi yoldaşı olan Tebrizi, Ahiler arasında kendi engin bilgisini paylaşabilecek nitelikte kimseyi bulamayınca, çoktandır ününü duyduğu Mevlana Celaleddin’in yanına Konya’ya gider. Tebrizi’nin Batını düşüncelerindeki berraklık ve dar kafalılığın her türlüüne karşı çılgınca mücadele etme azmi Mevlana’yı etkilerken, Mevlana’nın Tanrı ve insan sevgisi de Tebrizi’yi aynı oranda etkiler. Gerçeğin sırrına erebilen insanların az bulunabildiği ortamda iki Kamil

İnsanın biraraya gelmesi, yüzyıllar boyunca sürececek bir Batini ekolün de doğmasına yol açmıştır.

Mevlana'nın öğrencilerine “Kitap-el Esrar” (Sır Katipleri) denirdi. Bu öğrenciler arasında her kesimden Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Rumlar, İranlılar, Araplar, Ermeniler, Türkler bulunmaktaydı. O güne kadar, bu denli farklı din ve milletten insanları mürid edinen bir başka ekol olmamıştı. Celaleddin'in ölümünden sonra büyük oğlu Sultan Veled, babasının ekolünü kurumlaştırdı. Tarikat üyelerine, Mevlana'nın yazım dili olarak kullandığı Farsça'da “Dönen” anlamına gelen Mevlevi denildi. Ancak, kullanılan dilin Farsça, öğretinin de zor kavranır olması nedeniyle Mevlevilik yalnızca aydın çevrelerinde sınırlı kaldı ve halka inemedi.⁸

⁸ Fiş, Radi. Bir Mutasavvıf, Bir Ahi Hümanisti, Celaleddin Rumi Mevlana. Yön Yayınları, İstanbul. 1990.

Yunus Emre:

Yunus Emre 1245 yılında Ankara yakınlarındaki Sarıköy’de doğdu. Yunus Emre Horasan’da doğmadı, ama doğduğu köyde yaşayanların hepsi Horasan’dan göç eden, Yesevi tarikatına bağlı kişilerdi. Bazı kaynaklar bu köyün “Hacı İsmail Cemaati” olduğunu, dolayısıyla köylülerin Türkmen İsmaililer olduğunu öne sürmektedir. Batını doktrini halka kendi dilinde anlatan ve sevdiren, bu anlamda da Mevlana’nın gerçek varisi olduğu söylenebilecek kişi Yunus Emre’dir. Baba İlyas, Hacı Bektaşî Veli, Ahi Evren, Celaleddin Rumi ve Yunus Emre’nin aynı dönemin, aynı koşulların insanlarıdır. Yunus Emre de, Mevlana’nın ölümünden kısa bir süre önce Konya’ya gelmiş ve ondan ders almıştır. Yunus Emre;

“Mevlana sohbetinde, Saz ile işaret oldu. Arif maniye daldı, Çünbiledür ferişte” derken, Celaleddin Rumi’nin derslerine katıldığını belirtmektedir. Ayrıca Yunus, “Mevlana hüdavendigar bize nazar kılalı, Anın

gökrü nazarı gönlümüz aynasıdır” diyerek, üstadına olan saygısını ve gönül birliğini dile getirmiştir.

Yesevi inançlarıyla büyüyen Yunus gençliğinde, tasavvuf ilmini öğrenmek amacıyla dönemin en ünlü sufi büyüğü Hacı Bektaş’ın yanına gider. Ancak çok yaşlanmış olan Hacı Bektaş, Yunus’u, kendisi gibi bir Yesevi Babası ve Bektaşî olan “Baba Taptuk”un, diğer adıyla Taptuk Emre’nin yanına gönderir. Baba Taptuk, Hacı Bektaş’ın halifesi Sarı Saltuk’tan el almıştır. Sarı Saltuk yandaşları ile birlikte, Dobruca’ya göç edince Anadolu’daki Bektaşî tekkelerinin şeyhliğine Barak Baba ve Taptuk Emre getirilmişlerdir. Taptuk’un yanında 30 yıl geçiren Yunus, Hakikat Kapısı’ndan aynı dergahta geçer. Yunus, Taptuk Emre’nin yanında dört kapıdan geçerek, Kamil bir İnsan haline gelir. Önce Şeriat kapısında tüm dinlerin içeriğini öğrenir.

Bu okunan varak nedir?” diye gerçek kitabın sevgi (aşk) olduğuna, diğer tüm kutsal kitapların önemsizliğine dikkat çeken Yunus, Tanrıyı hem seven, hem sevilen, hem de sevginin (aşkın) kendisi olarak

görmektedir. Ona göre, kendisi aşk olan Tanrı, aşık ve maşuk olması sıfatıyla tüm varlıkları, evreni ortaya çıkarmıştır. Bütün varlıklar gibi, insan benliği de Tanrısai aşkın yansımasıdır. Varoluş, ilahi aşkın dalga dalga yayılıp, genişlemesinden başka bir şey değildir ve sürgit devam etmektedir. Diğer sufiler gibi Yunus da, gerçek aşk sayesinde insanın giderek Tanrıya yaklaştığını ve sonuçta Tanrıyı kendi içinde bulacağını savunmuştur. İnsan, Tanrıyı kendi içinde görmesi ile tekamül etmiş olur. Ruhun ölmezliğine inanan, İnsan-evren-Tanrı birliğine inanan ve var olanın yalnızca Tanrı olduğunu söyleyen Yunus, çeşitliliğin yalnızca görüntüden ibaret olduğunu, Tanrısai sudur sonucunda ortaya çıkan evren ile insanın yapılarının, ilkelerinin özdeşliğini belirtir. Yunus'a göre iman, ruhsal sezgi gücüyle elde edilir ve o yalnızca Kamil İnsanlara has bir imandır. Dinin imanla hiç bir ilgisi yoktur.⁹

⁹ Gölpınarlı, Abdülbaki. Yunus Emre. Varlık Yayınları, İstanbul. 1971.

Ergüven, Abdullah Rıza. Yunus Emre. Yaba Yayınları, Ankara. 1982.

TÜRK TOPLUMLARINDA TENGRİCİLİK İZLERİ

Anadolu

Bugün halk arasında yaşayan bir dizi gelenek, Tengricilikten kalmadır. Örneğin gidenin arkasından su dökmek, cami avlularında mum yakmak, ağaçlara bez bağlamak gibi gelenekler Tengricilik döneminden günümüze aktarılmıştır. Anadolu'da halk arasında nazar olgusu çok yaygın bir inançtır. Bazı insanların olağandışı özellikleri olduğu ve bunların bakışlarının karşılarındaki kimselere rahatsızlık verdiği, kötülük yaptığına inanılır. Bunun önüne geçmek için “nazar boncuğu”, “deve boncuğu”, “göz boncuğu” v.b. takılır. Nazar olgusu da eski Türk inançlarındandır. Yine

istenmeyen bir olay duyulduğunda tahtaya el ile üç kez vurmak da, kötülükten korunmak, kötü ruhların duymasını önlemek amacıyla yönelik eski bir Tengricilik inanışıdır. Tengricilikte köpek ruhun yaklaştığını uzaktan acı ulumayla haber verir. Anadolu'da günümüzde köpek uluması uğursuz sayılmaktadır. Köpeklerin kimi olayları önceden algıladıklarına ve bunu uluyarak anlattıklarına inanılır. Loğusa kadınların başına bağlanan kırmızı kurdela Tengricilik döneminden günümüze kadar ulaşmış bir gelenektir. Bu kurdelanın anneyi ve yeni doğan çocuğu, albız denen şeytana karşı koruduğuna, özellikle Alevilikte gözlemlenen mezarların başına bağlanan kırmızı kurdelanın da ölüye kötü ruhların musallat olmasını engellediğine inanılır.

Anadolu'da yeni ayın görünmesi sırasında yere diz çökerek niyaz edilmekte, gök yüzüne, aya ve toprağa bakılarak dilekte bulunmaktadır. Bu olgu Türklerin eski inancından kalmadır. Günümüzde 40 sayısının kutsal olması; bebeğin kırkının çıkması, kişi öldükten sonra kırkıncı günde lokma dağıtılması,

mevlid okunması gibi gelenekler de Tengricilikten kalmaz. Eski Türk inancına göre ruh, bedeni 40 gün sonra terketmektedir. Türk destanlarında kırk sayısı çok yer alır. Kurşun dökme de eski Türk geleneklerinden kalmaz. İnsana musallat olan kötü ruhların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik eski bir ayindir. Şamanlar bu ayine “kut dökme” anlamına gelen “kut kayma” adını verirler.

Eski Türklerde yaşamış yaygın bir inanca göre, Tanrı Türklerin büyük atasına “yada” denilen sihirli bir taş armağan etmiştir. Bu taş ile istendiği zaman yağmur, kar, dolu yağdırılır, fırtına çıkartılır. Bu taş her devirde Türk şamanlarının ve Türk komutanlarının elinde bulunmuştur. Altay ve Saha Türklerinin inancına göre günümüzde de bu taş büyük şamanların ve yadacıların elindedir. Türk lehçelerinde çeşitli şekillerde adlandırılır (sata, cada, cay vb). İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına “yağmur taşı” ve “cada taşı” denilmektedir. Saha Türklerine göre bu taş at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunur. En kuvvetli sada (yata)

taşı kurdun karnından çıkarılındır. Onların itikadına göre bu taş canlıdır. İnsan kafasına benzer. Yüzü, gözü, kulağı, ağzı çok açık bellidir. Kadın veya bir yabancıнын eli veya gözü dokunursa ölür, kuvvetini yitirir. Canlı yada taşı yukarı doğru kaldırılırsa derhal soğuk bir rüzgar eser, yağmur veya kar yağar. Türkiye'nin bazı bölgelerinde yağmur yağdırmak için taş okuyup suya atmak geleneği, bu yada taşı ile bağlantılıdır.¹

Arap dünyasında mezar taşı yoktur. Ölünün toprakla bütünleşmesi ve zaman içinde kaybolması istenir. Kutsanması gūnahtır. Türklerde mezar ziyaretleri ve mezarlara verilen önem, Tengricilikten kalmadır. Eski Türkler, ruhları öbür dünyaya göç eden ataların orada rahatsız edilmemeleri, iyi yaşamaları gerektiğine inanılırdı. Bu nedenle Eski Türklerde mezarları gizleme geleneği yoktu, tersine mezarları yapıp, üzerlerine bir bark (türbe) yapılır, barkın iç duvarları ölünün yaşarken katıldığı savaş sahnelerini

¹ Gömeç, Saadettin. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 4 Yıl: 1998

gösteren resimlerle süslenirdi. Sıradan kişilerin mezarlarına da belirli olmaları için tümsek biçimi verilirdi. Tengri inancında şaman, ayın sırasında kendisine yardımcı olan ruhları kullanır. Ölülerin, ailenin ölmüş büyüklerinin, eski şamanların ruhlarının, ormanın, suyun ve yerin yardımcı ruhlarının da şamana yardım ettiği kabul edilir. Toplumda ulu kabul edilen kişilerin ölümlerinden sonra ruhlarından yardım ummak, mezarları kutsamış ve mezarlar yardım umulan yerler haline gelmişlerdir. Günümüzde mezar, türbe, yatır ve benzeri yerlerin ziyareti ve bunlardan yardım umulması bu inanç sisteminin devamı olarak ortaya çıkmıştır. Tengricilik geleneğinin devamı olarak Anadolu'da mezarlara ölenlerin sevdiği eşyalar bile konulmaktadır. Gelin ve genç kızların mezarları tel ve duvaklarla süslenmektedir.

Hakasya'da yapılan alan araştırmaları sonucunda Tengrici Türker ile Müslüman Türkler arasında ilginç benzerlikleri ortaya çıkmıştır.² Hakasya'da gece tırnak

² Kalafat, Yaşar. Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm.
www.yasarkalafat.info

kesmek sakıncalıdır, tırnakların altında koruyucu iyenin kutu vardır. Onlar geceleri yerlerinden çıkar ayağa inerler, gece tırnağını kesen kimse kuttan yoksun kalır, yaşam gücünü yitirir. Anadolu’da kadınlar saçlarını olur olmaz yere atmayıp özenle korurlar. Bunun Tengricilik ile ilgisi vardır. Tırnaklarda olduğu gibi kut saçların da dibindedir. Saçlarını gece tarayan insan kutu yerinden rahatsız etmiş olur. Yere dökülen kut çiğnenmiş olur, üzerine basılır. Dağılan saçlar toplanmazsa, o saçların sayısı kadar kuttan yoksun kalınır. Saçlarını ateşe atan, “keçinin boynuzları göğ, devenin kuyruğu yere değdiğinde görüşürüz” demelidir. Bu uygulama kadın erkek herkes için geçerlidir. Bu ifade tırnakları ateşe atarken de söylenebilir. Böylece hep genç kalınacağına inanılır. Tengricilik’te yere atılan saçların kuşlar tarafından alınıp gidileceğine inanılır. Saçların yere saçılması halinde kuşların ayaklarına dolaşacakları ve bu durumda kuşların öteki alemde hesap soracaklarına inanırlar.

Türk dünyasının birçok yerinde, bu arada Altaylarda da görülen çaput bağlama benzerliği de ilginçtir. Anadolu'da türbe parmaklarına, ağaç dallarına, kutsal su çalılarına bağlanan ve “bez bağlama” ya da “çaput bağlama” olarak bilinen inanç, Hakasya'da da bulunmaktadır. Hakasya'da bu çaputta “selame” denir. Yapılan işin adı ise “alas”dır. Günün her saatinde alas yapılır, ancak şaman “alas duası” nı gece yapar. Alası ise, şamanın yardımcısı yapar. Kimi şamanlar da vardır ki, bunlara yalnızca alas yaparlar, bunlara “alascı” denir. Bir yerde şaman yoksa ve alas yapılmasına gerek duyuluyorsa, o evin yaşlı bir üyesi de alas yapabilir.

Genel olarak bütün Türk halk inançlarında bize göre saçın maddi olmayan boyutu da vardır. Uğruna saçlarını ağartmak, kara saç, fikiri gücün, umudun, beklentinin, enerjinin, simgesidir. Ak saç, tevekkülün, güngörmüş olmanın, çileli bir geçmişin, göçüşe hazırlığın, tecrübesizliğin, sabırın, olgunluğun, simgesidir. “Yoluna saçlarını dökmüş” olmak, saçın kara dönemini yaşamadan dökülmüş ak saçlara kalmış

olmaktır. Uğruna saç dökmek yalnızca maddi anlamda kelleşmek olayı değildir. Olasılıkla dökülen saçlarla, yaşam enerjisi de dökülmüş olur. Bir anlamda “kut” yitirilmiş olunur. Anadolu'da Ay tutulunca ayı tutan cinlerden kurtarılması için teneke ya da kazan dibi çalarlar, taşları biribine vurularak ses çıkarılır. Bir Kadın zor doğum yapınca eşiğinin önünde gürültü yapılır. Kadın doğumda zorlanınca gürültü yapılması inancı Hakasya'da da vardır. Ay tutulduğu zaman da gürültülü ses çıkarılır. Köpeklerin kulakları çekilerek onların havlamaları, ses çıkarmaları sağlanır. Kadınlar kut nedeniyle, içerdikleri güç nedeniyle özel hallerinde dönüşüm yaşarlar.

Hakas inançlarında ruh gövdeden kuş biçimine girerek çıkar. İyi insanın ruhu iyi bir kuş biçiminde, kötü insanın ruhu ise kötü kuş biçiminde gövdeyi terkeder. Bütün ruhlar batıya giderler. Büyük ulu ruhlar, turna gibi olurlar. Döndükten sonra mezarlıkta dolaşır ve mezarları sayarlar. İnanca göre ne kadar mezar varsa, turnaların yavruları o kadar olur. Böylece ölen insanın ruhu turna yavrusu olarak tekrar bu

dünyaya döner. Turna ölünce onun ruhu daha küçük kuşa geçer. O ölünce başka daha küçük bir kuşa geçer. En sonunda cennete gider. Böylece bu süreç içerisinde bölünerek küçülür ve arınır. Ruhun bir kuş gibi uçarak gövdeyi terkettiği, bazan sinek ya da kelebek şekline girdiği, iyi insanlarda bu kuşun hemen uçup gittiği kötü insanlarda gövdeyi terk ederken acı verdiği gibi inançlar, Balkan ve Anadolu Türklerinde de vardır.

Hakasya Türk Halk inançlarında renk sembolizmi vardır; kişi ateşe dua ettiğinde üzerinde kırmızı ve beyaz kumaş olur. Dağlara dua edilince kara ya da başka renkler olur. Göğe dua edilirken mavi ve başka renkler olur. Dua ederken beyaz bez ağaca bağlanır. Genelde dua ederken; mavi, kara, kırmızı ve beyaz giyilir. Yalnız, sarı giymek yasaktır. Çünkü sarı hastalık rengi olarak kabul edilir. Renklerle ilgili bu inanç bütün yaşamlarına, hatta köpeklerine dahi yansımıştır. Örneğin bir sülale sarı köpek dahi besleyemez. Aynı şekilde her ailenin tuttuğu kendisine düşen belirli renkler vardır. Bazı aileler yalnızca bazı at

renklerini tutarlar. Anadolu'da bazı renklerin kendisine uğur getirdiğine ve bazı renklerin uğursuzluk getirdiğine inanan insanlar vardır.

İslamiyet'in haremlik-selamlık uygulaması ve nikâh düşmeyen kadınlarla erkeklerin birbirine mahrem olması, Türklere çok ters gelmiştir. İslamiyet'ten önce de sonra da Türklerde yaşamın her alanında erkek ve kadın bir arada bulunmuştur. Aralarında kaç-göç yaşanmamıştır. Bugün de etnik Türklerde öyledir. İslam öncesi Türklerde erkekler ve kadınlar birbirlerinden kaçmazlar, hatta ırmakta bile birlikte yıkanırldı. Buna karşın zina görülmezdi. Zina eden olursa, yere dört tane kazık çakıp, ellerini ve ayaklarını bu kazıklara bağlarlar, sonra da o erkeği ya da kadını boynundan başlayıp, uyluklarına kadar iki parçaya ayırırlardı. Hırsızlık ve oğlancılık yapanları da aynı yöntemle öldürürlerdi. Zina, Alevilerde de çok ağır bir suçtur. Her ne şekilde olursa olsun, bu suçu işleyen kişi düşkün sayılır. Geçmişte kimi Alevi toplumlarında zina edenler yakılarak ya da vurularak cezalandırılmışlardır.

Tengrici Türklerde kurban töreni kadınlı erkekli bir içki ve şölen ile sona ererdi. İçkiler içilirken, şaman eşliğinde şarkılar söylenirdi. Şamanların yönettikleri bu ayinlerde kadın erkek bir yerde toplanarak el ele tutup bir daire meydana getirirlerdi. Sonra “hu” diyerek dans etmeye başlarlardı. Bazen de Şaman yalnız dans eder ya da dokuz erkek, dokuz kadın kendisine eşlik ederdi. Tengrici Türklerin uyguladıkları bu kadınlı erkekli dini törenler, Müslümanlığın kabulünden sonra Türkler arasında devam etmiştir. Özellikle Anadolu Alevileri, Tengriciliğin tüm geleneklerini İslam adı altında günümüze kadar yaşatmışlardır.

İslam öncesindeki Türklerin ve günümüzdeki Tengrici Türklerin ocak kültü, şaman törenleri sırasında daire biçiminde oturup, içki içme ve şaman dansları gibi gelenekleri ile Alevi gelenekleri arasındaki benzerlikler açıkça görülmektedir. Kadınlar ve çocuklar da, ayinlerde erkekler ile bir arada bulunur. Şaman törenlerinde “araga” (rakı), cemlerde ise “dem” ya da “dolu”niyeti ile rakı (bazen şarap) içilir.

Şamanlar evin içine üç kez araga, dedeler canların üstüne “saka suyu” saçar. Şaman törenlerinde şaman dansı edilir, cemlerde semah dönülür. Şaman törenlerinde davul, cemlerde saz ya da bağlama çalınır. Şaman törenlerinde ateş yakılır, cemlerde ise çerağ (mum ya da kandil) yakılır. Şaman törenleri ve cemler gece vakti, kapalı mekânlarda yapılır.

Örneğin Tahtacılar da, Lokma adağı töreni sırasında sahibinin isteği üzerine içki içilmesi ve eğlence yapılması isteniyorsa, o zaman İçkili lokma adağı yapılır. Süpürgeci ve sucu görevlerini yerine getirdikten sonra, saki yeşil bir tepsi ile meydana dolu (raki) getirir. Saki, dara durur ve dede bir dolu hayırlısı verir. Bunun üzerine saki, içki kabını dudağına götürerek niyazını alır ve ortalarda bir yerde diz üstü olmak üzere oturma durumuna geçer. Yemekten önce bir çerez sofrası kurulur. İçki törenine başlanınca saki, içine henüz su katılmamış raki bulunan kadehi önce dedeye (dede olmazsa toplantının en büyüğüne) sol eliyle sağ bileğini tutarak uzatır. Dolunun hepsini içen dede, kadehi geri verir.

Saki, kadehi yeniden doldurarak bu kez ikinci büyük babaya ya da rehberine uzatır. O da içip iade edince üçüncü bir büyüğe kadehi uzatır. Sonra tekrar dededen başlayarak üç büyüğe böylece ara vermeden üç defa içki sunmuş olur. Bu üçlemeden sonra saki, sırayla herkese bu kez su katılmış olarak birer rakı verir. Bu üç büyüğe su katılmamış rakı verilmesinin bir nedeni bu kimseleri coşturmaktır; çünkü saz çalacak ve nefes söyleyecek olanlar bunlardır.³

Tengricilik ve Alevilikteki tören şarkıları ve oyunlar, alkol kullanılması, kurban kesimleri, kadınların törenlere serbestçe katılmaları, Alevi dedeleri ile şamanların ağızdan ağza dolaşan çok zengin halk şiirinin ve sözlü halk geleneğinin taşıyıcıları olmaları gibi ortak noktalar oldukça belirgindir. Sema, dans ve müzik şaman ayinleri ile cemlerin vazgeçilmez unsurlarındandır. Eski Türklerin dönerek dans ettiklerini bilinir; dini olsun, olmasın Anadolu'dan Orta Asya'ya bütün Türk

³ Yörükan, Yusuf Ziya. Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.1988.

danslarında bu dönüş görülür. Örneğin Uygurların kadınlı erkekli çember oluşturup dönerek oynadıkları “sanam” dansı ve Türkmenlerin ateş çevresinde yine kadın erkek karışık çember oluşturup dönerek oynadıkları bir oyun olan “küştdepti” oyunu, semaha benzeyen bu tür danslardır.

Anadolu’da hala ateş çevresinde dönülerek yapılan semahlar vardır. Dede eşlerinin yaptığı “analar semahı” ateş çevresinde dönülerek yapılır. Semah da, şaman dansı da Tanrıya ulaşmak için yapılır. Semaha pervaz denilir; bu “beşeriyetten lahutiyete uçmak” demektir. Bu tören onları başka bir aleme, göklere çıkarmaktadır. Törenden sonra cem erenleri birbirlerine “miracın kutlu olsun” derler. Cemdeki bu tören şamanın göklere seyahati, orada Tanrı huzuruna varması, suçları affettirmesi ilkeleriyle aynıdır. Başta turna olmak üzere at, geyik, deve gibi Türklerin yaşamlarında önemli olan bu hayvanlar semahlarda önemli yer tutar. Turnalar semahı her yörede dönülmektedir. Turna, şaman ayinlerinde olduğu gibi, Alevi inancında da önemli bir yere sahiptir. Turna ile

Halife Ali özdeşleştirilir. Semahta turnanın uçuşunu, duruşunu, kanat çırpışını gökyüzündeki dizi halinde uçuşunu sembolize eden figürler vardır. Don (kılık) değiştirme inancı da bununla bağıntılıdır. Şamanlar ayinlerde kötü ruhlara karşı hayvan donuna bürünerek savaşı ve gök yüzüne yaptıkları yücelmeleri hayvanlar aracılığıyla yaparlar. Alevi menkıbelerindeki turna, güvercin, doğan, geyik gibi donlara girmek buradan kalmaz.

Tengricilik inancındaki şaman ile Alevilik inancındaki dede kavramları arasında büyük benzerlikler vardır. Şamanlık genellikle soydan gelen bir özelliktir. Sonradan şaman olunabilir, ama soydan gelen şamanlar gerçek şaman olarak kabul edilir. Alevilikte de dedelik soydan gelir, sonradan dede olunamaz. Ancak “ocak” denilen, dede soylarının en yetenekli, en uygun olan çocuğu post sahibi olur. Şamanlarda aynı boya mensup olanlar birbirleri ile evlenemezler, Alevilerde dede soyundan olanlar eğer aynı ocağa mensup iseler, birbirleri ile evlenemezler. Şamanların giyimi ile dedelerin giyimi arasında

benzerlikler vardır; dedelerin kisve, taç (külah, börk) , hırka ve kuşak giymesi; teslim taşı, palhenk taşı, kanberkiye gibi değişik anlamlar taşıyan taşları bulundurması şamanlara benzerlik gösterir. Erkânda kullanılan değnek ile talibin ikrar vereceği zaman boynuna takılan ve Horasan'dan gelen ip, şamanlıktan kalmadır.

Aleviler cem törenlerine yeni ve temiz elbiselerle giderler. Musahip olacak kişiler baştan ayağa apak giyinirler, giydikleri bu elbiselere kefen adı verilir. Semah da bu elbiselerle yapılır. Bu elbiseler öldüklerinde de kefen olarak giydirilmek üzere saklanır. Elbise, transın gerçekleşmesinde Tanrı'ya ulaşma yolculuğunda aynı şamanın elbisesi gibi bir araçtır. Şamanlar her yıl köyden köye dolaşarak dini ayinler yürütür ve verilen hediyeleri yiyecekleri atlarına yükleyerek götürürler. Bazı toplumlar şamanlarına yıllık maaş bağlarlar, bazı toplumlar ise tören karşılığı olarak ücret verirler. Şamanlar pazarlık yapmazlar ve ne verilerse razı olurlar. Dedelere de “yol hakkı” adıyla yıllık hediyeler verilir.

Tengricilikte şamanın ayini sırasında, şamanın göğe çıkışını temsil eden törende, kayın ağacı, göğe giden yolun girişini temsil eder, buna “kapı iyesi” adı verilir. Alevilikte uygulanan cemlerde de 12 hizmetliden birine “kapı muhafızı” denir. Şamanlar ayin sırasında kayın ağacından yapılan bir değnek kullanırlar. Alevilikte de kayın ağacı ya da öd ağacından yapılan serdeste, tarik, erkan zülfikar ya da alaca değnek kullanılır ve cemde bulundurulmuş üç kutsaldan biridir; ceme katılan kişi alaca değneği başından, ortasından ve öbür ucundan öper. Dede değnek ile taliplere dua eder. Bazı yörelerde değnek olmadan cem töreni yapılmaz.

Tengricilik ayinleri ve Alevi cem ayinleri arasında da benzerlikler bulunur. Ayinlerde dedeler de şamanlar gibi posta oturarak ayini yönetirler. Kurban kesilmeden önce, şaman ve dede hiç bir dini tören gerçekleştirmez. Kurban keserken şamanın 9 tane yardımcısı vardır ve her yardımcının ayrı ayrı görevleri bulunur. Alevilerde ise dedenin 11 tane yardımcısı vardır. Tengricilikte akşam sunulan “tayılga” adağında

at kurban edilir. Alevilikte de akşam yapılan Musahiplik töreninde “tercüman kurbanı” kesilir. Tengricilikte kurban törenine ağır suç işleyenler katılamaz; bir kişiyi kurban törenine kabul etmemek, o kişiyi topluluktan kovmakla eşdeğerdir. Alevilikte de düşkünlük cezası vardır; ağır suç işleyen kimseler düşkün sayılır ve toplumdan dışlanır.

Tengricilik'te kurbanın kemiğini kırmak yasaktır. Alevilikte de cemde kesilen kurbanın kemikleri kırılmaz. Kemiklerin kırılmaması, kemiklerden dirilme inancına dayanır. Bu nedenle insan ya da hayvan öldüğü zaman kemiklerinin en ufak bir parçasının bile kaybolmamasına özen gösterilir, kurbanların etleri yenildikten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz, özenle toplanarak ya gömülür ya da yakılır. Bu sürede o hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrıya ulaşacağına inanılır. Adanan kurban bir erkek hayvandır. Kurban töreninde dolu (rakı) içilir. Dolu içenler kurbanın süresince su içemezler. Bu törenlerde içilen dolu, bir içki olmaktan çok bir ibadet aracı, rakı içmek ise bir ibadettir.

Alevilerde büyük dini ayinler üç çeşittir. Bunlar sohbet, dernek ve cemdir. Alevilerin en büyük ayinleri olan cem ayininde rakının önemli bir rolü vardır. Bu ayinin süresince rakıya devam edilir. Önce tekleme, sonra çiftleme, sonra üçleme, beşleme, yedileme ayin bitinceye kadar devam eder. Eski Türklerde ve yaşayan Tengricilik'te görülen, ayine giderken mezarlara rakı dökme geleneği Alevilerde de vardır. Bir olay dolayısıyla bir kurban adayacakları zaman, mezarlara rakı adarlar. Bütün Türk dünyasında Nevruz en önemli bayramlardandır ve çok büyük şenliklerle kutlanır. Aleviler arasında da Nevruz günü büyük ayin yapılır ve rakı bölüşülür.

Tengricilik'in en önemli iyesi Ülgen'dir, Ülgen'in Alevilerdeki karşılığı ise Halife Ali'dir. Ülgen'in oğulları ve yardımcıları, Halife Ali'nin oğulları ve 12 imamı temsil eder. Ülgen'in dört tane yardımcısı vardır; Yayık, Suyla, Karlık ve Utkucu. Yayık, şaman ayini sırasında gökyüzüne çıkmaya çalışan şamana rehberlik eder. Alevilikte ise 12 hizmetteki rehberler bu görevi yapar. Gözcülük yapan Suyla'nın

Alevilikteki karşılığı 12 hizmetteki “gözcü”, kurban sunan Utukçu'nun Alevilikteki karşılığı “kurbancı”dır. Tengricilik inancındaki Ak Kızlar, Umay, Ana Maygıl, Ak Ene ve Ayzıt gibi varlıklar, Alevilikteki cem ayinlerinde yer alan bacılardır. Sarı Kız gibi iyeler, Alevilerde de aynen bugüne kadar korunmuştur. Edremit'teki Sarı Kız Tepesi gibi yerler, Anadolu'da birçok yerde bulunmaktadır. Örneğin Toroslarda yaşayan Türkmenler için suların ve dağların sahipleri her zaman bir anadır. Zamantı Çayı'nın sarı saçlı, gök gözlü kızı da bu alandadır. Yılda bir gün delikanlı kurban isteyen bu kız, çayın gerçek sahibidir.

Eski Türklerde biri ölünce, hangi mevsimde ölmüş olursa olsun, cesedi tuza konarak baharın gelişine kadar bekletilirdi. Bahar geldiğinde ceset toprağa verilir. Bu gelenek, ruhun bedene dönmesi (ruh göçü) inancına bağlıydı. Alevilerde de yıl içinde ölen birisi, kısa sürede toprağa verilir. Ancak cenaze töreni eski Türk geleneklerine göre ilkbaharda, yazın hemen başlarında, yeniden yapılır. Kimi Alevi toplumlarında ölen kişi kadın ise, elbiseleri ile

gömölür. Düğün giysisi üç eteklidir. Ahirette de aynı elbiseyi giyeceğine inanır. Bir daha o elbiseyi ölene kadar giymez. Ancak ceset kefenlendikten sonra, üç etek elbise kefenin üstüne giydirilir ve ceset tabuta o şekilde yerleştirilir. Eski Türklerde de ölüye ceket giydirilir, kuşağı kuşandırılır, tabuta konur, tabutun üzerini altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örtülür, kurgana yerleştirilir, silahları yanına konur, bütün mal ve eşyası yanına yerleştirilirdi.

Tengricilik'te, ateşin kirlenmemesi, içine çöp atılmaması, saygısızlık yapılmaması, küllerine basılmaması gibi çok sayıda yasak bulunmaktadır. Doğu Roma kaynaklarına göre Türkler ateşe olağanüstü derecede saygı gösterirdi. Kök Türk kağanı İstemi'ye gönderilen Roma elçilerinin anlattıklarına göre şamanlar elçilerin taşıdıkları bütün yükleri alarak yere koyarlar. Daha sonra tütsü ağacının dallarından bir ateş yakarlar ve ziller, davullar ile gürültü çıkararak İskit (Türk) dilinde bazı haşin sözler söyleyerek alevlerle çatırdayan tütsü dallarını yüklerin üzerinden geçirip cinnete düşmüş deli adamlar gibi davranarak

kötü ruhları uzaklaştırdıklarını sanırlar. Daha sonra da elçileri ateşe yaklaştırarak onları temizlerler.⁴

Alevilikte de Tengricilik'teki gibi ocağa ve ateşe tükürülmez, ocaktaki ateş söndürülmez, ocağa bakarken esneyen insan çarpılır. Çünkü ocakta “ocak anası” vardır ve kendisine saygı gösterilmesini bekler. Türkmenlerde nazar değmemesi ve hastalıklara yakalanmamaları için hayvanlar, iki ateş arasından geçirilir. Türkmenlerin inanışlarına göre ateş temizleyicidir. Onun yandığı yer kutsaldır. Ateşe tükürmek, saç atmak ya da onu kirletmek doğru değildir. Ateşten atlatıp temizlenme Uygur toplumunda çok yaygın bir eylemdir. Örneğin gelin yeni evine getirildiğinde ateşten atlatılır ve böylelikle gelinin üzerindeki uğursuzlukların temizlendiğine yeni yuvasına uğurluk getireceğine inanılır. Uygurlar ateşe temizliğin sembolü olarak bakar ve ateşe tükürmezler. Ateşe su dökmezler, çöpleri atmazlar. Akşam karanlığında ateş ile uğraşmazlar.

⁴ Mangaltepe, İsmail. Bizans Kaynakları da Türkler. Doğu Kütüphanesi. İstanbul. 2015.

Kırgızistan ve Kazakistan

Kırgızistan ve Kazakistan'da 18.yy'a kadar egemen olan din Tengricilik'tir. 15.yy.'da bölgeye İslamiyet girmiştir, ancak yayılması uzun sürmüştür. Bu nedenle bu ülkelerde Tengriciliğin izleri hala çok tazedir ve bu gün iki inanç birlikte yaşamaktadır. Bölgede Tengricilik'ten kalan geleneklerin hala güçlü olması oldukça ilginçtir⁵. Hastaları tedavi ile uğraşan “baksı” adlı, şaman benzeri kişiler vardır. Baksılar, güçlerinin kendilerine ailesinin annesi (dayıları) tarafından geçtiğini, eğitimle edinilmeyeceğini, Allah vergisi olduğunu anlatmaktadırlar. Bölgede aynı zamanda psikolog olan, diplomalı ve muayenehanesi olan, resmen hasta kabul eden çok baksı vardır.

Baksı anne ve babadan baksilik yeteneğinin geçmesinde erkek çocuğun şansı daha çoktur. Baaksılık ailelerin bütün çocuklarına değil, onlardan birine geçebilmektedir. Bazen, baksı bir ebeveynin bu

⁵ Kalafat, Yaşar. Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm.
www.yasarkalafat.info

gücü, araya bir iki nesil girmiş olmasına karşın, yeni kuşaklarda yeniden çıkabilir. Baksılık yalnızca eğitim ya da genlerle oluşmamakta; her ikisi de fonksiyoner olmaktadır. Baksılar arasında erkek baksi daha etkili iken, baksı olmada, genlerle geçen baksılık, yalnızca eğitimle alınan baksilikten daha etkilidir. Baksılar Müslüman olmadan önce de Allah'ın birliğine inandıklarını ifade ederler ve kendilerini müslüman olarak tanıtır. Onlara göre müslümanlık baksı inançlarını da içerir.

Tedavi ettikleri kişilerin arasında İslam, Hıristiyan gibi her dinden ve Alman, Rus, Türk gibi her milletten hasta vardır. Bu inancın üyesi olanlar, ibadetlerinde Tanrı'ya Kırgızca ya da Kazakça yalvarmaktadırlar. Ağır hastaların tedavisinde, Kelam-ı Kadim okunmaktadır. Müslümanlıkla Tengriciliğin farkı anlatılırken “Müslümanlıkta kutsal taşlara bir itibar yoktur. Müslüman, İslam'ın ve imanın şartlarına inanır. İslam'da şaman ayinleri ve cinlerle ilişki kurmak yoktur” demektedirler. Tengricilik inançlılar, “La ilahe illallah Muhammeden Resulullah” inancı

taşımakta, ama namaz kılmamaktadır. Aralarında oruç tutanlar da bulunmaktadır.

Ölüler için kümbet yapmak, ölü aşı dökerken at kesmek Tengricilik inancından kalmadır. Tengricilik'te ölen insanın herşeyi dağıtılırken, İslami uygulamada ölünün yalnızca giyim kuşamı fakir fukaraya dağıtılmaktadır. Tengricilikte; kutsal sular, kutsal taşlar, kutsal ağaçlar etrafında ibadet yapılır. Mescit yoktur, Tengiricilik'deki kutsal taşlardan birisi Taşkent'e 100 km mesafedeki Susak (Susalı) Taş'ıdır. Bu taşın kutsallığı Tengricilik döneminden gelmektedir. Koçkar Ata'nın piri vardır. hastaların tedavisi genç kızların kismetlerinin açılması, yaşamayan çocukların yaşayabilmeleri için ve diğer taleplerin karşılanabilmesi için, Koçkar Tepesine gidilir (Koçkar Dağı, Koçkar Tepesi ve Koçkar Baba Ziyareti, Varto yöresinde de vardır). Kırgız Türkleri Koçkar Ata'ya yılın her mevsiminde giderlerken çoğunlukla haftanın Perşembe ve Cuma günü giderler. Ziyaretler daha çok yeni ay çıkınca yapılır.

Tengricilik'te ay da kutsaldır. Yeni ay gören bir insan, “Huda/Tengri/Allah bu ay ne güzel çıkmış. Bize kismet bağışla bize sağlık bağışla” diye dua eder. Bu dönemde çocuk dileği de kabul edilir. Tanrı'ya yalvarma döneminde kurban kesilir, alkollü içki içilmez. Tengricilik inançlı Türkler çocuk isteğiyle Oş ili, Leylek ilçesindeki Saymalı Taş'a giderler. Taş'da resimler vardır. Bu yüksek tepeye dua için yaya olarak çıkılır (Sarıkamışta'ki Agbaba Tepesini dilek niyeti ile ziyaret edenler de buraya yaya olarak çıkmak zorundadırlar). Almatı'nın Tolgar bölgesi, eskiden beri bir baksı bölgesidir. Tolgar Dağı, Tolgar Çayı, baksıların etkinlik gösterdikleri dik yamaçları arasındaki derin vadiden meydana gelmiştir. Burası havası, suyu, bitki örtüsü, baksıların yapacakları tedaviye çok uygundur. Baksılar şifalı ilaçlarını bu ortamda yaparlar. Baksıların inancına göre, Tolgalardan alınan su insanın kanını temizlemektedir.

Yaşamayan erkek çocuğun yaşaması için bazı dini uygulamalar yapılır. Erkek çocuk birisine verilir ve o şahıstan alınır. Yaşamayan erkek çocuklar yatırlara

satılırlar. Bu tür çocuklara bazan ziyaret adı verilir, bazen de Satı, Satılmış gibi adlar verilir. Böylece cinlerin o çocuğu almalarının önlendiğine inanılır (Yaşamayan çocukların yaşayabilmeleri için yatırlara ve şahıslara satılmaları suretiyle yaşamalarının sağlanacağı inancı Anadolu'da da vardır). Tengricilik uygulamasında "haydar" tatbikatı vardır. Yaşamayan erkek çocuğun yedi yıl tepe kısmındaki saç traş edilmez. Çocuk yedi yaşına gelince, yaşaması için dua edilen ulu kişinin türbesine gidilir. Orada kurban kesilir. Kesilen saç (haydar) burada bırakılır. "Ben çocuğu aldım, Ben de saç al" denir. Mezardaki ulu kişinin çocuğu sakınacağına inanılır. Artık bu uygulamada saç, yerini beze bırakmıştır. Tengricilik inancında yaşamayan erkek çocuğa yaşayacağı inancı ile kötü çirkin adlar konur, bu adları öldürücü gücün beğenmeyeceği için çocuğun ölmeyeceğine inanılır. Koycubay (yoksul çocuk), itbalası, boktadoğan, bokçubay, gibi adlar konur. Yaşamayan erkek çocuğunun kulağına küpe takılır. Erkek çocuğa kız elbisesi giydirilir. Böylece erkek çocuğu almaya, öldürmeye talip olan güçlerin aldatılmış olacağına,

çocuğun korunacağına inanılır. (Bu uygulamalar Anadolu'da da bulunmaktadır).

Gelinin elinin bereketli olması için, gelin evin eşiğinden girmeden önce eli şeker şerbetine batırılır. Çocuğa adı konulurken, ezan okunarak üç kere adı söylenir. 3, 5, 7 sayıları kutsal sayılır. Çocuğa adı, 3. gün çıkarken tan vaktinde kıbleye dönülerek konulur. Ölen birisin adı yeni doğan bir çocuğa verilecek ise, ölenin kırkı çıkmadan ad verilmez. Yeni doğan çocuğa ölenin tam adı, tamamen aynı adın verilmesinden kaçınılır.

Tedavi yapacak baksi, ilkin nabza bakar. sonra hastanın ağrıyan yerini hasta değil, baksi söyler. Hastanın geçmişte başından geçmiş hastalıkla ilgili olayları anlatır. Hastanın kendisine inanmasını sağlar. Ağır hastaları doktora gönderir. Kendisi yalnızca psikolojik rahatsızlığı olan hastalara bakar. Baksi tedavi sırasında trans halindedir. Ancak kendini kaybetmez. Hastasına konsantre olur. Baksi hastasının önce kafasındakileri boşaltır. Ona rahatsızlığı ile ilgili

olarak son durumu anlatır. İsterse geleceğe dair bilgi verebilir. Tedavide hasta ağır ise, saralı ya da çıldırmış ise, Baksı, tedavisinde dans etme, bağırma tam trans olma yollarını da seçebilir. Bu tür tedavi zor olanıdır.

Hasta tedavisinde ateşten yararlanılır. Bu amaçla arca ağacı yakılır, “alas, alas, alas” denilerek ateşten yardım alınır, onun üzerinden atlanır, ateşin temizleyici olduğuna, kötü ruhlardan arındırdığına inanılır. Ateş insanları her beladan korur. İnsanın içinde kötülük yoktur. Kötülüğü yaptıran bir güç ona musallat olmuştur. Suya dua okunur. Bu su ilaç gibi kullanılır. Hastaların tedavisinde yararlanılır. Suya okunmaya başlanırken “Euzu Besmele” çekilir. Sonra Fatiha okunur, daha sonra da Kırgız ya da Kazak Türkçesi ile dua edilerek suya üflenir. (Anadolu’da özellikle psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde, cin çarpması gibi rahatsızlıklarda okunmuş su içilir, onunla banyo yaptırılıp ve bu tür belirli yerlere serpilmesi sağlanır).

Su ve ateş ile yapılan sağaltmalarda hastanın tedavi yöntemine inanması gerekmektedir. Aksi halde tedavinin imansız insanlara yararnın olmayacağına inanılır. Tedavi yapacak baksı hastanın adını, babasının adını sorar, okurken bunları ve hastanın adını söyler. Hazırlanan okunmuş suya çeşitli otlar da katar. Bu su ile gerektiğinde hastaya banyo da yaptırılır. Baksı, nazara uğramış hastayı da tedavi eder. Bu amaçla ikinci hastanın vücudunu temizlemesi gerekir. Ayrıca hastanın 7 gün et yememiş, içki içmemiş ve her sabah sadaka vermiş olması gerekir. Ayrıca hastanın, fikri temizlik sürecine girmiş olması gerekir. Bu nedenle başkaları hakkında kötü düşünmemeli, kötü insanlardan uzak durmalı, kötü işler yapmamalıdır. Bu aşamalardan sonra Baksı, hastaya nazar boncuğu verir.

Korkan insanın tedavisinde kurşun ve parafin dökülür. Hastanın başının üzerine tabak içerisinde su konur. Suyun içerisine erimiş kurşun ya da parafin dökülür. Soğuma sonucu tabakta meydana gelmiş şekil neye benziyorsa, hastanın ondan korktuğu

yorumlanır. Nazar boncuğu ile tedavi, “Yaman göz”, “kötü nazar”ın boncuğa çarpıp geri dönmesi şeklinde yapılır. Boncuğun geri döndürdüğü, geri yansıttığına inanılır. Çok çeşitli nazar boncukları vardır. Boncuklar 3, 7, 9 adet olarak kullanılır (Anadolu’da 7 boncuk ya da yedi delikli mavi boncuk nazarlık olarak çok yaygındır).

Tengricilik inancına göre gök yüzünde adı “Gök” olan bir kuş vardı. Bu kuşun bir kanadı mavi diğer kanadı kara idi. Gök adlı bu kuş kara kanadını oynatınca, gece olur mavi kanadını oynatınca, gündüz olurdu. O kuş yorulduğu zaman kafasını sallar, o zaman da deprem olurdu. (Ak ve Kara veya mavi ve kara Türk mitolojisinde aydınlık ve karanlık, gündüz ve gece, iyi ve kötü olarak anlatılmaktadır). Bölge inancında Gök Kuş’a yamak ikram edilir. Bu özel ikram aşık kemiği yakılarak yapılır. Bu kemik yalnızca büyükbaş hayvanın kemiği olmalıdır. Her hayvan kesen, aşık kemiğini yakarken Gök’ten, bolluk sağlık gibi dileklerde bulunur. Kesilen atın da kemikleri yakılır. Yakılma işi ölünün 37. gününde olur. Yanan

kemiklerden çıkan dumanın Tengriye ve Gök Kuş'a gittiğine inanılır. İnancın en önemli inceliği ruhlara yemek sunulmasıdır. Ateşin adı "açık ağız"dır. Yapılan her yemekten ateşe atılır.

Suyun, ateşin, koyunun, atın, canlı-cansız bilinen her şeyin bir iyesi vardır. Halk arasında yaşayan, nazar, albastı, cenaze gelenekler Tengricilikten kalmıştır. Halen ölen bir kimse halıya sarılmakta ve yanına yemek konulmaktadır. Tengricilik inancına göre insan ölünce "yukarı köy"e gider. Giden cismi değil ruhudur. Yeryüzünde insanların çeşitli nedenlerle yaptıkları tütsüler de bu ruhlara giderler. Ölünce iyi ruhlar yukarıdaki köye, kötü ruhlar da yerin altındaki köye giderler. Bu inanç İslam'dan sonra yerini "cennet" ve "cehennem" e bırakmıştır. Bugün belirli zamanlarda kokusu çıkarılmak üzere hazırlanan yemeklerin yalnızca "koku"sı kalmıştır (Anadolu'da Cuma akşamları ölünün 3, 7, 9 ve 40. günleri ile yıl dönümlerinde helva kavrulur, yedi komşuya dağıtılır; bu kokunun ölülerin ruhlarına

gideceğine inanılır ve helvayı kavuranlarla tadanlar, geçmişlerin ruhuna fatiha okurlar).

Baksı inancının dua uygulamasına göre duayı yöneten baksının komutu üzerine duaya katılanlar halka oluştururlar. Ellerin ikisi de boş olmalıdır. Gözler kapatılmalı kollar, parmaklar açık vaziyette, baştan yukarı doğru kaldırılmalıdır. Herhangi bir kötülük düşünmemelidir. Zihin tamamen boşaltılmalıdır. Bu sırada katılanlar, başlarını üzerinde beyaz bir bulut görürler. Ellerin iğnelendiğini hissederler. Daha sonra baksının isteği üzerine birbirinin ellerini tutarlar. Sonra rahatladıklarını hissederler ve sonra ellerini tuttukları insanlar için niyet tutarlar.

Doğu Türkistan

Uygurlarda da baksilere benzer halk hekimleri vardır.⁶ Uygurlar arasında şaman için “perihon”, “cinkeş”, “bahşi”, “dahan”, “molla”, “büvi” gibi adlar

⁶ Öger, Adem-Gönel, Tuğba. Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri. www.turkishstudies.net

kullanılmaktadır. Bu kişiler bugün daha çok fal bakma, kötü ruhları kovup hasta tedavi etme işleriyle uğraşmaktadırlar. Uygur halk hekimliği içinde özellikle perihonluk, dahanlık, kasidecilik, açlaş (ot köçürüş), muskacılık ve falcılık gibi adlarla anılan ve mesleki nitelikte önceden beri devam eden geleneksel uygulamalar dikkat çeker. Temelinde büyü uygulamaları barındıran bu tedavi yöntemleri, günümüzde çeşitli adlarla anılan ve farklı özelliklere sahip kişiler tarafından sürdürülmektedir. Uygur şamanların tedavi yöntemlerinde “atalar kültü”, “ateşkültü”, su kültü” ve “ağaç kültü” gibi eski Türk inanç sistemi görülmektedir. Bu tedavi yöntemlerinde eski Türk inanışlarıyla İslam dinine ilişkin unsurlar bir arada kullanılmaktadır. Uygur halk hekimliğinde, hastalıkların gerek teşhisi gerekse tedavisi noktasında şamanlar ruhlarla ilişki kurmaktadır.

Uygurlarda şamanın seçimi ve eğitim süreci öncekilere benzerdir. Ruhlar yetişkin kişiler arasından birini seçerek kırk gün çırak olarak eğitirler ve seçilen kişi ruhlar ve cinlerle ilişki kurabilecek yeteneğe

eriştikten sonra evlerine geri götürülür. Aradan geçen kırk gün, seçilen kişinin evinden kaybolduğu süre olup, bu sürede  ıracak yalnızca süte benzer bir sıvıyla beslenir. Bu tür “cinler tarafından kaçırılan” kişiler kimseye karışmazlar, bunlar ruhsal yönden anormal kişiler olup, davranışları da tuhaf olurlar. Bunlar; ancak şaman olduktan sonra kendilerine gelirler. Ruhlar bunlara harabelerde, mezarlıklarda ve eski ağaçların altında şamanlığı öğretirler.  ıracaklardan kırk günlük süre içerisinde gördüklerini kimseye anlatmamaları, yalnızca beyaz ya da mavi renkli elbise giymeleri, şaman olduktan sonra kendini açığa çıkarılmaları ve evinin etrafında bulunan yalnız ağaca beyaz tuğ bağlamaları, salı,  arşamba, cumartesi güneş battıktan sonra görev yapmaları, şamanlık eğitimi aldıkları yerde belirli zamanlarda kurban sunmaları istenir.

Uygurlar arasında her şamanın kendine göre bir davulu, d mbeleği, tefi olup, o bunları çaldığı zaman insanlar etrafında oynamaktadır. Bu törenin asıl amacı, kötü ruhları defetmek, neyi kurban edeceğini

bilmek, hastalığı tedavi etmek, ölüm ve başka belalardan insanları korumak ve gelecekle ilgili haber vermektir. İnanca göre, hastalığın asıl nedeni kötü ruhlardır. Şamanlar rüya tabiri yaparak, fala ve yıldızlara bakarak gelecek hakkında bilgi verirler. Şamanların en başta gelen fonksiyonu hastalıkları iyileştirmede kendini göstermektedir. Bunların dışında, “ot köçürüş”, “muska yapmak”, “kan kılmak” (hayvan kesmek), “kötü ruhları toplamak”, “kastlama sihiri” gibi pek çok cinkeşlik (sihirbazlık) adetleri vardır. Bunların tamamı özel duacılar (dahan, bahşi) tarafından yapılır. Perihonluk, genellikle aşk derdinden sinir hastalığına yakalanmış kişiler veya aniden ruhunda değişiklik olan kişileri (çoğu zaman kadınlar) tedavi etmeyi amaçlar.

Uygur şamanları başlarına beyaz veya mavi renkli üç kenarlı kalpak, kadın şamanlar ise başlarına beyaz ya da siyah örtü örterler. Erkek şamanlar üzerine beyaz uzun kaftan, kadın şamanlar ise beyaz etek giyerler. Ayinleri sırasında, kutsal hançer, kutsal kamçı, kutsal ip, ağaç dalı, kutsal tuğ, kutsal çırağ,

kutsal su, kutsal ateş ve kutsal ayna kullanmaktadırlar. Kutsal tef, kutsal hançer, kutsal kamçı, kutsal ip, kutsal cam, kutsal ağaç dalı gibi nesneleri şaman daima yanında taşımaktadır. Kutsal tuğ, kutsal kandil, kutsal su, kutsal ateş ve diğer gerekli nesneleri tedavi edilecek hastanın ailesi hazırlamaktadır.

Hastalıkların temel nedeninin, kötü ruhların insan vücuduna zarar vermesi olgusu düşünülmektedir. Dolayısıyla hastalıkların tedavisinin de bu kötü ruhların insan vücudundan kovulması ya da çıkarılmasına bağlı olarak gerçekleşeceği inancı yaygındır. Uygurlar arasında şamanların özellikleri ve eylemlerinde ruhlar büyük önem taşımaktadır. Ruhlar karakter bakımından iyi ruhlar ve kötü ruhlar olmak üzere ikiye ayrılır. Şaman ruhu, hakanların ruhları, kahraman ruhu, boy ve soy üyelerinin ruhları iyi ruhlar kategorisine aittir ve bunların mensup olduğu aile ve toplumu koruduklarına inanılır. Boy üyeleri arasında kötü niyetli kişilerin, cezalandırılarak öldürülenlerin, felakete uğrayıp ölenlerin, yabancı ya da düşman toplumuna ait kişilerin ruhları kötü ruhlar

içinde yer alır. Bunların ruhlarının cin ve albastılara dönüşüp insanlara zarar verdiğine inanılır. Cin ve albastılar da kötü ruhlar grubunda yer alıp, karanlıklar dünyasında yaşarlar. Bunlar güçlü olup olmadıklarına göre, “dev”, “albastı” ve “cin” diye üçe ayrılırlar. İnanca göre, “dev” kötü ruhlar arasında en güçlü olanıdır ve yalnız ağaçların dibinde, harabelerde, eski değirmenlerde yaşarlar. Devlerin ihtiyar kişilerin, doğum yapan kadınların ve bebeklerin ruhuna zarar verip onları hasta ettiklerine inanılır. Bunların rüzgârına kapılan insanlar delirir, felç olur veya dili tutulur.

Uygur şamanlar, devleri de Müslüman, kafir, mug (ateşe tapan) cuhut (Yahudi), tersa (Hıristiyan) diye ayırmışlardır. Müslüman devlerin insanlara pek fazla zarar vermediklerine inanılır. Albastılar devlerden daha zayıf olup, bunlar da insanlara zarar verebilmektedirler. Albastılar daha çok zayıf kişilere, özellikle bebelere ve loğusa kadınlara zarar verirler. Albastılar insanlara daha çok beyaz elbiseli, beyaz saçlı ihtiyar nine görünümünde veya beyaz keçi biçiminde

görünür. Cinler, kötü ruhlar arasında en zayıf olanıdır. Cinler de “temiz cin” ve “pis cin” diye ikiye ayrılır. Cinler mezarlarda ve harabelerde yaşar. “Temiz cin” nispeten iyi ruh olup, insanlara pek fazla zararı dokunmaz. Bu cin insanlara beyaz elbiseli erkek görünümünde rastlar. Şamanlar temiz cinlerin yardımıyla gizli olayları bilirler, olacak olaylardan haber verirler. Şamanlar bu cinlere “maşayih” derler. Bu cinler geceleyin hareket ettiklerinden, şamanlar bunları gece çağırır ve faaliyetlerini gece vakti yaparlar. “Pis cin” zayıf da olsa insanlara zarar verebilir. Bu cin daha çok beyaz saçlı ihtiyar nine, beyaz keçi ve ateş biçiminde görünür. Pis cinler daha çok bebeklere, loğusa kadınlara ve gebe kadınlara zarar vermektedir. Uygur şamanlarına göre, dev ve perileri çok güçlü ruhlardır, dolayısıyla bunların neden olduğu hastalıkları tedavi ederken, şamanlar çok ciddi olmaktadır.

Özbekistan

Meşhur tarihçi Ahmet Zeki Velidi Togan Özbekistan'da bulunduğu zaman hastalandığında Bakşı denilen bir şaman tarafından tedavi edildiğini anılarında şöyle anlatır⁷: “Burada ben şiddetli bir sıtmaya tutulmuştum. Bu bende Buharadan beri vardı. Hükümet azasından Abdülhamit Arifov kinin getirmişti. O da kulaklarıma kötü etki ediyordu. Bir gün dediler ki, ‘Yakında, Akcar adındaki köyde tecrübeli bir Bakşı, yani şaman var. Ona tedavi ettirelim.’ Ben de çarnaçar razı oldum. Bakşıya haber verdiler. Köyüne gittik. Meğerki bunlar Karlıklardanmış. O bir gün boyunca hazırlık yapacaktı.İkinci günü akşam gittik. Bir Özbek çadırı içinde büyük bir ateş yakılmıştı. Kapkara sakallı 40 yaşlarında görülen sağlam yapılı Bakşı normal bir insan sıfatıyla çay içip konuştuktan sonra arkadaşlarıyla bir daire yaptı. Elinde düngür denilen davulu çalarak şaman

⁷ Hamzayeva, M. Y., Türkmen Dilinin Tüshündirişli Sözlüğü. Aşgabat. Türkmenistan SSR İlimler Akademisi. 1962.

şarkılarını söyleyip dönmeye başladı. Diğerleri de dönüyorlardı.

Bu tören uzun sürünce Bakşı bana geldi. 'Sen bize inanmıyorsun, ruhlar gelmiyor. Okumayı tatil edelim.' dedi. Ben de, 'Aman tatil etme, ben inanırım.' dedim. Yine bir süre döndüler. Çaldılar, şarkı söylediler. Sonunda bunlardan biri vecde geldi. Ağzından beyaz köpükler çıktı ve kendisini kaybetti. Onu bir kenara çıkarıp yatırdılar. Böylece birkaç kişi vecde geldikten sonra sonunda bakşının kendisi de vecde geldi. Orada hazır bir demir kürek vardı. Onu yanan ateşe koymuşlardı. Bir ağaç sap sokarak bakşı küreği kaldırdı. Ağaç saplar yanmaya başladı. Ağzına su alıp küreğe püskürttü. Ateşten sıçrayan su tanecikleri yüzüme geliyor ve beni yakıyordu. 'Korkma korkma, iyidir.' dediler. Nihayet o bakşı ateşte yanan bu demir küreği dişleriyle ağzına aldı. Birkaç defa etrafımda bu şekilde dolaştı, tekrar ateşe attı.

Bu arada bakşıya her yandan sorular soruluyordu. Benim iyi olacağımı söyledi. Emir in

muvaffak olup olmayacağını sordular. Ona olumlu yanıt vermedi. Daha bazı siyasi sorular sordular. Sonunda o kendine geldi. Bana da ‘Artık iyileşeceksin, ilaç falan almayın.’ dedi. Ağzına yanmış küreği aldığı halde siyah bıyıkları yanmamıştı. Ateşin sahte olmadığını da sıçrayıp yüzüme kadar gelen su damlacıklarından biliyorum. İşte bu suretle hayatımda ilk defa olarak hakiki bir şaman ayinini görmüş oldum. Gerçi küçüklüğümde de böyle bir hastalığımı bizde ‘Baguçı’ denilen bakışı tedavi etmişti. Ancak o ayin yapmamıştı ve böyle kerametler de göstermemişti. Bundan sonra kinin almadım ve sıtmayı hissetmedim. Bu zat dolandırıcı olmayıp gerçek bakışı sayılıyormuş. Hiçbir ücret ya da hediye kabul etmedi. Bu şaman ayinlerini yaptırmam burada yaşayan Özbeklerin bana karşı ilişkilerinde daha samimi olmalarına neden oldu.”

Türkmenistan

Türkmenistan’da büyü ve çeşitli tekniklerle hastaları sağaltan sıra dışı tipleri karşılamak için

şaman sözünün yanı sıra, “porhan” sözünün günümüzde daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Türkmenceyle ilgili sözlüklerde “porhan”, “türlü hareketler ve sözlerle hasta insana büyüyle etki edip iyileştiren kişi”, “porhançılık” ise “Dini ve mistik düşünceye göre doğa üstü güçlere boyun eğdirme gücü var olan, sıra dışı hareketlerin ve sözlerin tamamı” olarak tanımlanmaktadır. Şaman sözü, Türkmencede “kuzey Asya halklarında büyücü, porhan” anlamına gelmekle birlikte günümüz Türkmenleri arasında çok yaygın olmayan bir sözdür. Bununla birlikte bu söz, “şaman odu” deyiminde hala yaşamaktadır.⁸

Güney Sibirya bölgesindeki Türk boylarında, Kazak ve Kırgızlarda olduğu gibi, Türkmenistan’da doğrudan şaman veya porhan olarak nitelendirilebilecek tipler, bulunmamaktadır. Bunların başında dutarla şiir söyleyen ya da destanlar anlatan bakşılar gelmektedir. Bakşıların şamanlık geleneğiyle olan

⁸ Salihov, Ahat. Türksoy, Sayı: 26, Şubat 2008.

bağlarını gösteren en önemli nokta, hastaları sağaltmak için müziğin ve şiirin gücünden yararlanmalarıdır. Türkmenistan'da yılın belirli zamanlarında düzenlenen törenlerde yakılan ateşler için “şaman odu” (şaman ateşi) sözü kullanılmaktadır. Şaman ateşinden atlamanın, hastalıklardan kurtulma günahlardan arınma ve gelecekteki belalardan da kurtulma gibi sonuçlar doğuracağına inanılır. Türkmenlerde, nazar değmemesi ve hastalıklara yakalanmamaları için hayvanlar, iki ateş arasından geçirilir.

Şaman odu, Türkmenler arasında özellikle Nevruz gecelerinde yakılır ve çevresinde şamanların yaptıkları ayinlere benzer bazı uygulamalar yapılır. Türkmenistan'ın pek çok yerinde köylerin “zikirci” kadınları, Nevruz geceleri ateş yakıp sabaha kadar “küşt tepip” dans ederek zikir çekmektedirler. Küştdepti sözü, oyunda söylenen her şiirin ardından söylenen “küşt” ve “tepmek” sözlerinden oluşur. “Küşt” ifadesi, hastaları sağaltan şamanların, hasta ya da ateş çevresinde dans ederken “küşt, küşt”

demesinden, “depti” ise bu sırada ayaklarını yere vurmasından kalmaz. Küştdepti, Türkmenistan’da bir oyun tarzını ve bu oyun oynanırken söylenen şiirleri (Türkmençe aydımları) karşılamak için kullanılır. Bu oyun, çok sayıda insanın çember oluşturup dönerek ve yeri tepip ellerini sağa-sola, yukarı-aşağı sallayarak oynadıkları bir oyundur.

İnanışa göre Nevruz gecelerinde, insana baht ve talih dağıtan Hıdır Ata, ateş yakıp zikir çekenlerin yanına gelir. Şaman ayinlerinin İslami bazı unsurlarla şekil değiştirmiş hali olan Nevruzdaki bu ayin, Türkmenistan şamanlık geleneğinin günümüzdeki yansımalarından birisidir. Ateşin yakılması ve çevresindeki işlemler, geceye denk getirilmekte ve sabah sona erdirilmektedir. Ayini yöneten kişi ya da kişiler bazı dualar ya da sözler kullanırlar. Ateşin çevresinde dönmek, insanın kendinden geçmesini sağladığı gibi, müzik ve şiirle birlikte bu etki oldukça artmaktadır. Şaman odunun çevresinde “küştdepti” dansını yapan zikirciler, gözle görünmeyen, ancak

varlığına inanılan Hıdır Ata'nın ruhunu çağırmaktadır.⁹

Çuvaşistan

Rus çaricesi Katharina döneminde hızlandırılan Ruslaştırma uygulamasında Moskova, kiliseyi de kullanmış, Tatarlara Hristiyanlığa girmelerini teklif etmiş, ancak Tatarlar bu teklifi reddederek isyan etmişler. Aynı teklif Çuvaşlara yapılırca sayıları az olan Çuvaşları Ruslar zorla Hristiyanlığa sokmuşlar, daha sonra da din kardeşliği motifinden hareketle onları sürekli sömürmüşlerdir. Rusların zorla Hristiyan ettiği Çuvaşlar bunu içlerine sindirememiş, 18. yy'da zorla Hristiyanlaşmaya direnirken Orenburg'a, Başkurdistan'a ve bir çok yere kaçmak zorunda kalmışlardır. Rus yönetimi, Hristiyan Çuvaş Türklerini, bir kısmı Gök Tengri ve büyük bir kısmı

⁹ Şahin, Halil İbrahim. *Türkmenistan'da Şamanlık Geleneğinin Günümüzde Yansımaları. Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2013 Yıl:1, Sayı:1*

da Müslüman olan Tatar Türklerinin üzerine saldırtmışlardır.

Ancak bugün Çuvaşistan'da, özünde ulusallık olan dini bir uyanış akımı vardır. Bu akımın kadrosu şair kesimlerinde de etkindir. Bu akımın dayandığı iki temel bulunuyor, Türk ulusal dini Tengricilik ve Türk ulusal alfabesi Köktürk alfabesi. Çuvaşistan'da Tengricilik'e dönüş, çok güçlü bir akım olarak gelişmekte ve gençler Tengriciliğe ulusal din olarak sarılmaktadırlar. Rusların dilini de dinini de alfabesini de istemiyoruz diyen Çuvaşlar, önce "Türklerin çoğu müslüman, biz de müslüman olalım" diyerek İslamiyet üzerinde durmuşlar, ancak müslümanlığa Arap dini olarak gördükleri ve Çuvaşlara çok zor ve katı geldiği için Tengricilik'e geçmeye karar vermişler. Çuvaşların Tengri dinine dönüşlerinin nedeni, bu dinde de Tanrı'nın bir oluşudur ve insanın kendi kimliğini kendi öz dini ile kurabileceği inancıdır.

Çuvaş Şamanizminde din adamlığını temsil eden ayinlerdi idare eden kimseye Macaver denilmektedir.

Arapça olduğu ifade edilen Macaver'in kelime anlamı bilinmemektedir. Çuvaşistan'da 6 macaver vardır. Macaver olmak için kesinlikle Çuvaş olmak gerekmektedir. Macaverler evlenebilirler. Macaver'in çocuğu Macaver olmayabilir. Macaver'ler Çuvaş şehirlerinde dine kabul töreni ile bu kimliği edinirler. Bu törenler her yıl 6 ayda bir yapılır ve bu törenleri daha büyük macaverler yönetir. Macaver adayı için önceden bir hazırlık yapılır. Adayın dini sistemi öğrenmesi gerekir. Aday İdil boyunca Hac yapar olgunlaşınca dualar eşliğinde macaver olur. Duaların ve ibadetin dili Çuvaşçadır. Henüz kitapları yoktur. Çuvaş inanç kaynakları incelenerek bir kitap hazırlanmaktadır. Kible doğudur. Eller göbeğin tam üstünde üst üste bağlanılarak ayakta (kıyam) ibadete durulur.

Bugün Çuvaşistan'da bir hayli Tengrici Çuvaş vardır. Özellikle köylerde çok eskiden beri Tengriciliği koruyanlar bulunmaktadır. Ayrıca Çuvaşistan dışındaki Çuvaşlar'da da Tengriciliğe inanan çoktur. İbadet yerler Kiremet (Keramet) Tepesi, diğer adıyla

Şaman Tepesi'dir. Burası, Subaşkar (Çeboksari)'ın sanatoryum ormanları yönünde 20-30 km uzaklıkta, İdil ırmağından sonra, tamamen ağaçlık olan dağlar arasında oldukça yüksek bir yamaçta, çevresi çitle çevrilmiş bir alandır. Köşelerinde ve kenarlarında at, koç ibadet heykelleri vardır. Ortasında oldukça büyük bir çam ağacı bulunmaktadır. Ayinlerde, bu çamın gövdesine ve dallarına niyet çaputları ve adak bezleri bağlanmaktadır. Burada kesilen tören kurbanı sonradan yenilmektedir.

Çamın dibinde çalılardan bir ateş yakılır, kurban edilmek üzere getirilen koyunun dört ayağı iple bağlanır, kurban doğuya dönülerek kesilir. Kurbanını kanı özenle bir kaba alınır, bu kan ile üç defa sağdan sola dolaşılan çam ağacının dibine dökülür. Çuvaş Tengriciliğinde herşeyden canlı, cansız kurban olur. Örneğin, horozdan kurban olabildiği gibi ekmekten de kurban olabilir. Kurban kesmenin, vermenin belirli bir zamanı ve kurbanlığın bli bir türü yoktur. Ayinlerde alkollü içkiler içilmekte ve domuz yenilebilmektedir. Ayin sonunda ve yemekten sonra Çuvaş milli marşı

ayakta okunur, macaver, “Herkes içerisindeki kini nefreti atsın düşmanına dahi kötülük düşünmesin, şu an başkasına kötülük düşünenin başı felakete bulaşır” der. Sonra başta macaver olmak üzere, törene katılan herkes üç kere toprağa secde eder ve macaver yeniden Çuvaşça sesli dua okur, katılanlar da sesli olarak, şatlık bolsun derler. İbadet sırasında bazı özel hareketler vardır. Duaya niyetlenirken, macaver ön safta yalnız, diğer katılanlar da onun arkasında bir saf oluşturur. Macaver sesli dua yaptır, katılanlar amin anlamında “şadlık bolsun” (Şadlık olsun) derler.

Ayinlerde Tanrı'ya dua edilir. İbadet her yerde olur. Ayda bir defa yapılan toplu ayinin yanı sıra evlerde isteyen hergün dua ve ayin yapılabilir. Ayrıca doğum günlerinde, kederli günlerde dua edilir. İsteyen günde bir çok defa da ayin duası yapılabilir. Gece başlayan ibadet çok kere gün doğana kadar devam eder. Ayrıca baharda doğa uyanmaya başlayınca, yağmur dualarında, hastalara şifa dilemek için keramet tepesine gidilir, ibadet edilir. Bazen de çok yağıp zarar verecek yağmurun durması, gebe kadının

sağlıklı doğum yapabilmesi, ev sahibi olmak gibi bazı dileklerde bulunmak için tören yapılır.¹⁰

¹⁰ *Kalafat, Yaşar. Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm.*
www.yasarkalafat.info

ÖZE DÖNÜŞ

Türklerin Tanrı Dini dünyanın en eski tek tanrılı dinidir. Bu dinin ne zaman oluştuğu bilinmiyor, ancak Altaylı şaman Nadya Yuguşeva'nın dediği gibi “bu dinin kaç yaşında olduğu sorusuna kimse cevap veremez; bu inanç gökyüzüyle, ayla, güneşle, yıldızlarla yaşittir”. Tanrı Dini tabii ki evrenin yaratılışı kadar eski değil, ama çok eski bir din ve evreni Tanrı olarak gördüğü için de bir o kadar evrenle “yaşıt”. Olasılıkla bu din ilk başında, dünyaya yaşam veren Güneş'i Tanrı olarak görmekle başladı ve daha sonra Tanrı kavramı Gök'ü ve giderek tüm evreni kapsayarak; Tanrı'nın, evrenin kendisi olduğu biçiminde panteist bir nitelik aldı. Böylece evrendeki her şeyin Tanrı'nın parçaları olduğu inancı gelişerek,

Tanrı'nın insanın içinde olduğu; insanın da Tanrı'nın bir parçası olduğu inancı gelişti. Bugün “Ben Tanrı'yım” (Ene'l-Hakk) olarak adlandırdığımız, kişinin Tanrı ile bütünleşip, Tanrı'nın kişide varlık bulduğu; kişinin varlığının Tanrı'nın varlığı içinde erdiği, “erim” (hulul) anlayışı ortaya çıktı. Bu özellikleri taşıyan Tanrı Dini, doğal olarak bağnaz (dogmatik) Semitik dinlerden kökten ayrılır. Tanrı Dini'nde sorgulama vardır, değişim-dönüşüm vardır, bilimsellik vardır, ilerencilik vardır.

Tanrı Dini, tüm Ön Türk halklarında yaşatılmıştır. Dünyanın ilk uygarlığı olan Türkmenistan Anav uygarlığında ilk izlarni bulduğumuz bu dinin, o dönemde ne gibi özellikler taşıdığını henüz bilemiyoruz. Çünkü elimizde binlerce yıllık bir tapınak kalıntısından başka hiç bir bulgu yok. Ama bu tapınak kalıntısı bile, olgunlaşmakta olan bir dinin varlığının belirtilerini bize açıkça göstermektedir. Daha sonra bu din, Ön Türk uygarlığının Türkmenistan'dan dünyanın diğer bölgelerine yayılmasıyla birlikte çeşitli yerlere taşındı ve çeşitli adlarla anılmaya

başladı. Bir Ön Türk halkı olan Sümerler de bu dinin uygulayıcısıydılar. Sümerlerin kendi dinlerini nasıl adlandırdıklarını bilmiyoruz. Her ne kadar bugün Sümer dininin “çok tanrılı” bir din olduğu iddia edilse de, Sümerlerin kendileri, arkalarında bıraktıkları belgelerle bu iddiayı yalanlamaktadırlar. Sag-ba adlı bir Sümer tabletinde “Tanrı tektir ve değiştirilemez, Tanrı ve insan birbirinden ayrılamaz” diye yazar. Türklerin erimci din anlayışı ancak bu kadar kısa, öz, anlaşılır ve edebi bir şekilde tanımlanabilirdi.

Sümer dini, Semitik hakların Mezopotamya'ya göçleriyle birlikte önce Sümer halkını ortadan kaldırarak, sonra da Sümer kültürünü bozarak saptırıldı ve ardından “Babil dini” olarak adlandırılan çok tanrılı bir Semitik din ortaya çıktı. Babil dininde her ne kadar Sümer dini kopyelenmiş ve ayilerinde Sümer dili kullanılmış olsa da, bu din paganist bir din olmaktan öteye gidemedi. Abrum (Abraham/İbrahim) adlı bir Sümer bilgisi, Sümer dinini yenden diriltmek için çabalayarak Mısır'dan Yemen'e dek dolaşıp inançlı bir kitle de yarattı. Ancak içinde azınlıkta

kaldıkları Semitik halklar arasında eridiler ve dirilttikleri din yine Semitikleşerek bu kez de Sabiilik denilen din ortaya çıktı. Abram'la birlikte Mısır'a giden Sümerlilerin ardıllarından olan Maşuş (Moses/Musa) önderliğindeki Sümerlilerden arta kalanlar burada da dinlerini yaşatmaya çalıştılar, ama daha sonra Mısır'dan kovularak Filistin'e göç ettiler. Maşuş'un ölümünden sonra Sümer dini çoğunluktaki halk olan Semitlerin gayretleriyle bir kez daha Semitikleşerek bu kez de Yahudiliğe dönüştü. Hristiyanlık ve İslam gibi diğer Semitik dinler de bu ilk iki Semitik dinden evrildi.

Sümerlerin kan kardeşleri ve aynı zamanda amansız düşmanları Elamlılar ise, Sümerlerden daha şanslıydı. Elamlılar daha uzun süre yaşadılar. Kendileriyle birlikte dinleri de bozulmadan uzunca bir süre hayatta kaldı. Elam uygarlığı Semitik halk Asurlular tarafından yıkıldıktan sonra, -bugün bir Pers uygarlığı olduğu iddia edilen- Hakamaniş (Agameniş) uygarlığı adı altında sürdü. Elam dini hakkındaki ilk belgeler bu dönemden sonra ortaya

çıkmaya başladı. Ama belgeler saptırıldı, yok edildi ve koskoca bir tarih görmezden gelindi. Ardından gelen vve yine bir Ön Türk halkı olan Sakalar, Part (Arşaklı) uygarlığıyla bu dini sürdürdü. Ancak yine belgeler, yazılı eserler kasıtlı olarak yok edildi. Part uygarlığından sonra devam eden Sakaların Sasanlı döneminden kalan belgeler ise artık yok edilemezdi. Bu kez de yazıtların Ön Türkçe olmayıp, Persçe oldukları öne sürüldü ve çarpıtılarak okunmaya çalışıldı. Sonuçta ortaya çıkan uydurma çevirilerde, bu Ön Türk dininin adının ne olduğu anlaşılmasa da, tanrısının adının “Mazda” olduğu iddia edildi. Oysa yazıtlarda “Mazdus” olarak geçen bu Ön Türkçe söz, “mutlandıran yol” anlamına gelip, “mutlandıran” anlamına gelen *maz* ve “yol” anlamına gelen *dus* sözlerinden oluşmaktaydı. Yani Mazdus, Tanrı'nın değil, Tanrı Dini'nin adıydı. Bu dinin elçisinin adı da Ön Türkçe “temiz yer için kaygılanan” anlamına gelen “Zaraaştera” (Zerdüşt) idi. Ama tarih hırsızları buna da bir kaç anlam uydurdular; “saf yıldız”, “altın arkadaş”, “altın deve”, “yaşlı develi”, “çılgın develi” ya da “deve binen”(!) gibi. Mutlandıran Yol (Mazdus)

dini uzun süre Orta Asya Türk halkları arasında yaşadı, ancak İslam'ın Türklere zorla kabul ettirilmesinden sonra bu din Medlerin ardıllarına kaldı ve onların etkisiyle içine paganist inanışlar sokularak bozuldu.

Türkler Semitik dinleri severek ve isteyerek kabul etmediler. Gözlerini zenginliğiyle bilinen Orta Asya'ya diken Araplar, Kök Türk Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra ortaya çıkan yönetim boşluğundan yararlanarak büyük bir vahşet içinde Türk yurtlarına saldırdılar. Türkler 70 yıldan fazla Arap işgalcilere karşı savaşarak direndi. Ama güçten düşmüş küçük beyliklerin birleşememesi sonucu gösterdikleri direniş başarılı olamadı. Uzun süren savaşlar sonunda "cihat" adı altında 100 binin üzerinde Türk katledildi, 50 binin üzerinde Türk genci köle ve cariye yapıldı, teslim olanlar çoluk çocuk demeden kılıçtan geçirildi, şehirleri yıkıldı, zenginlikleri yağmalandı, bilginleri öldürüldü, kütüphaneleri ve bilimleri ortadan kaldırıldı.

Müslüman edilen Türkler ise mankurtlaşıp, “cihat” bayrağını Arapların elinden alarak, kendi halkına karşı katlama giriştiler. Bu katliamlar sonucunda milyonlarca Türk daha Müslümanlaştırıldı. Avrupa'daki Türkler ise baskı ve katliamlarla Hristiyanlığı kabul ederek, diğer halklar arasında eridi. Kimileri de, Hazarlar gibi, batıdan Hristiyanların, doğudan da Müslümanların baskılarına dayanamamış olarak Yahudiliği seçti. Yahudiliği kabul edenlerin çoğu giderek dillerini yitirdi (Aşkenazlar), dillerini yitirmeyenler içlerine kapanarak sayıca azaldı (Karaylar). Baskı ve katliamlardan kaçabilenler kuzeye, Sibiry'a çekilerek kültürlerini ve dinlerini yaşatmaya çalıştı. Böylece Tengri inancındaki Türkler kırsallaşarak kitaplarını ve tapınaklarını unuttu, din adamları bilgi birikimlerini sonraki kuşaklara tam olarak aktaramadı ve Tengri Dini giderek basitleşti.

Bugün Tengri Dini sayıca bir kaç yüz bini bulan çok az sayıdaki Sibiry Türkü ve kardeş halk Buryatlar tarafından yaşatılmaya çalışılıyor. Yüzlerce yıl süren Rusların Hristiyanlaştırma çabalarına karşın bu

halklar yine de kültürlerini ve dinlerini sürdürmeye çalıştı. Bu arada Tengri Dini'nde yer yer bozulmalar da oldu, ama genel olarak dinin temel ilkeleri ayakta kalmayı başarabildi. Bu temel ilkeler şunlardır: Tanrı tektir ve kendi kendine var olmuştur; Tanrı, evrenin kendisidir; Tanrı, evrendeki dengenin yaratıcısı ve koruyucusudur; Tanrı, evrendeki her şeyin üzerindeki tek güç ve akıldır; Tanrı, bilinmeyen ve anlaşılmayan-
dır; Tanrı, her şeyi denetler ve insanların kaderini belirler; Tanrı, insanların tüm eylemlerini yargılayan tek kutsal varlıktır; Evrendeki her şey Tanrı'nın birer parçasıdır; Tanrı ile insan bir bütündür ve birbirinden ayrılamaz.

Burada Tanrı kavramı, evren kavramıyla değiştirildiğinde bile değişen hiç bir şey yoktur. Çünkü dengenin yaratıcısı ve koruyucusu olan evren de kendi kendine varolmuş, bilinmeyen, anlaşılmayan, tüm insanların kaderini belirleyen bir varlıktır ve evrendeki her şey evrenin bir parçasıdır. Bu dine inananların sorumlulukları ise şunlardır: Doğa yaşayan bir varlıktır ve doğadaki tüm canlı ve cansız

varlıkların ruhları vardır; doğanın insana düşman olmaması için bu ruhlara saygı gösterilmeli ve korunmalıdır. Kişi kendi eylemlerinden sorumludur; bu sorumluluk dürüst bir insan olmanın göstergesidir. Yaşamın amacı, dünya ile dengeli bir biçimde yaşamaktır. Denge, kişinin kendisiyle, toplumla ve doğayla uyumlu olabilmesi için önemlidir, kişi düzgün ve onurlu bir yaşam ile çevresini dengede tutarak kişiliğini ve kişisel gücünü yüceltir.

Bilim her şeyi sorgular, bağnaz dinlerde ise sorgulama yoktur. Bu açıdan bilim ilerledikçe insanoğlunun bağnaz dinlere olan inancı da azalıyor. Günümüzde eğitim düzeyi yüksek olan gelişmiş toplumlarda bağnaz dinlere inanma oranı çok düşüktür. Bilgili insan, bilgisiz insan gibi bir şeyi sorgulamadan kabul etmek istemiyor. Bu açıdan bilgi sahibi insanlar denizin sopayla vurulunca yarıldığı, Ay'ın parmakla işaret edilince ikiye bölündüğü, kutsal kitapların gökten indirildiği, peygamberlerin Tanrı'nın en sevdiği kulları olduğu, Tanrı'nın bir oğlu olduğu, bir kadının kendi kendine gebe kaldığı ya da 7

yaşındaki kız çocuklarıyla evlenmenin Tanrı izni olduğu türünden bilim ve ahlak dışı şeylere inanmak istemiyor.

Bilgili insan günün ya da haftanın belli günlerinde tapınaklara gidip garip hareketler yaparak ibadet etmek ya da bağınaz bilgi düzeyini aşamamış din adamlarının verdiği vaazleri dinlemek istemiyor. Bilgili insan “kutsal” ilan edilen yerleri yılın belli günlerinde ziyaret edip anlamsız ritüeller yapmak istemiyor. Bilgili insan Tanrı’nın hoşuna gitsin diye hayvanların hunharca katledildikleri kurban törenleri istemiyor. Bilgili insan acın halini anlamak için oruç tutmak istemiyor. Bilgili insan tüm zenginliklerin adaletle bölüşülmesini istiyor. İnsanlığın açlık ve sefalet içinde sürünmesini istemiyor. Sömürölmek, kullanılmak, baskı ve zulüm görmek istemiyor. İnsana layık bir düzen istiyor. Bilgili insan bilime inanmak istiyor. Bilgili insan, tüm insanların ortak bir bilinç içinde kabul edebileceği ahlak kurallarını kabul etmek istiyor.

Tanrı Dini bağınaz olmadığı için, bilime ve sorgulamaya açık olduğu için, vazgeçilmez ve değiştirilemez öğretilere ve kurallara sahip olmadığı için, akli başında insanların kabul etmekte zorlanmayacakları bir “dindir”. Çünkü o, bilinen anlamda bir din değil, bir yaşam felsefesidir. Bilgili insan sorgulamanın yasak olduğu bir dini değil, düzgün bir yaşam felsefesini kabul etmek ister.

KAYNAK

Akgün, Engin. Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar. www.hbvdergisi.gazi.edu.tr

Arslan, Mehmet Ali. Türk Şamanizminin Kaynağına Doğru, dergisosyalbil.selcuk.edu.tr

Arslan, Ahmet Ali. Yaşayan Eski Türk İnançları sempozyumu, “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri” bildirisi, 16-17 Nisan 2007.

Arvas, A. Valentina Nikolaevna Tugucekova ve Hakas Şamanizmi Hakkındaki Araştırmaları. Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi, 5 (1). 2014.

Bayat, Fuzuli, Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Bayat, Fuzuli, Türk Şaman Metinleri, Efsaneler ve Memoratlar, Piramit, Ankara, 2004.

Bextiyar Tuncay, Türk Mifologiyasında Üçqatlı Dünya ve Onun Mifik Sakinleri

<https://bextiyartuncay.wordpress.com>

Brand Adam, A journal of an Embassy, London 1698;
bkz. Bremmer, J. N., The Rise and Fall of the Afterlife,
London, Routledge, 2002.

Buluç, Sadettin. Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü.
Ankara 1997.

Buluç, Saadettin. Şaman, İslam Ansiklopedisi.
İstanbul. 1979.Fedotoviç, F. Saha Yeri ve Saha
Türkleri. AÜ. DTCT. Tarih Araştırmaları Dergisi,
16/26, Ankara. 1994.

Çamuroğlu, Reha. Tarih, Heterodoksi ve Babailer.
Metis Yayınları. İstanbul 1990.

Dilek, İbrahim. www.academia.edu

Diöszegi, Vilmos. Tracing Shamans in Siberia: The Story of an Ethnographical Research Expedition. Oosterhout: Anthropological Publications. 1968.

Dursun, Turan. "Din Bu".Kaynak Yayınları. İstanbul. 1991.

Erman, Arif. Türklerin Gerçek Tarihi, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara. 2015.

Eliade, Mircea. Şamanizm. İstanbul. 1999.

Eliade, Mircea, Dinler Tarihi, Serhat Kitabevi, İstanbul, 2006.

Eröz, Mehmet. Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik, İstanbul. 1977.

Eyüboğlu, Sebahattin. Hayyam, Bütün Dörtlükler. Cem Yayınevi. İstanbul 1991.

Eyüboğlu, İsmet Zeki. Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar, Mezhepler Tarihi. Derin Yayınları, İstanbul. 2000.

Fedotoviç, Jelobtsov F.,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/22/99.pdf>

Fırlalı, Ethem Ruhi. Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik ve Bektaşilik. 1994.

Fiş, Radi. Bir Mutasavvıf, Bir Ahi Hümanisti, Celaleddin Rumi Mevlana. Yön Yayınları, İstanbul. 1990.

Forsyth, James. A History of the Peoples of Siberia, Cambridge: Cambridge University Press. 1994.

Fridman, Eva Jane Neumann. Sacred Geography: Shamanism in the Buddhist Republics of Russia, Ann Arbor: UMI. 1998.

Gener, Cihangir Ezoterik ve Batını Dinler Tarihi. Beyaz Yayınları, İstanbul. 2012.

Gölpınarlı, Abdülbaki. Yunus Emre. Varlık Yayınları, İstanbul. 1971.

Ergüven, Abdullah Rıza. Yunus Emre. Yaba Yayınları, Ankara. 1982.

Gömeç, Saadettin. Şamanizm ve Eski Türk Dini. Likya Kitap, Ankara. 2008.

Gömeç, Saadettin. Şamanizm, Şamanlığın Öğeleri. Okyanus Yayıncılık, İstanbul. 1996.

Gömeç, Saadettin. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 4 Yıl: 1998

Gumilev, Lev Nikolayaviç. Eski Türkler. Birleşik Yayıncılık, İstanbul. 1999.

Günay, Ü.-Güngör, H. Türk Din Tarihi. Laçın Yayınları, İstanbul. 1998.

Hamzayeva, M. Y., Türkmen Dilinin Tüşündirişli Sözlügi. Aşgabat. Türkmenistan SSR İlimler Akademisi. 1962.

Harner, Michael. Şamanın Yolu Çeviren : Asena Atalay, İstanbul. 1999.

Holmberg, Uno. The Mythology of all Races, Boston, 1927.

Hutton, Ronald, The Triumph of the Mon. A History of Modern Witchcraft. Oxford University Press. 1999.

İbn Fadlan Seyahatnamesi. Hazırlayan : Ramazan Şeşen, İstanbul. 1971.

İnan, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu, 2000.

İnan, Abdülkadir. Şamanizm, Ankara. 1954.

Janhunen, Juha. Siberian shamanistic terminology. Memoires de la Societe finno-ougrienne, 1986.

Kalafat, Yaşar. (2006). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri Ebabil Yayınları, Ankara. 2006.

Kalafat, Yaşar. Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm.
www.yasarkalafat.info

Kaşgari, M. Divana Lügati't Türk.Ankara: T.T.K. Yayınları, Ankara. 1991.

Kenin-Lopsan, Mongush B. 1994, "Whereabouts of the Soul Among the Tuvans", In Shamanism in Tuva, ed. T. Budgechi, 17-37. Kızıllı: Şamanizm Araştırmaları Bilimsel Merkezi.

Kırcı, E. Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnançlar. Folkloristik. Ankara. 1996.

Kitapçı, Zekeriya. Türklerin Müslüman Oluşu.
www.turkoloji.cu.edu.tr

Kitapçı, Zekeriya. Yeni İslam Tarihi ve Türkler. Yedi Kubbe Yayınları. 2005.

Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 1984.

Liu Mau-Tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Selenge Yayınları, İstanbul. 2006.

Mangaltepe, İsmail. Bizans Kaynaklarıda Türkler. Doğu Kütüphanesi. İstanbul. 2015.

Mannai-ool, Mongush 1994, "The Origins and Development of Tuvan Shamanism", In Shamanism in Tuva, ed. T. Budgechi, 7-10. Kızıl: Şamanizm Araştırmaları Bilimsel Merkezi.

Mircea Eliade, İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Çev: Lale Arslan, c. 3, Kabalcı yayınları, İstanbul. 2003.

Neumann, Fridmann, E.J. Tuva Şamanizmi. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. 2002.

Olson, James S. Tuvinian, An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires, 658-661. Westport, Conn.: Greenwood Press. 1994.

Ögel, Bahaeddin. Türk Kültürünün Gelişme Çağları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul. 1988.

Öger, Adem-Gönel, Tuğba. Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri. www.turkishstudies.net

Öztürk, Yaşar Nuri. Din ve Fıtrat. Yeni Boyut Yayınları, İstanbul. 1987.

Peerin, Michel. Şamanizm. İletişim Yayınları, İstanbul. 2001.

Potapov, Leonid P. The Tuvans, In The Peoples of Siberia, ed. M. G. Levin and L. Potapov. Chicago: The University of Chicago Press. 1964.

Potapov, L. P., Altay Şamanizmi, (Çeviren: Metin Ergun). Konya. Kömen Yayınları. 2012.

Radloff, W. Sibirya'dan 2, Çev. Prof Dr. Ahmet Temir, İstanbul. 1994.

Roux, J.P. Türklerin ve Moğolların Eski Dini. İşaret Yayınları, İstanbul. 1998.

Salihov, Ahat. Türksoy, Sayı: 26, Şubat 2008.

Samancıgil, Kemal. Bektaşilik Tarihi. Tecelli Matbaası, İstanbul. 1945.

Sezgin, Abdülkadir.Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik. Sezgin Neşriyat. İstanbul 1991.

Sunar, Cavit. Melamilik ve Bektaşilik. Ankara Üniv. İlahiyat Fak., Yay. Ankara. 1975.

Şahin, Halil İbrahim. Türkmenistan'da Şamanlık Geleneğinin Günümüzde Yansımaları. Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2013 Yıl:1, Sayı:1

Şener, Cemal. Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm. Ad Yayıncılık, İstanbul. 1997.

Stewart, Julie., Moğol Şamanizminin Ana Hatları,
<http://www.hermetics.org/samanizm.htm>

Şeşen, Ramazan. İbn Fazlan Seyehatnamesi. Bedir Yayınları, İstanbul. 1995.

Tanyu, Hikmet. İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara. 1980.

Tanyu, Hikmet. Şamanlık veya Şamanizm. Türk Ansiklopedisi, C. 30, Ankara 1981.

Tarih-i Taberi. Çeviren M. Faruk Gürtunca. Sağlam Yayınları. 2007.

Taş, İsmail. Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji. Kömen Yayınları, Konya. 2002.
Tomaskova, Silvia, Warward Shamans. The Prehistory of an İdea. 2013.

Tuna, Erhan. Şamanlık ve Oyunculuk, Okyanus Yayıncılık, İstanbul. 2000.

Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman. Dinler Tarihi. Ocak Yayınları, Ankara. 1993.

Türk Söylence Sözlüğü, Deniz Karakurt, Türkiye, 2011.

Vainshtein, Sevyan. Nomads of South Siberia: The Pastoral Economies of Tuva, Cambridge: Cambridge University Press. 1980.

Yörükhan, Yusuf Ziya . Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm Yayım. 2006.

Yörükan, Yusuf Ziya. Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.1988.

Yuan-Ch'aopi-Shi. Moğolların Gizli Tarihi. Ankara. 1995.

Yuguşeva, Nadya, Altaylarda Şamanlık ve Anadolu Yansımaları, www.bilinmeyenturktarihi.com

Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, Çev: Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zelyut, Rıza. Öz Kaynaklarına Göre Alevilik. Yön Yayıncılık. İstanbul 1992.

TANRI DİNİ ŞAMANİZM

“Şamanizm” olarak adlandırılan Türklerin eski inancı Tengricilik, günümüzde halen Sibiry ve Orta Asya'da kendi başına bir din olarak sürdürölmektedir. Günümüzde Saha, Hakas, Tuva ve Altay Türkleri ile Moğolların kuzey kolu olan Buryatlar Tengricilik olarak anılan bu dine inanan halklardır.

Ayrıca Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan gibi ölkelerde Tengrici topluluklara rastlanmaktadır. Sayıları gittikçe azalmakla birlikte, bu dinin yaklaşık olarak 650.000 kadar inananı olduğu sanılmaktadır.

“Şamanizm”in, bir din mi, yoksa kökü çok eski çağlara dayanan bir költür mü olduğu sorunu henüz tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Bugün kabul edilen tez, “şamanizm”in ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmaya dayanan eski bir inanç olduğu biçimindedir. Hatta daha ileriye gidip, “şamanizm”in tek tanrılı dinler gibi bir inanç sistemi olmadığı, diğör dinlerden etkililmiş ve zamanla kendi költür kimliğini oluşturmuş bağımsız bir költür olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiada bulunanlara göre “şamanizm”, ilkel doğa tanrıalarının gücüne inanmak-tan ortaya çıkmış olan bir olaydır. Çünkü “akademik” ve “bilimsel” araştırmalar yapmış olan Çin, Rusya, İskandinavya ve Amerika kaynaklı bu kesime göre “şamanizm” bir dini sistemin özelliklerini üzerinde taşımadığından dolayı, bir din olarak kabul edilmesi mümkün olmayan, kökü tarihin derinliklerine kadar uzanan köklü bir költür yumağıdır”.

gece
kitaplığı

f /gecekitapligi

ig /gecekitapligi

gecekitapligi.com

